

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ  
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**TASAVVUFTA HAVE VE RECÂ (KORKU VE ÜMİT) ANLAYIŞI**

**Mehmet Mansur GÖKCAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ADANA-2012**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ  
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**TASAVVUFTA HAVF VE RECÂ (KORKU VE ÜMİT) ANLAYIŞI**

**Mehmet Mansur GÖKCAN**

**Danışman: Doç. Dr. Hayri KAPLAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ADANA-2012**

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Hayri Kaplan

(Danışman)

Üye : Doç. Dr. Muhammet Yılmaz

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hasan Akkanat

ONAY:

Yukarıdaki imzaların, adı geçen Öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../12/2012

Prof. Dr. Azmi Yalçın

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tâbidir.

## ÖZET

### TASAVVUFTA HAVF VE RECÂ (KORKU VE ÜMÎT) ANLAYIŞI

**Mehmet Mansur GÖKCAN**

**Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

**Danışman: Doç. Dr. Hayri Kaplan**

**Aralık 2012, 110 Sayfa**

Havf “korku”, recâ ise “ümit” anlamına gelmektedir. Havf da recâ da, ileride başa gelecek şeylerle ilgilidir.

Havf, cehennemdeki cezadan çok cezayı verecek olan Allah’tan korkmaktır. Recâ için de aynı şey söz konusudur: Recâ, cennetteki nimetlerden çok bu nimetleri verecek olan Allah’ın affından ümitvar olmaktır.

Allah korkusu diğer korkulardan farklıdır: Bir şeyden korkan, korktuğu şeyden kaçır fakat Allah’tan korkan Allah’a sığınır. Çünkü Allah’tan başka koruyacak güç olmadığını bilir. Havf, saygısından dolayı Allah’tan çekinen bir kimsenin korkusudur. Bu korku; pişmanlığa, mahcubiyete ve utanmaya dayalı bir korkudur.

Havfta da recâda da Allah’a yakın olmak kişiyi istediği sonuca ulaştırır. Allah, kendisine yakın olan kimseleri sevdiğini ve sevdiği kimse kendisinden bir şey isterse vereceğini ve onu koruyacağını vaat etmektedir.

Havf, korku yoluyla günahı uzaklaştırırken recâ, cennete ve oradaki mükâfatlara teşvik ederek günahı uzaklaştırır. Dolayısıyla havfın da recânın da günahı uzaklaştırdığı ve Allah’a yaklaştırdığı görülmektedir. Havf ve recâ sahibi, tevbeyle günahlardan uzaklaşırken, ibadetlerle de Allah’a yönelir.

Havf ve recâ, birbirinin zıttı değil birbirinin tamamlayıcısıdır. Müminin havf ve recâsının, kuşun iki kanadı ve terazinin iki kefesi gibi birbirine denk olması gerekir. Müminin dinî hayatının sağlıklı ve dengeli olması, havf ve recâsının dengeli olmasına bağlıdır.

**Anahtar Kelimeler:** Havf, Recâ, Zat, Nefs, Mümin.

## ABSTRACT

### THE CONCEPT OF HAVF ( FEAR) AND RECÂ (HOPE) IN ISLAMIC MYSTICISIM

**Mehmet Mansur GÖKCAN**

**Master Thesis, Basic Islamic Science Department**

**Advisor: Assoc. Dr. Hayri Kaplan**

**December, 2012, 110 Pages**

Havf means fear, and recâ means hope. They are both about the happenings which will come on the people. Havf means fear from God who will give the punishment, more than the fear from the punishment in the hell. We can say the same for race, too: race gives the hope of having blessings from god who gives these, more than having blessings in the heaven. The fear of God is different from the other fears. Those who fear from something escape from these fears, but those who fear from god take the shelter of God. Because they know that there is no other strength which saves them, havf is a fear of the respect to God. This fear is based on regretfulness, responsibility and bashfulness.

In both havf and race, to be close to god makes the people reach to the results they wish. God promises to save them and to give what the beloved people want from him. Havf makes the people be away from the sins, but race makes them be far away from the sins by promising gifts in the heaven. By this way, havf and race make the people be far away from the sins and become close to God. The people who have havf and race take themselves away from the sins and direct themselves to god by vowing. Havf and race are not the opposite to each other, but the sincere believers' havf and race are like the wings of the birds and the pans of the scales. The believer's.

Trustworthy and balanced life depends on the balance of havf and race.

**Key Words:** Fear, Hope, Essence, Soul, Faithful.

## ÖNSÖZ

Dinî hayat içerisinde tasavvufun önemli bir yeri vardır. Tasavvuf, özel bir yaşantı biçimidir. Bu yaşayış biçimi, söze değil eyleme önem veren, dışa değil içe dönük olan bir yaşantı biçimidir.

Tasavvufta Allah’a yakın olmak, Allah’a ulaşmak önemli bir amaçtır. Bu amaca ulaşmak için öncelikle kalbin saf ve temiz olması ve Allah’tan başka birine bağlanmaması gerekir. “Mâsivâ” (Allah’ın dışındaki her şey) ile kalbî alakayı kesmek ve böylece Allah’tan başka bir şeyin kalbe hâkim olmasını engelleyerek kalbi sadece Allah’a tahsis etmek ve O’nun tecelli edeceği bir mekân haline sokmak tasavvufta önemli bir riyazet ilkesidir. Bu sayede nefsin süflî istek ve arzularının da önüne geçilmiş ve nefse hâkimiyette temel adım atılmış olur. Nefsin isteklerini yerine getirmek, insanı nefse esir olmaya mahkûm eder. Nefsin eline düşen, şeytanın eline düşmüş olur. Çünkü nefis, şeytanın en önemli silahlarından birisi olup, insanları onun süflî istekleriyle tuzağa düşürür. Bu tuzağa düşmemek için nefsin isteklerini yerine getirmeyip onun istemediği şeyleri yapmak gerekir. Ancak böyle bir riyazetle nefis eğitilerek kontrol altına alınabilir. Nefsin esaretinden kurtularak kalbi Allah’a hasretmek ve O’na bağlanmak, tasavvufta gerçek “hürriyet” olarak kabul edilir.

Bütün hastalıkların temelinde Allah’tan uzak kalmak vardır. Bütün hastalıkların tedavisi de Allah’a yakın olmakla, Allah’la olmakla mümkün olur. Hastalık doğru teşhis edilir, tanı doğru konulursa, tedavi için doğru reçete verilebilir. Allah’la olan kimse, O’nun emir ve yasaklarına riayet eder. Allah’tan uzaklaşan kimse ise şeytanın etki alanına girer ve onun vesveseleri ile günahlara dalarak Allah’a itaatsizlik eder.

Havf ve recâ (korku ve ümit) konusunda da Allah’a yakın olmak ve Allah’la olmak önemlidir. Havf sahibi, yakın olduğu ve daima beraber olduğu Rabbini yakinen tanıdığı ve O’nun hakkında bilgi sahibi (marifet) olduğu için O’ndan korkar. Bu korku, azap endişesinden çok, saygıya dayalı bir korkudur. Bu korkuda, mahcup olma ve utanma endişesi mevcuttur. Bu sebeple, Rabbinden korkan Rabbine sığınır ve O’na daha yakın olmaya çalışır. Hâlbuki bir şeyden korkan kişinin korktuğu şeyden uzaklaştığı görülür.

Allah korkusu, görüldüğü gibi diğer korkulardan (dünyevî) farklıdır. Bir şeyden korkan kişi, çareyi korktuğu şeyden kaçıp uzaklaşmada bulurken; Allah’tan korkan kişi ise çareyi Allah’a yaklaşmakta ve O’na sığınmakta bulmaktadır. Allah’tan korkmak

sadece bir duygu değil aynı zamanda bir eylemdir. Korkmak, yasaklardan uzaklaşmayı, emredilenleri yerine getirmeyi ve Allah’a mutlak itaati gerektirir.

Recâda da (umut) aynı yöntem söz konusudur. Yöntem, Allahtan uzaklaşmamak ve daima O’na yakın olmaktır. Yöntem, Allah’a yönelmek, O’na sığınmak, O’nun affına, merhametine güvenmek ve sadece O’ndan ümitvar olmaktır.

Ümit, insanların hayatını anlamlı kılar. Ümit edilen şey, Allah’ın affı, rahmeti ve lütfudur. Af ümidi, nedametle tövbe ederek günahlardan uzaklaşmaya ve Allah’a yaklaştıran ibadatlere yönelmeye sevk eder. Ümitsizlik ise, karamsarlığa, bedbahtlığa veya boş vermişliğe sürükler. Ümitsiz kişinin hayattan bir beklentisi olmadığı gibi ahretten de bir beklentisi olmaz. Affedilmeyeceği düşüncesinin sürekliliği, akıl sağlığına bile zarar verebildiği gibi kişiyi tamamen boş vermişliğe sevk ederek “günahları terk etmesine gerek kalmadığı” düşüncesiyle tamamen günah girdabına daldırabilir.

Hâlbuki dinî naslarda, Allah Teâlâ’nın, kendisine “ortak” koşulmasının dışındaki bütün günahları affedeceğine vurgu yapılmaktadır. Ancak kâfirlerin Allah’tan ümit keseceği ifade edilmektedir. İmanla bu dünyadan göçebilen kimselerin günahları çok olsa da cehennemden çıkacakları ve cennete girecekleri müjdesi verilmektedir.

Affetmek, Allah’ın “ğafûr ve rahîm” sıfatlarının neticesidir. Allah affedici (afuv) ve tevbeleri kabul edicidir (tevvâb). Görüldüğü gibi affedicilik O’nun birçok sıfatının tecellisidir. Eğer affetmeyecek olsaydı, ilahlığında birçok sıfat tecelli etmemiş, dolayısıyla eksik kalmış olacaktı.

Sûfîler havf ve recâ dengesinin hassasiyetine önemle vurgu yapmışlardır. Havf ve recâyî terazinin iki kefesine ve kuşun iki kanadına benzetmişlerdir. Terazinin iki kefesi aynı hizada olmazsa tartı da doğru olmaz. Kuşun iki kanadı da birbirine eşit olmazsa kuş düzgün duramaz ve istediği gibi rahat uçamaz. Kuşun kanatlarından birinin biraz kesilmesi kuşun dengesini ve uçuşunu bozacağı için kesilmeyen diğer kanadının artık bir önemi ve etkisi kalmaz.

Bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; çalışmanın konusu, kapsamı, amacı ve yöntemi üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, havf konusu ele alınmıştır. Canlılardaki genel korkuya değinildikten sonra Allah korkusu, dayandığı sebeplerle açıklanmıştır. Havfın dereceleri, etkileri, sebepleri ve alametleri tetkik edilmiş ve havfı kemale ulaştıran etkenler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, recâ konusu ele alınmıştır. Recânın dereceleri, kısımları ve şartları incelenmiştir. Umutlandıran İlahî mesajlar değerlendirilmiştir. Ayrıca havf ve recâ dengesinin önemi üzerinde de durulmuştur.

Dördüncü bölüm sonuçtan oluşmaktadır.

Hadislerin tahrinde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Bekir Tatlı'ya içtenlikle teşekkür ederim.

Çalışmalarım esnasında gösterdiği fedakârlık ve inceliğinden dolayı danışmanım Doç. Dr. Hayri Kaplan'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

## İÇİNDEKİLER

|                          |                       |
|--------------------------|-----------------------|
| <b>ÖZET</b> .....        | <b><u>Sayfa</u></b> i |
| <b>ABSTRACT</b> .....    | ii                    |
| <b>ÖNSÖZ</b> .....       | iii                   |
| <b>İÇİNDEKİLER</b> ..... | vi                    |
| <b>KISALTMALAR</b> ..... | ix                    |

## BİRİNCİ BÖLÜM

### GİRİŞ

|                                    |   |
|------------------------------------|---|
| 1.1. Tezin Konusu ve Kapsamı ..... | 1 |
| 1.2. Tezin Amacı.....              | 2 |
| 1.3. Tezin Yöntemi .....           | 3 |

## İKİNCİ BÖLÜM

### HAVF (KORKU)

|                                                                  |    |
|------------------------------------------------------------------|----|
| 2.1. Havfın Tanımı.....                                          | 5  |
| 2.2. Canlılarda Korku Duygusu .....                              | 6  |
| 2.3. Havfullah (Allah Korkusu) .....                             | 7  |
| 2.3.1. Ceza/Cehennem Korkusu .....                               | 8  |
| 2.3.2. Allah'ın Zatından/Makamından Korkmak.....                 | 10 |
| 2.4. Havfın Dereceleri.....                                      | 13 |
| 2.4.1. Haşyet, Kabz, Heybet ve Takva.....                        | 13 |
| 2.4.1.1. Haşyet .....                                            | 13 |
| 2.4.1.2. Kabz .....                                              | 15 |
| 2.4.1.3. Heybet.....                                             | 15 |
| 2.4.1.4. Takva .....                                             | 16 |
| 2.4.2. Ebu Ali Dekkâk'a Göre Havfın Dereceleri.....              | 18 |
| 2.4.3. Cüneyd Bağdâdî ve Kuşeyrî'ye Göre Havfın Dereceleri ..... | 20 |
| 2.4.4. Serrâc'a Göre Havfın Dereceleri .....                     | 21 |

|                                                                                          |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 2.4.4.1. Büyüklerin Havfı .....                                                          | 21 |
| 2.4.4.2. Mütevassıtların Havfı .....                                                     | 22 |
| 2.4.4.3. Avamın Havfı .....                                                              | 23 |
| 2.4.5. Muhâsibî'ye Göre Havfın Dereceleri .....                                          | 23 |
| 2.4.5.1. Havfu'l-İman .....                                                              | 24 |
| 2.4.5.2. Havfu's-Selb .....                                                              | 24 |
| 2.4.5.3. Havfu'l-Fevt.....                                                               | 25 |
| 2.4.6. Avamın ve Havasın Havfı.....                                                      | 26 |
| 2.5. Havfın Etkileri .....                                                               | 28 |
| 2.5.1. Havf İyiyi Kötüden Ayırt Etmeyi Sağlar .....                                      | 28 |
| 2.5.2. Havf Günahtan Uzaklaştırır .....                                                  | 28 |
| 2.5.3. Havf Allah'a Sığınmaya Yönlendirir .....                                          | 31 |
| 2.5.4. Havf Sıkıntıların Giderilmesine ve Arzu Edilene Ulaşmaya Vesile Olur .....        | 33 |
| 2.5.5. Havf Toplumda Güven Duygusunun Yerleşmesine Vesile Olur.....                      | 35 |
| 2.6. Havfın Sebepleri .....                                                              | 37 |
| 2.6.1. İstenmeyen Bir Şeyin Başa Gelmesi veya Sevilen Bir Şeyi Kaybetme<br>Endişesi..... | 37 |
| 2.6.2. İman ve Tevhid İnancının Kaybedilmesi Endişesi .....                              | 39 |
| 2.6.3. Münafık Olma Endişesi .....                                                       | 41 |
| 2.6.4. Sorumlulukları Yerine Getirememeye Endişesi .....                                 | 44 |
| 2.7. Havfın Alametleri .....                                                             | 46 |
| 2.7.1. Hüzün ve Gözyaşı.....                                                             | 46 |
| 2.7.2. Kalbin ve Derinin Titremesi .....                                                 | 48 |
| 2.8. Havfı Kemale Ulaştıran Etkenler.....                                                | 50 |
| 2.8.1 İlim.....                                                                          | 50 |
| 2.8.2. Nefs Hâkimiyeti .....                                                             | 53 |
| 2.8.3. Kalp Hâkimiyeti.....                                                              | 56 |
| 2.8.4. Takva .....                                                                       | 59 |
| 2.8.5. Akıbetten Emin Olmamak .....                                                      | 63 |
| 2.8.6. Helal Lokma Yemek.....                                                            | 65 |

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### RECÂ (ÜMÎT)

|                                                                              |    |
|------------------------------------------------------------------------------|----|
| 3.1. Recânın Tanımı.....                                                     | 67 |
| 3.2. Recânın Dereceleri.....                                                 | 68 |
| 3.2.1. Recâ .....                                                            | 68 |
| 3.2.2. Bast .....                                                            | 69 |
| 3.2.3. Üns .....                                                             | 70 |
| 3.3. Recânın Kısımları .....                                                 | 72 |
| 3.3.1. Allah'tan Ümitvar Olmak .....                                         | 72 |
| 3.3.2. Allah'ın Rahmetinin Genişliğinden Ümitvar Olmak.....                  | 74 |
| 3.3.3. Allah'ın Amellere Vereceği Mükâfattan Ümitvar Olmak .....             | 76 |
| 3.4. Recânın Şartları.....                                                   | 79 |
| 3.4.1. Allah'a Ortak Koşmamak .....                                          | 79 |
| 3.4.2. Sadece Allah'a Güvenmek ve Allah'tan Ümitvar Olmak .....              | 80 |
| 3.4.3. Ümitsizliğe Düşmeyerek Affı Hak Edecek Gayret ve Çabayı Göstermek.... | 82 |
| 3.4.4. Tevbe ile Günahlardan Uzaklaşıp Salih Amellerle Allah'a Yönelmek..... | 84 |
| 3.4.5. Allah Hakkında Hüsnü Zan Sahibi Olmak .....                           | 86 |
| 3.5. Umutlandıran Mesajlar .....                                             | 89 |
| 3.6. Havf ve Recâ Dengesi.....                                               | 94 |

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### SONUÇ

|                |     |
|----------------|-----|
| KAYNAKÇA.....  | 107 |
| ÖZGEÇMİŞ ..... | 110 |

**KISALTMALAR**

|        |                          |
|--------|--------------------------|
| b.     | : Bin (Oğlu)             |
| Bkz.   | : Bakınız                |
| Çev.   | : Çeviren, tercüme eden  |
| d.     | : Doğumu                 |
| h.     | : Hicrî                  |
| Haz.   | : Hazırlayan             |
| Hız.   | : Hazreti                |
| M.E.B. | : Milli Eğitim Bakanlığı |
| ö.     | : Ölümü                  |
| s.     | : Sayfa                  |
| Terc.  | : Tercüme eden           |
| Trs.   | : Baskı tarihi yok       |
| Yay.   | :Yayınları               |

## BİRİNCİ BÖLÜM

### GİRİŞ

#### 1.1. Tezin Konusu ve Kapsamı

Bu çalışmanın konusu, tasavvufta havf ve recâ (korku ve umut) anlayışıdır. Lügatlerde sakınmak, çekinmek ve korkmak anlamlarına gelen “havf”, istenmeyen bir şeyin başa gelmesi veya sevilen bir şeyin kaybedilmesi endişesi içerisinde olmaktır. Arapça bir kelime olan “recâ” ise, ümitsizliğin zıttı olup, ümit (umut) anlamındadır; ayrıca bir şeyin olmasını beklemek ve istemek anlamlarına da gelmektedir. Ümit edilen şey, Allah’ın affı, rahmeti ve lütfudur. Korku, gelecekle ilgilidir. Kişi, ancak hoşagitmeyen bir şeyin başına gelmesinden veya sevdiği bir şeyi kaybetmekten korkar. Müminin korkusu ve ümidi, bu dünya hayatıyla ilgili olduğu gibi özellikle ahret hayatıyla da ilgilidir. O bakımdan, dünya hayatındaki korku ve umutlar, çalışmamızın konusunu oluştururken özellikle ahrete ait korku ve umutlar çalışmamız kapsamında yer almaktadır.

Korku, sadece insanlara has bir duygu da değildir. Korkunun hayvanların yaşantısında daha etkili bir unsur olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışmamızda, insanların korkularıyla birlikte tüm mahlûkatta bulunan genel korkuya da yer verilmektedir.

Allah korkusunun karşılığı havfullah ve haşyetullah kelimeleri olsa da tasavvufta havf kelimesi Allah korkusu anlamında kullanılmaktadır. Bu çalışmada da havf kelimesi Allah korkusu anlamında kullanılmaktadır. Allah korkusu ve Allah’tan ümitvâr olmak konumuzun temelini oluşturmaktadır. Diğer korkular ve umutlar, Allah korkusunu ve Allah’tan ümitvâr olmayı kavrama konusunda yardımcı olması bakımından konumuzda yer almaktadır.

Allah Teâlâ, hayatı ve ölümü, kimin daha iyi amel edeceğinin deneneceği bir imtihan olarak yarattığını bildirmiştir. Hangi davranışların iyi, hangilerinin de kötü olduğunu açıklamış ve peygamberlerini de insanlara örnek göstermiştir. Kendisine itaat ederek rızasına uygun davranışlar sergileyenleri mükâfatlandıracağını, kendisine itaat etmeyerek yasakladığı kötü davranışları sergileyenleri de cezalandıracağını açıkça ifade etmiştir. Yapılan zerre kadar iyiliğin de kötülüğün de karşılıksız kalmayacağını bildirmiştir. Allah’tan korkmak, Allah’ın kendisini dünyada veya ahrette

cezalandırmasından korkmaktır. Allah'ın cezalandırmasın ve mükâfatlandırmasının sadece ahrete kalmayıp bu dünyada da gerçekleştiğinin örneklerini Kur'an'ın birçok yerinde görmek mümkündür: Ad, Semud kavimlerinin, Nuh'un kavminin, Karûn'un ve Firavunun cezalandırılması; Bedir'de Müslümanların mükâfatlandırılması gibi... Cehennem korkusunun da cennet ümidinin de Allah korkusu ve Allah'tan ümitvar olmakla ilişkilendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla, cennet ümidi ve cehennem korkusu da konumuzun kapsam alanındadır.

Havf, emniyet ve güven kelimelerinin zıttıdır. Bir kimse bir şeyden korktuğunda, aynı zamanda korktuğu şeyden güvende ve emniyette değil demektir. Bir hayvandan korkan kişi, kendisini o hayvana karşı güvende hissetmez. Cehennemden korkan kişi de, kendisini cehennem konusunda güvende hissetmez. Havfın (korkunun) zıttı olan güven ve emin olmak kavramları da konumuz kapsamında yer almaktadır.

Tasavvuf, dinin temel nasları olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan, havf ve recâ ile ilgili ayet ve hadislerle birlikte mutasavvıfların havf ve recâ konusundaki sözleri ve yorumları da konumuz içinde işlenmektedir.

## 1.2. Tezin Amacı

Korku ve umut anlamına gelen havf ve recâ kavramları, istisnasız bütün insanları kapsayan ve günlük hayatta etkili olan duygulardandır. Kapsam alanının genişliği ve etkisinin gücü düşünüldüğünde, havf ve recâ kavramlarının iyi anlaşılması gerektiği ortaya çıkar. Havf ve recâ terimlerinin anlamlarını kaynak lügatlerden tespit ederek ve mutasavvıfların bu konudaki değerlendirmelerini de göz önüne alarak kavramların doğru anlaşılmasını sağlamak çalışmamızın amaçlarındandır.

Tasavvufun temellendiği dinî nasları (ayetleri-hadisleri) tetkik ederek, havf ve recânın buralarda nasıl işlendiğinin tespit edilmesi ve tasavvufun temel kaynakları incelenerek, mutasavvıfların havf ve recâyı nasıl açıkladıklarının da tespit edilmesi bu çalışmanın amaçlarındandır. Dinî naslardan ve mutasavvıfların açıklamalarından elde edilen doneleri değerlendirip yorumlayarak havf ve recâ kavramlarının doğru anlaşılmasını sağlamak çalışmamızın hedeflerindendir.

Günümüzde bazı kimselerin din eğitimini korku eksenine oturttukları görülmektedir. Allah'ın cehennemle azap edeceği fikrinin hep öne çıkartılması, Allah'ın affediciliğinin ve bağışlayıcılığının ikinci plana itilmesi demektir. Böyle bir

davranış dinden soğumaya ve uzaklaşmaya yol açmaktadır. Havfın amacı, Allah'tan uzaklaştırmak değil aksine Allah'a yaklaştırmaktır. Allah'tan korkan, O'ndan uzaklaşmadığı gibi O'na daha çok sığınır. Allah korkusu, saygıya, mahcubiyete ve utanca dayalı bir korkudur. İşte konumuzun amacı, havfın böyle bir anlayış perspektifiyle işlenmesidir.

Cehennem korkusu, günden uzaklaşarak Allah'a yönelttiği ve O'na yaklaştırdığı gibi; af ve cennet ümidi de insanları ümitsizlikten kurtararak ibadet ve taatla Allah'a yönelmeye ve O'na yaklaştırmaya teşvik etmektedir. Recânın, bu hayatî getirilerini vurgulayarak insanların ümitsizlikten kurtulmalarına, günden uzaklaşmalarına ve Allah'a yönelmelerine vesile olmak, bu çalışmanın temel amaçlarındandır.

Dinin ödül ve ceza, sevap ve azap gibi kavramları insanları teşvik ve sakındırma bağlamında somutlaştırması ve Cehennemle korkutulduğu gibi cennetle de müjdelemesi sıkça rastlanan bir husustur. Korku umutsuzluğa düşürmemeli; ümit de tamamen korkusuzluğa ve yarınından emin olmaya sevk etmemelidir. Havf ve recâ, müminde bulunması gereken iki özelliştir. Müminin sağlıklı bir dinî hayat sürmesi ise bu iki özelliğin dengeli olmasına bağlıdır. Havf ve recâ dengesini gözeterek konunun işlenmesi de çalışmamızın hedeflerindendir.

### 1.3. Tezin Yöntemi

Havf ve raca konusu araştırılırken, öncelikle tasavvufun temellendiği âyetler tespit edilerek titizlikle yorumlanmaya çalışılması ve tezat teşkil eden görüşlere rastlandığında, âyetler esas alınarak yanlış anlama ve yorumların önüne geçilmeye gayret edilmesi tezin yöntemidir.

Tasavvufun temellendiği ikinci dinî nas da hadislerdir. Hadis külliyyatının havf ve recâ ile ilgili bölümleri incelenerek, konu ile ilgili hadislerin temel kaynaklarından tespit edilerek doğruluklarının titizlikle araştırılması ve öncelikle sahih rivâyetlerin kaynak olarak alınması çalışmanın temel esaslarındandır.

Konumuz, Peygamber efendimizin ashabının yaşantılarındaki örneklerle ve onların havf ve recâ ile ilgili görüşlerine de yer verilerek işlenmektedir. Böylece, havf ve recâ anlayışının, Hz. Peygamber, sahâbî ve tâbiûn dönemlerindeki uygulanan anlayış ve yorumlarına da ulaşılmış olacaktır.

Öncelikle tasavvufun hicri ilk beş asırda telif edilmiş olan temel klasik kaynaklarının önde gelenlerin tetkik edilerek mutasavvıfların havf ve recâ konusundaki görüşlerinin orijinlerine ulaşmaya gayret edilmiştir. Hicri beşinci asırdan sonra ve günümüzde kaleme alınan tasavvufî eserler de incelenerek buralardaki görüş ve yorumlara da ulaşmaya çalışılmıştır.

Kur'an-ı Kerîm'den, hadis külliyatından ve tasavvuf kaynaklarından elde edilen bilgilerin bilimsel metotlarla sistemli bir şekilde değerlendirilmesi; mutasavvıfların görüşlerinin âyet ve hadislerle ilişkilendirilerek işlenmesi ve yorumlanması; konunun, günümüz Türkçesiyle ve bilimsel metodoloji ile işlenerek daha rahat anlaşılabilir hâle getirilmesi çalışmanın temel yöntemlerindendir.

## İKİNCİ BÖLÜM

### HAVF (KORKU)

#### 2.1.Havfın Tanımı

Arapça bir kelime olan havf, genellikle “korkmak” anlamındadır. Havf ayrıca, “sakınmak, çekinmek, endişe etmek ve bilmek” anlamlarında da kullanılmaktadır. Havf, istenmeyen bir şeyin başa gelmesi veya sevilen bir şeyin kaybedilmesi endişesi içerisinde olmaktır. Havf, emniyet ve güven kelimelerinin zıttıdır.<sup>1</sup>

Eğer, beklenen şey hoş gitmeyen bir şey ise ve kalpte de acı meydana getiriyorsa buna havf denilir.<sup>2</sup>

Havf, varlığı zıttının yokluğu ile meydana gelen bir mana ismidir. Kalpte, ahret işleri ve dünya halleri ile ilgili her türlü güven yok olduğu zaman, bu havf olur. Bu durumdaki kişi, Allah’ın mekrinden de şehvetin cazibesinden de güvende olamaz. Bütün bu durumlarda güvenini kaybeden kul, hâif (korkan) diye isimlendirilir. Bu Arap lisanında yaygın bir kullanım tarzıdır. Bir kişi “şundan korkuyorum” dediğinde aynı zamanda “ondan emin değilim” demeyi de kasteder.<sup>3</sup>

Korku, gelecekle ilgilidir. Çünkü kişi ancak hoş gitmeyen bir şeyin başına gelmesinden veya sevdiği birini kaybetmekten korkar. Bu da ancak gelecekte meydana gelecek bir şeydir. Eğer bir şey, bulunan halde meydana geliyorsa korku onunla ilgili değildir.<sup>4</sup>

Schimmel (ö.2003), havf ve recânın makam veya hal olması konusunda mutasavvıfların ihtilaf ettiklerini, Serrâc’ın (ö. 378/998) havf ve recâyı hal olarak kabul ettiğini belirttikten sonra bunları makam olarak sınıflandırmanın daha uygun olacağını, tasavvufun başlangıç safhalarında ve daha sonraki dönemlerinde havfın temel unsur olduğu gerekçesiyle savunmuştur. Schimmel, korku duymanın her Müslüman için şart olduğunu, Kur’an’da Allah korkusundan ve yargı günü korkusundan sık sık

<sup>1</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Kahire 1979, II, s.1290; ez-Zebîdî, *Tacu’l-Arûs*, Beyrut 1986, XXIII, s. 288, 299; Cur, Halil, *Larûs*, Paris 1973, s. 447; Bustânî, Abdullah *el-Bustân*, Beyrut 1992, s. 331; Ahmed el-Âyid ve Diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-Esâsî*, Aleco 1989, s. 428.

<sup>2</sup> Gazâlî, Muhammed, *İhyau Ulûmi’d-Din*, Beyrut Trs, IV, s. 142.

<sup>3</sup> Mekkî, Ebu Talib, *Kûtü’l-Kulûb*, Kahire 1892, s. 236.

<sup>4</sup> Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, Beyrut 1997, s. 125.

bahsedildiğini, İlk zâhitlerin recâdan çok havf üzerinde durduklarını ifade etmiş, kabz ve bastı, havf ve recâ makamlarına tekabül eden haller olarak zikretmiştir.<sup>5</sup>

Haller gelip geçici, makamlar ise kalıcıdır. Allah korkusunun daima müminde bulunması gerektiği düşünüldüğünde, havf ve recânın makam olduğu görüşünde olan mutasavvıflara ve bu görüşü tercih eden Schimmel’e hak vermek gerekir.

## 2.2.Canlılarda Korku Duygusu

Lügat anlamlarından da anlaşılacağı üzere havf, genel olarak “korkmak” anlamındadır. Korku, insan hayatındaki en etkili duygulardan birisidir. Âkil olmayan çocuklar bile zararını gördükleri bir şeyden ilk denemelerinden itibaren korkarlar. Ateşin verdiği acıyı hisseden çocuk, ateşten korkar ve bir daha ona yaklaşmaktan sakınır. İnsan, kendisine zarar vereceğini düşündüğü bir hayvandan veya insandan korktuğu gibi bir takım nesnelerden de korkabilir. Ateşten, sudan ve silahtan korkmak gibi... Tabii afetler, kazalar, hastalıklar ve aleyhine gerçekleşeceğini düşündüğü bir takım hâdiseler de insanları korkutur. Karanlık, şiddetli bir gök gürültüsü veya bir patlama insanları korkuttuğu gibi haberi olmadan yapılan küçük bir dokunuş veya sesleniş dahi insanların korkması için yeterlidir. Ölüm korkusu, insanların pek çoğunun ortak korkusudur. Bütün bu korkular, hoş gitmeyen, arzu edilmeyen bir durumun başa gelmesi endişesindendir.

Sevdiği bir şeyi kaybetme endişesi de insanları korkutur. Malını-mülkünü, bağını-bahçesini kaybetme endişesi insanları korkuttuğu gibi, sağlığını ve gençliğini kaybetme kaygısı da insanları korkutur. İnsanlar sevdikleri yakınlarını kaybetmekten korktukları gibi onların başına bir kötülük gelmesinden de korkarlar. “Allah kimseyi gördüğünden geri koymasın” sözü, sahip olunan nimetleri kaybetme korkusunun insan hayatında ne denli etkili olduğunu göstermektedir.

Korku, sadece insanlara has bir duygu da değildir. Korkunun hayvanların yaşantısında daha etkili bir unsur olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Etçil hayvanlar, güçlerinin yettiği diğer hayvanları yiyerek hayatlarını devam ettirirler. Dışarıdan bakıldığında bu durum her ne kadar ekolojik dengeyi sağlayan tabii bir olay gibi görünse de parçalanıp yenilen hayvan için durum hiç de böyle değildir. Can havliyle

<sup>5</sup> Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Çev. Ender Gürol, İstanbul 1982, s. 117, 118.

kaçışında ve avcının pençesindeki çırpınışlarında onun korkusunu gözlemlemek mümkündür.

Korkunun şiddeti, korkulan şeyin vereceği zararla orantılıdır. Beklenen zarar ne kadar ise korku da o kadar olacaktır. Bu genel korku, (inan-ananmayan) bütün insanların hatta bütün mahlûkatın ortak korkusudur.

### 2.3. Havfullah (Allah Korkusu)

Allah korkusunun karşılığı havfullah ve haşyetullah kelimeleri olsa da, tasavvufta havf kelimesi Allah korkusu anlamında kullanılmaktadır. İnsanoğlunun doğuştan itibaren sahip olduğu genel korku duygusu, Allah korkusunu elde etmesinde kolaylaştırıcı bir unsurdur. Allah'ın yarattığı varlıklardan ve bu varlıkların meydana getirdiği bir takım hâdiselerin neticesinden korkan insan, Allah'tan çok daha fazla korkmalı ve O'nun kendisine hem bu dünyada hem de ahrette yapabileceklerini düşünerek ürpermelidir. Kuşeyrî (ö. 465/1072), bu tespiti şu sözleriyle ifade etmektedir: Allah'tan korkmak; Allah'ın kendisini dünyada veya ahrette cezalandırmasından korkmaktır. Allah, “Eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”<sup>6</sup> diyerek kullarının kendisinden korkmalarını farz kılmıştır.<sup>7</sup>

Kuşeyrî'nin bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere; Allah'ın cezalandırması ve mükâfatlandırması sadece ahrete kalmayıp bu dünyada da gerçekleşecektir. Kur'an'ın birçok yerinde bunun örneklerini görmek mümkündür. ÂdSemûd kavimlerinin, Nuh'un kavminin, Kârûn'un ve Firavun'un cezalandırılması gibi.

İnsanlar en çok deprem, sel, fırtına, yangın, aşırı soğuk ve aşırı sıcak gibi birtakım tabii afetlerden korkarlar. İnsanlar, sevdiklerini ve sahip oldukları nimetleri kaybetmekten de korkarlar. Tabii afetlerin gerçekleşmesinde insanların da bir miktar rolünün olmasıyla birlikte, Allah'a inanan insanlar bilirler ki, bu tabii afetler Allah'ın iradesiyle olmaktadır. Bu afetleri devam ettirmek de sona erdirmek de O'nun elindedir. O halde, bu afetlerden korkan kişinin aslında Allah'tan korkması gerekmez mi? Allah korkusunun hâkim olduğu basiret sahibi kimseler, musibeti değil musibeti vereni görürler ve musibetten değil Allah'tan korkarlar. Allah Teâlâ, dilediğinde zarar verebilecek, dilediğinde de zararı kaldırabilecek olan yegâne güç sahibinin ancak kendisi olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa,

<sup>6</sup> Âl-i İmrân, 3/175.

<sup>7</sup> Kuşeyrî, *Risâle*, s. 125.

onu yine O’ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O’nun keremini geri çevirecek de yoktur. O, hayrını kullarından dilediğine eriştirir. O, bağışlayan ve esirgeyendir”.<sup>8</sup> Allah korkusu, O’nun zatından veya vereceğı cezadan korkmak şeklinde olur.

### 2.3.1. Ceza/Cehennem Korkusu

Allah Teâlâ, hayatı ve ölümü kimin daha iyi amel edeceğinin deneneceğı bir imtihan olarak yarattığını bildirmiştir.<sup>9</sup> Hangi davranışların iyi, hangilerinin de kötü olduğunu açıklamış ve peygamberini de insanlara örnek göstermiştir.<sup>10</sup> Kendisine itaat ederek rızasına uygun davranışlar sergileyenleri mükâfatlandıracağını, kendisine itaat etmeyerek yasakladığı kötü davranışları sergileyenleri de cezalandıracağını açıkça ifade etmiştir. Yapılanların karşılıksız kalmayacağı, “Kim zerre kadar iyilik yaparsa karşılığını görür. Kim de zerre kadar kötölük yaparsa karşılığını görür.”<sup>11</sup> ifadesiyle açıklamıştır.

Muhâsibî (ö. 243/857), mahşerdeki sorgunun kapsamını şu sözleriyle ifade etmektedir: Allah, nefesine şu yemini ederek onları mahşerde toplayacaktır; “Dünya hayatında, kendisine emir ve nehiylerde bulunduğum hiçbir kulumu, gizli veya açık yaptığı her içinden sorguya çekmeden bırakmayacağım”. Hangi bedenle Allah’ın huzuruna çıkacağına dikkat et. Sorgu esnasında doğru olmaları şartıyla hangi cevapları vereceğine bak! Çünkü O’nu ancak doğru olanlar doğrular ve ancak yalancı olanlar yalanlar.<sup>12</sup>

İnsanları en çok endişeye sevk eden řey elbette ki akıbet dūřuncesidir. Bu bakımdan, cehennemde ceza görme kaygısı, günahıtan uzaklaşmada en etkin sebeptir.

Allah’a inanan ve suç işlediğinde cehennemde azap göreceğini dūřünen kimse, “İlâhî kameraların” kapsamı dışında hiçbir mekânın olmadığını bilir ve suç işlemekten uzak durur. “Allah her řeyi murâkabe etmektedir (gözetlemektedir).”<sup>13</sup> âyetinde belirtildiği gibi, her halinin gözetlendiğini, karanlık veya ıssız kavramlarının Allah için engel teşkil etmediğini kavrar. “İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen,

<sup>8</sup> Yunus, 10/107.

<sup>9</sup> Mülk, 67/2.

<sup>10</sup> Ahzâb, 33/21.

<sup>11</sup> Zilzâl, 99/7, 8.

<sup>12</sup> Muhâsibî, Hâris b. Esed, *er-Riâye*, Beyrut Trs. s. 33.

<sup>13</sup> Ahzâb, 33/52.

yazmaya hazır bir melek bulmasın.”<sup>14</sup> âyetinde belirtildiği gibi, yazıcı meleklerin her an kendisi ile birlikte olduğunu, her davranışını ve sözünü kaydettiklerini, hesap günü bu kayıtların kendisine ilâhî ekrandan gösterileceğini ve buna göre karşılık göreceğini de bilir.

Cehennemden korkmak, Allah’ın azabından korkmak demektir. Bu korku, günahattan uzaklaşmaya dolayısıyla azaptan kurtulmaya vesile olur. Yahya b. Muaz (ö. 258/871), “İnsanoğlu ne kadar zavallıdır! Fakirlikten korktuğu kadar cehennemden korksaydı cennete girebilirdi.”<sup>15</sup> diyerek, cehennemden korkulması gerektiğini ifade etmiştir.

Allah, pek çok âyette inkâr eden, itaat etmeyen ve yasaklarını işleyen kimseleri cehennem azabıyla korkutmuştur: “Onların üstlerinde de altlarında da ateşten tabakalar vardır. İşte Allah, kullarını bununla korkutur. Ey kullarım bana karşı gelmekten sakının.”<sup>16</sup> “Alev alev yanan bir ateşle sizi uyardım. O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren kötüler girer.”<sup>17</sup>

Cehennem korkusu, Allah’ın zatından korkmaktan farklıdır, fakat Allah korkusunun kapsamı dışında olmayıp onun bir türüdür. Cehennem, Allah’ın gücünün göstergelerinden biridir. Sadece şu âyet bile cehennemdeki azabın şiddetini göstermeye yeter: “Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştireceğiz ki acıyı duysunlar!”<sup>18</sup>

Hz. Peygamber, cehennemde en hafif azap gören kimsenin durumunu şu sözlerle açıklamaktadır: “Cehennemde en hafif azap gören kimse o kimsedir ki, ayağının altına cehennemden çakıl tanesi kadar bir ateş konduğunda beyni fokur fokur kaynar.”<sup>19</sup>

“Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!”<sup>20</sup> Gazâlî (ö. 505/1111) bu âyeti, “Allah Teâlâ, ateşi düşmanları için hazırladığını haber vermektedir. Fakat dostlarını da bu ateşle korkutmaktadır.”<sup>21</sup> diyerek açıklamıştır.

<sup>14</sup> Kaf, 50/18.

<sup>15</sup> Kuşeyrî, *Risâle*, s. 126.

<sup>16</sup> Zümer, 39/16.

<sup>17</sup> Leyl, 92/14, 15, 16.

<sup>18</sup> Nisâ, 4/56.

<sup>19</sup> Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu’fî, *Sahîhu’l-Buhârî*, I-VII, Beyrut 1410/1990, Rikâk, 53.

<sup>20</sup> Âl-i İmran, 3/131, 132.

<sup>21</sup> Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 147.

Görüldüğü gibi Allah Teâlâ, ateşi kâfirler için hazırladığını söylemekte ve iman eden kimseleri de bu ateşten sakındırmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki; kâfirler ateşle cezalandırılacaklardır, ayrıca müminlerin günah işleyip de affedilmeyenleri de günahları ölçüsünce cehennem ateşiyle cezalandırılacaklardır. Allah, cehennem ateşini kâfirlere vacip kılmış, fakat müminin de bu azaptan emin olmaması gerektiği uyarısını yapmıştır. “Onlar, ne ticaret ne de alış verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.”<sup>22</sup> âyetinin muhatabı kâfirler değil, mümin ve muttakî kişilerdir. O halde, kıyamet, mahşer ve cehennem korkusunun kapsamı dışında kalan kimse yok demektir.

### 2.3.2. Allah’ın Zatından/Makamından Korkmak

Ceza, günahların işlenmesinde caydırıcı bir unsur olmasına rağmen kesin çözüm değildir. İsteyerek, Allah’tan utanarak ve O’na karşı duyulan derin saygıdan dolayı O’ndan çekinerek günahlardan uzak durulmasının bu konuda daha etkili olacağı şüphesizdir.

Râzî (ö. 606/1209), korkuyu iki sebebe dayandırmaktadır: ikab korkusu, azamet ve celâl korkusu. İkab korkusu, günahkârın duyacağı korkudur. Celâl ve azamet korkusuna gelince, ister melek, ister nebî olsun, mahlûkatın hiçbirinin kalbinden çıkmayan korkudur. Zira Cenâb-ı Hakk, bütün mevcudattan müstağnidir, onlara muhtaç değildir. O’nun dışında kalan mevcudat ise O’na muhtaçtır. Kişinin O’na muhtaç olduğunu bilmesi, korku ve ürpermeye sebep olmuştur. “Allah’ın adı anıldığında müminlerin kalpleri titrer.”<sup>23</sup> âyetindeki korku da bu türden bir korkudur.<sup>24</sup>

Râzî’nin, “İkab korkusu, günahkârların duyacağı korkudur.” sözü yanlış anlaşılabilir. Bu sözden; “Günah işlemeyenler cehennemden korkmaz.” anlamı çıkarılabilir. Hâlbuki peygamberlerin dışında hiçbir kimse cehenneme girmeme konusunda emin değildir. Kanaatimize göre, Râzî bu sözle; Allah’ın zatından korkmakla, cehennem korkusu mukayese edildiğinde, ikincisinin daha az önem arz ettiğini kastetmiştir. Râzî, bir başka sözünde, cehennem korkusunu, zâhir ehlinin veya mübtedîlerin (Allah yoluna yeni girenler); Allah korkusunu ise, gönül ehlinin makamı

<sup>22</sup> Nur, 24/37.

<sup>23</sup> Enfâl, 8/2.

<sup>24</sup> Yüce, Abdülhakim, *Râzî’nin Tefsirinde Tasavvuf*, İzmir 1996, s. 239, 240.

olarak değerlendirmekte ve birinci korkunun yok olabileceğini, fakat ikinci korkunun sona ermesinin imkânsız olduğunu ifade etmektedir.<sup>25</sup>

Allah'ın zatından korkmak, azabından korkmaktan çok daha üstündür. Allah'ın zatından korkmak, O'na yakın olmayı uman kimsenin O'ndan uzak kalmaktan korkmasıdır. Zunnûn Mısırî (ö. 245/859), “Ayrılık korkusu karşısında cehennem korkusu, denizde bir damla su gibi kalır.”<sup>26</sup>diyerek, bu iki tür korkuyu değerlendirmektedir.

Allah'a yakın olmak, tasavvufta önemli bir hedeftir. O'ndan uzak kalmak her sūfî için en büyük korku ve tehlikedir. Allah'a ancak Allah sayesinde yaklaşılr, O'nun razı olduğu farz ve nafileleri yapmakla yaklaşılr. O istemezse bu yakınlaşma gerçekleşemez. Hz. Peygamber'in, “Allah'ım, bana seni sevmeyi ve seni seveni sevmeyi ve beni sana yaklaştırecâk işleri sevmeyi lütfeyle.”<sup>27</sup>şeklindeki duasında, Allah'a yakın olmanın yolu ve önemi vurgulanmaktadır.

Vasîfî (ö. 320/9332), “Büyükler mahrum olmaktan küçükler ise cezadankorkarlar. Büyüklerin korkusu daha keskindir. Kişide nefse özgü kalıntılardan bir kısmı bulunduğu sürece o kişi tamamıyla teslim ve tevekkül içinde olsa bile ihsan makamında değildir.”<sup>28</sup>diyerek, Allah korkusunun ihsan makamına ulaştırdığını belirtmektedir. İhsan, her an Allah'la olup, O'nu görüyormuş gibi kulluk etmektir. Kulluk, sadece ibadetlerde değil tüm davranışlarda söz konusudur.

Allah'ın zatından korkmak, Allah'ın makamından korkmak olarak da ifade edilmektedir.

“Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için şüphesiz cennet yegâne barınaktır.”<sup>29</sup>âyetinde, Allah'ın makamı ifadesi geçmektedir.

Sabûnî (d. 1930), bu âyetteki “Rabbinin makamı” ifadesini “Rabbinin huzuru”<sup>30</sup>olarak açıklamıştır.

Sabûnî'nin açıklamasından anlaşılacağı üzere, Rabbin makamında hesap vermek üzere durmaktan korkmak; günahla Rabbin huzuruna çıkmaktan utanmak ve çekinmek demektir.

Hicâzî (ö. ?), “Rabbinin makamından” terimini “Rabbinin azametinden” şeklinde izah etmiştir.<sup>31</sup>

<sup>25</sup> Yüce, *Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf*, s. 240, 241.

<sup>26</sup> Ateş, Süleyman, *İslâmTasavvufu*, İstanbul 1992, s. 406.

<sup>27</sup> Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre, *Sünenu't-Tirmizî*, I-V, Beyrût trs. De'avât, 72.

<sup>28</sup> Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, *Luma*, Beyrut 2001, s. 56.

<sup>29</sup> Nâzi'ât, 79/40, 41.

<sup>30</sup> Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefâsîr*, Mekke 1976, III, s. 291.

Hicâzî'nin açıklamasından anlaşılacağı üzere, Rabbin azametinden korkmak, Allah'ın zatından yani kendisinden korkmaktır. Allah'ın bizatihi kendisinden korkmak, Allah'ın büyüklüğünü, gücünü yakîn olarak hissetmenin neticesidir.

Muhâsibî, Rabbin makamını, hem Rabbin huzuru hem de Rabbin azameti olarak ifade etmektedir: “Kardeşim, seni ve kendimi yüzlerin öne eğildiği, seslerin kısıldığı, zalimlerin alçaltıldığı, kibir ve üstünlük taslayanların horlandığı, öncekilerle sonrakilerin zelil bir şekilde âlemlerin Rabbine boyun eğerek teslim olduğu bir makamdan sakındırıyorum.”<sup>32</sup>

Allah'ın makamından korkmanın, Allah'ın azametinden dolayı Allah'ın zatından yani bizatihi kendisinden korkmak olduğunu Muhâsibî'nin şu ifadelerinde de görmek mümkündür: “Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü, heybetini, kudretinin nüfuzunu, zarar ve faydanın ancak O'ndan geldiğini, vaat ettiği ödülleri, sakındırdığı cezaları incelikle kavrarsa, Allah'a karşı heybet hissi içerisinde olur. O'nu yüceltir, O'ndan utanır, sanki O'nu görüyormuşçasına kulluk eder. İşte o zaman kul Rabbinden korkar, haramlarından sakınır. Allah'ın hoşlanmadığı şeyleri terk edip, hoşlandığı şeyleri işler. Çünkü Rabbinin hoşlanmadığı şeyler onu üzer”.<sup>33</sup>

Cehennem korkusu, her müminde var olan genel korkudur. Allah'ın zatından korkmak ise, Allah'ı bilen, O'na yakın olan, O'nu görüyormuş gibi kulluk eden, O'nun huzurunda yasaklarını işlemekten utanan, O'ndan çekinen, saygısından dolayı yasaklarına yönelmeyen kişinin korkusudur. Cehennem korkusu da, Allah'ın zatından korkmak da Allah korkusudur. Fakat birincisi genel, ikincisi ise özeldir. Asıl hedef, Allah'ın zatından korkmak olmalıdır. Bu hedefe ne kadar yaklaşılsa Allah korkusu o kadar mükemmel olur.

Bu genel ve özel korkuyu Gazâlî, şu şekilde izah etmektedir: “Basiretli insanların korkusu, akıbet korkusudur. Allah'tan Celâl sıfatı sebebiyle olan korku, kendi günahı sebebiyle olan korkuya nispetle kâmindir. Zira Celâl sıfatı sebebiyle olan korku, asla gönülden çıkmaz. Ama günahattan ötürü olan korku, bazen olur ki gönülden çıkar. Günahattan vazgeçtim, niçin korkayım deyip mağrur olur.”<sup>34</sup> “Korkan, cehennemden korkar, cennetten mahrum olmaktan korkar. Ârifler ise, Allah'a karşı

<sup>31</sup> Hicâzî, Muhammed Mahmud, *Tefsîru'l-Vâdîh*, Terc. Mehmet Keskin, İstanbul Trs. VI, s. 437.

<sup>32</sup> Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 33.

<sup>33</sup> Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 445, 446.

<sup>34</sup> Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, Terc. Salih Uçan, İstanbul 1989, s. 577.

mahcup olmaktan, O'ndan ve cemalinden ayrı kalmaktan korkarlar. Bu, rütbe bakımından en yüce olanıdır.”<sup>35</sup>

Allah'ın zatından korkmak, ibadetleri cennet ümidi veya cehennem korkusu ile değil de sırf Allah'ın zatı için yapmak, Rabia'nın (ö. 185/801) temel düşüncelerinden biriydi. Allah'a yakın olmak ve O'nu görmek de Rabia'nın en önemli hedefiydi. Onun fikirlerini şu sözlerinde açıkça görmek mümkündür: İlâhi! Cehennemden korkarak sana ibadet ettim ise beni cehennemde yak. Cennete tamah ederek ibadet ettimse cennetini bana haram kıl. Yalnız sana ve yalnız senin için ibadet ettim ise benicemalini görmekten mahrum etme.<sup>36</sup> Rabia, cennet ümidi veya cehennem korkusu ile ibadet eden kimseyi, yaptığı işe karşılık bekleyen bir işçiye benzetmiştir.<sup>37</sup>

Cehennemden korkmakla, cehennem korkusu ile hareket etmek birbirinden farklıdır. Kemâle ulaşmış kimseler de cehennemden korkarlar, fakat ibadetlerini cehennem korkusu ile değil, Allah'ın zatından korkarak yaparlar. Rabia, ateşten korktukları için ibadet ettiklerini söyleyen kimselere, “Allah cennet ve cehennemi yaratmasaydı ibadet etmeyecek miydiniz?” diye sormuş ve kendisine niçin ibadet ettiği sorulduğunda “Allah'ın zatı için, O emrettiği için,” demiş ve cemalinden mahrum etmemesi için Allah'a dua etmiştir.<sup>38</sup>

## 2.4. Havfın Dereceleri

### 2.4.1. Haşyet, Kabz, Heybet ve Takva

Havf kelimesinin dışında, havf gibi, korkmak anlamına gelen birtakım terimler vardır ki bunlar bazen havf yerine kullanılmış, bazen de havfın mertebeleri-dereceleri olarak kullanılmıştır. Bu terimlerin öne çıkanları, haşyet, kabz, heybet ve takvadır.

Bu terimleri açıkladıktan sonra sûfîlerin diğer derecelendirmelerine geçeceğiz.

#### 2.4.1.1. Haşyet

Haşyet kelimesi, “korkmak” ve “bilmek” anlamlarına gelmektedir. İbn Manzur

<sup>35</sup> Gazâlî, *İhya-i Ulûm-id-Din*, Terc. Ali Arslan, İstanbul 1975, X, s. 15, 16.

<sup>36</sup> Attar, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, Haz. Mehmet Zâhid Kotku, İstanbul 1982, s.234; Cavit Sunar, *Ana Hatlarıyla İslâmTasavvufu Tarihi*, Ankara 1978, s. 17.

<sup>37</sup> Doğrul, Ömer Rıza, *Hiz. Rabia'tül Adeviyye*, İstanbul 1976, s.168.

<sup>38</sup> Doğrul, *Hiz. Rabia'tül Adeviyye*, s. 191.

(ö. 711/1311), haşyet kelimesinin havf gibi “korkmak” anlamında kullanıldığını belirterek, aynı zamanda “bilmek” anlamında da kullanıldığını ifade etmektedir. İbn Manzur, “Erkek çocuğa gelince, onun ana-babası mümin kimselerdi. Bunun için çocuğun onları azgınlık ve nankörlüğe boğmasından korktuk.”<sup>39</sup>âyetindeki “korktuk” şeklinde tercüme edilen haşyet kelimesinin “bilmek” veya “hoş görmemek” anlamlarında kullanıldığını, Allah’ın korkmasının caiz olamayacağını açıklamaktadır.<sup>40</sup>

“O peygamberler ki! Allah’ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah’tan korkarlar ve O’ndan başka kimseden korkmazlar.”<sup>41</sup>âyetinde haşyet kelimesi, hem Allah’tan hem de insanlardan korkmak anlamında kullanılmıştır. Bu âyette haşyet kelimesinin havf anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Her ne kadar havfullah ve haşyetullah kelimeleri “Allah korkusu” anlamında kullanılsa da Râzî’ye göre aralarında bir fark vardır. Râzî bu farkı, “Haşyet, korkulan kişinin büyüklüğünden dolayı oluşur, havf ise korkan kişinin zayıflığındandır.”<sup>42</sup>diyerek açıklamaktadır.

Görüldüğü gibi haşyetullah, Allah’ı bilerek, tanıyarak O’ndan korkmak anlamına gelmektedir. Allah’ın zatından korkmak demektir ve saygıya dayalı bir korkudur. Havfullah ise, ceza verici olması itibarıyla Allah’tan korkmayı yani ceza endişesi taşıyan bir korkuyu ifade etmektedir. Havfullah, genel manada bir Allah korkusu, haşyetullah ise özel anlamda bir Allah korkusudur.

Râzî’nin değerlendirmesinin, Mekkî’nin (ö. 386/996) değerlendirmesine benzediği görülmektedir. Mekkî, “Kulları içinden ancak âlimler Allah’ tan (gereğince) korkarlar.”<sup>43</sup>âyetindeki haşyet kelimesini açıklarken; “O, haşyeti ilimde bir makam kıldı ve ilmi onunla gerçekleştirdi. Haşyet, havf makamının bir halidir.”<sup>44</sup> demiştir.

Mekkî, burada havfı bir makam olarak ele almış, haşyeti ise o makamda yaşanan bir hal olarak değerlendirmiştir. Bu durumda havfın daha kapsamlı, haşyetin ise daha özel olduğu anlaşılmaktadır. Haşyetin tüm havf ehline değil, özel bir gruba has olduğu belirtilmektedir. Bu özel gruba âlimler demek mümkün olduğu gibi, havf makamında olan havas ehli demek de mümkündür.

<sup>39</sup> Kehf, 18/80.

<sup>40</sup> İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, II, s. 1169.

<sup>41</sup> Ahzab, 33/39.

<sup>42</sup> Yüce, *Râzî’nin Tefsirinde Tasavvuf*, s. 242.

<sup>43</sup> Fâtır, 35/28.

<sup>44</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 225.

#### 2.4.1.2. Kabz

Kabz, “tutukluk” anlamına gelmektedir. Kalbe gelen bir sıkıntı halidir. Bütün hallerde olduğu gibi kabz da vehbîdir. Bu hal, havfın bir neticesi olup uzun bir mücahededden sonra vuku bulur. Allah korkusunun hâkim olduğu bir kimse, günahlarından dolayı hesaba çekileceği ve ceza göreceği endişesini taşır. İşte bu endişe onun kalbinde bir daralma ve bir sıkıntı meydana getirir. Kabzın sebebinin bilinmediği zamanlar da olabilir. Bu durumda kulun, haline rıza göstermesi ve Allah’a teslim olması gerekir. Kabz, Allah’ın ansızın sâlikin kalbine verdiği bir sıkıntı halidir. Sıkıntıyı veren Allah olduğu gibi, sıkıntıdan kurtarıp rahatlatacak (bast hali) olan da yine Allah’tır. Bu durum, “Darlık veren de, bolluk veren de Allah’tır.”<sup>45</sup> âyetinde açıkça ifade edilmiştir.<sup>46</sup>

#### 2.4.1.3. Heybet

Heybet, sakınmak, çekinmek, korkmak, saygı ve hürmet göstermek anlamlarına gelmektedir.<sup>47</sup> Allah’ın heybetinden, güç ve kudretinin yakîn olarak bilinmesinden dolayı O’ndan çekinmektir. Bu sakınmada ürperti ve kendisini kaybetmek de vardır. Hz. Peygamber’in bazen vahyin geliş anındaki titremesi böyle bir marifetin belirtisidir. Heybet hali, korkunun en üst seviyesi olduğu için bu hal aynı zamanda gaybet halidir. Hz. Musa’nın, Allah’ın dağa tecellisine dayanamayıp bayılması da böyle bir heybet halinin neticesidir.

Heybet, havf ve kabzın üstündeki bir haldir. Saygıya dayanan bir korkudur. Heybet halindeki sâlik, Allah’a yakındır ve bu yakınlığın verdiği heyecanla gaybete girer (kendinden geçer). Heybet halindeki sâlik, Hakk’ın tecellilerini kalbinde hisseder.<sup>48</sup>

Kabz havftan, bast da recâdan üstte olduğu gibi; heybet kabzdan, üns de bastan daha üstün ve daha mükemmeldir. Heybet gaybeti doğurur. Dolayısıyla, heybet

<sup>45</sup> Bakara, 2/245.

<sup>46</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 58; Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1997, s. 185, 186; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 268, 269.

<sup>47</sup> Âyid ve Diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-Esâî*, s. 1280.

<sup>48</sup> Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 219, 220.

içindekiler gaybet içindedirler. Fakat gaybetlerindeki farklılığa göre heybetleri farklılık arz eder.<sup>49</sup>

Heybet halinde korku, havf ve kabz halindeki korkudan daha şiddetlidir. Kabz halinde sâlik, sahv (uyanık) durumdadır. Heybet halinde ise gaybet halinde olup kendinden geçer. O halde diyebiliriz ki, heybet korkunun en şiddetli olduğu bir haldir.

“Korkunun kalbe yerleşmesiyle kalpte sıkıntı meydana gelmesi ve korku şiddetlendiğinde kişinin kendinden geçmesi mümkün müdür?” denilebilir. Korkunun sebepleri pek çok ve tesiri de şahıslara göre değişkendir. İnsanların birtakım olaylar esnasında ne denli korktuğu ve kendisini kaybettiği malumdur. Allah’ı yakîn derecesinde tanıyan âriflerin, musibeti değil de musibeti vereni görerek kalplerinin sıkışması ve O’nunla olmanın verdiği manevi hazla (üns) kendilerinden geçmeleri yani heybet hallerinden dolayı gaybete girmeleri tabiidir.

#### 2.4.1.4. Takva

Takva, havf ve haşyet kelimeleriyle izah edilmiş ve denilmiştir ki: Takva, emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından uzaklaşmak suretiyle Allah Teâlâ’dan sakınmak ve korkmaktır.<sup>50</sup>

Takva, sakınmak ve korkmak anlamlarında kullanıldığı gibi, kişinin kendisini salih amellerle günahlardan ve azaptan koruması olarak da ifade edilmiştir.<sup>51</sup>

Lügatlerdeki bu açıklamalardan, takvanın korkmak, sakınmak ve korunmak gibi anlamlarının olduğu anlaşılmaktadır. Takva, havf kelimesiyle de bire bir açıklanmıştır. Bu durum, havf ile takvanın yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Takva, havfın gereğini yapmak anlamını da taşımaktadır. Korkan kişi, korktuğuna itaat edecek ve günahlardan uzaklaşacaktır.

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin. Umulur ki böylece korunmuş olursunuz (takva sahibi olmuş olursunuz).”<sup>52</sup>âyetinde, takva sahibi olmanın yolu izah edilmiştir. Âyetten anlaşılabacağı üzere, takva sahibi olmak, ancak Allah’a ibadet etmekle ve günlük yaşantıda O’nun istediği gibi davranmakla mümkün olmaktadır. Bu davranışın aynı zamanda havfın gereğini yerine getirmek olduğu da âşikardır.

<sup>49</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 60.

<sup>50</sup> Âyid ve Diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-Esâsî*, s. 1329.

<sup>51</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VI, s. 4901, 4902.

<sup>52</sup> Bakara, 2/21.

Kur'ân-ı Kerîm'de havf ile takva yan yana ve müteradif anlamlarda kullanılmıştır. Allah korkusu takva ile ifade edilmiştir: “Ey iman edenler! Allah’tan O’na yaraşır şekilde korkun.”<sup>53</sup> Abdullah b. Mes’ud, Allah’tan O’na yaraşır biçimde korkmayı şu şekilde izah etmiştir: “O’na âsi olmayıp itaat etmek, nankör olmayıp şükretmek ve O’nu unutmaksızın hep hatırdâ tutmak.”<sup>54</sup> İbn Mes’ud’un bu açıklamasından anlaşılacağı üzere, Allah’tan gerçek manada korkmak, sadece kalpte ve düşüncede olan bir korku değil, bu korkunun gereğini yerine getirmektir. Allah’ın istediği gibi bir kul olmak için eyleme geçmektir. O’nun yasakladığı şeylere yanaşmayarak günahlardan uzaklaşmak ve emrettiği şeyleri yerine getirerek O’na itaat etmektir.

“Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size ‘Allah’tan korkun’ diye emrettik.”<sup>55</sup> âyetinde, Allah’tan korkmak bir farz olarak ifade edilmiş ve bu vecibenin, ehli kitabın tamamını da kapsadığı, Allah’a inanan geçmiş milletleri de muhatap aldığı belirtilmiştir.

Yukarıda örnek olarak verilen âyetlerde Allah korkusunun, takva kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir.

Mekkî, “Havf gerçek takvanın ismidir. Takva, bütün ibadetleri kapsayan bir manadadır ve Allah Teâlâ’nın geçmiş ve gelecek olan tüm insanlara rahmetidir.”<sup>56</sup> demiştir.

Allah’tan sakınmak ve çekinmek manasına gelen takvanın gerçek isminin havf olduğunu ifade eden Mekkî’nin, havf ile takvayı aynı şey olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Takvanın bütün ibadetlerde olması ise, havf halinin bütün ibadetleri yaparken kul üzerinde bulunması gerektiğini göstermektedir. Bütün ibadetleri, hatta ibadet dışındaki diğer kulluk işlevlerini yerine getirirken de havf halinde olmak gerekmektedir. Bu havf halinin sebebi, yaptıklarından dolayı azap görmekten kurtulamayacağı endişesi veya yaptıklarını yeterli görmeme düşüncesidir. Cenneti garanti görmeyerek yarınından emin olmama anlayışıdır.

Mutsavvıflar, havfı derecelendirirken yukarıda açıklamalarını yaptığımız havf, haşyet, takva, kabz ve heybet terimlerini kullanmışlardır. Mutasavvıfların havfı derecelendirmelerinde birbirine yakın değerlendirmeler olduğu gibi bazı farklılıklar da olabilmektedir. Biz de havfın derecelendirilmesini mutasavvıflara göre yapacağız.

<sup>53</sup> Âl-i İmran, 3/102.

<sup>54</sup> Karaman, Hayrettin ve Diğerleri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara 1997, s. 62.

<sup>55</sup> Nisâ, 4/ 131.

<sup>56</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 225.

#### 2.4.2. Ebû Ali Dekkâk'a Göre Havfın Dereceleri

Havfın derecelerini, havf, haşyet ve heybet olarak belirleyen Ebû Ali Dekkâk (ö. 406/1015), her mertebeyi birer âyetle açıklamış ve her bir mertebenin diğerinden üstün olduğunu ifade etmiştir:

Havf: Havf, imanın şartıdır “Eğer müminseniz benden korkun.”<sup>57</sup>âyeti bunun delilidir.

Haşyet: Haşyet, ilmin şartıdır. “Allah’tan ancak âlimler korkar.”<sup>58</sup>âyeti buna işaret etmektedir.

Heybet: Heybet marifetin şartıdır. “Allah sizi kendisinden sakındırır.”<sup>59</sup>âyeti de bunun açıklamasıdır.<sup>60</sup>

Görüldüğü gibi Ali Dekkâk, “Eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.” âyetine dayanarak havfın (Allah’tan korkmanın), imanın şartı olduğunu ortaya koymuştur. Bu düşünceye göre, Allah korkusuna sahip olmayan bir kimse Allah’a iman etmemiş demektir. Allah’a inanmayan bir kimsenin de Müslüman olması düşünülemez. Âyetin zâhirî anlamına bakıldığında da bu sonuca varmak mümkündür. Bu durum, Allah’a inanan kimsenin Allah’tan korkması gerektiğini, Allah’tan korkmanın, Allah’a inanan kimsenin hem görevi hem de özelliği olması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Allah korkusu her mümin’de mevcut olmakla birlikte, her mümindeki Allah korkusunun derecesi aynı değildir. İnsanların korku derecesi ile iman seviyesi doğru orantılıdır. Bir kimse Allah’tan ne kadar korkuyorsa imanı da o kadardır.

Ebû Ali Dekkâk, haşyeti ilmin şartı olarak kabul etmiş ve bu tezini “Allah’tan ancak âlimler korkar.” âyetiyle açıklamıştır. Dekkâk’ın, “Her bir derece diğerinden üstündür.” sözüne göre haşyetin havftan daha üstün olduğu anlaşılmaktadır. Haşyet sahibi aynı zamanda havf sahibidir, Allah korkusu olan biridir. Fakat Allah korkusu hususunda artıları vardır. Haşyet sahibi, ulaştığı ilmî seviyesi ile Allah’ı daha yakından tanıyarak O’ndan korkmaktadır. “Ancak âlimlerin kendisinden hakkıyla (gerçek manada) korkacağı” ifadesiyle Allah Teâlâ’nın ilim erbabına daha çok değer verdiği görülmektedir.

<sup>57</sup> Âl-i İmran, 3/175.

<sup>58</sup> Fâtır, 35/28.

<sup>59</sup> Âl-i İmran, 3/30.

<sup>60</sup> Kuşeyrî, *Risâle*, s. 125; Yafiî, Ali b. Süleyman, *Neşrü’l-Mehâsini’l-Ğâliyye*, Beyrut 2000, s. 164.

Haşyet, ilmin gereği olupbilerek korkmayı gerektirir. İlim sahibi kişiler tahkikî bir imanla araştırarak Allah'tan korkarlar. "İlim kendin bilmektir."<sup>61</sup> ifadesine göre ilim, öncelikle insanın kendisini ve yaratıcısını tanımayı gerektirir. Haşyet, nasıl yaratıldığını, nelere gücünün yetip nelere gücünün yetmeyeceğini, acziyetle idrak ederek kendisine sayısız nimetler veren, her şeyin gerçek sahibi Allah'ın nelere kâdir olduğunu ve kendisine dünyada da ahrette de neler yapabileceğini bilen kimsenin korkusudur. Haşyet sahibi, kendisinin her an Allah'a muhtaç (fakîr) olduğunu hisseden; Allah'ı, hiçbir kimseye muhtaç olmayan (ğani) fakat her şeyin kendisine muhtaç olduğu (samed) bir İlah olarak tanıyan kimsedir. Haşyet sahibi, kendisinin ve her şeyin yok olacağını, fakat Allah'ın ebedî olarak kalacağını ve mutlak hâkim olduğunu idrak ederek bu âleme ve içindeki metaa gönül bağı ile bağlanmayan, mâsiva ile kalbî bağlantısını kesen, fânî olanı bâkî olana tercih etmeyen, dünyaya da ahrete de değeri kadar kıymet veren kimsedir.

Dekkâk, Allah korkusunun en üst derecesinin heybet olduğunu ve heybetin de marifetin şartı olduğunu "Allah sizi kendisinden sakındırır." âyetiyle ifade etmiş ve bu âyetinin muhatabının da marifete ulaşacak kişi olduğunu belirtmiştir.

Görüldüğü gibi heybet, marifetin şartı; heybet sahibi de marifetullahı ulaşan kişidir. Marifet sahibi, fenâ'dan bekâ'ya ulaşan kimsedir. Artık dünya ve dünya metayı onun ne gözünde ne de kalbindedir. O, kendinden de fânî olmuş halde Allah'la birlikte olmanın ünsiyeti ve zevki içerisinde. Marifet sahibi olan kişiye Allah Teâlâ'nın bu korkuyu doğrudan "ilm-i ledünle" verdiği, "Allah sizi kendisinden sakındırır." âyetinden anlaşılmaktadır. Allah'ı Hakka'l-yakîn olarak tanıyan kişidir marifet sahibi. Cenab'ı Hakk'ı bu kadar yakından tanıyan kişinin korkusu, diğer korku hallerinin çok üstündedir. Heybet en üst seviyedeki korkudur.

Allah katında en değerli ve en yüksek derecedeki müminin, Allah korkusu en fazla olan mümin olduğu şu âyette açıkça ortaya konulmuştur: "Allah katında en değerliniz, O'ndan en çok korkanınızdır".<sup>62</sup> Allah'ın en değerli ve en yüksek derecedeki kulu, "Sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'nu en iyi tanıyanınız benim."<sup>63</sup> diyerek bu âyetin gereğini en iyi şekilde yerine getiren Hz. Peygamberdir. Allah'a ondan daha yakın olan ve daha iyi tanıyan olmadığına göre Hz. Peygamber, heybet makamının gerçek sahibidir denilebilir.

<sup>61</sup> Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1992, s. 374.

<sup>62</sup> Hucurât, 49/13.

<sup>63</sup> Buhârî, İman, 13.

Hız. Peygamber, ilmini, Hakka'l-yakîn olarak tanıdığı Allah'tan almıştır. Bu ilim, marifetullah sayesinde Allah'tan doğrudan alınan ilmi ledündür. Hız. Peygamber'in korkusu, "Allah sizi kendisinden sakındırır." âyetinde belirtildiğı gibi, doğrudan Allah'ın sakındırması şeklinde olan bir korkudur. Hız. Peygamber'in korkusu, herhangi bir dünya metaı olmadığı gibi, cennet veya cehennem gibi bir akıbet korkusu da değildir. Çünkü Allah Teâlâ, onun geçmiş ve gelecek günahlarının affedildiğini bildirmiş,<sup>64</sup> cennetin en müstesna yerini ve kevseri onun için hazırladığını müjdelemiştir.<sup>65</sup> Hız. Peygamber'in korkusu, Allah'ın zatından, azametinden ve makamındandır. O, Allah'ın heybetinden sakınmaktadır. Onun korkusu, kendi akıbeti için değil, ümmetinin akıbeti içindir.

#### 2.4.3. Cüneyd Bağdâdî ve Kuşeyrî'ye Göre Havfın Dereceleri

Cüneyd Bağdâdî ve Kuşeyrî'nin, havfı derecelendirmeleri; havf, kabz ve heybet şeklinde olmuştur.

Kuşeyrî, kabz'ın havf halinden sonra ulaşılan bir hal olduğunu belirtmiştir. Havfın, Allah yoluna yeni giren mübtedilerin-müritlerin hali olduğunu; kabzın ise âriflerin hali olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda, kabzın havftan sonra olduğu görülmektedir. Kuşeyrî, havfın gelecekle ilgili olmasına karşın, kabzın içinde bulunan zamanla ilgili bir hal olduğunu da belirtmiştir.<sup>66</sup> Kuşeyrî ayrıca, "Kabz, havftan üstte olduğu gibi, heybet de kabzdan daha üstün ve daha mükemmeldir. Heybet gaybeti doğurur. Dolayısıyla, heybet içindekiler gaybet içindedirler. Fakat gaybetlerindeki farklılığa göre heybetleri farklılık arz eder."<sup>67</sup> demiştir.

Cüneyd (ö. 297/909), "Allah korkusu (havf), beni sıkır (kabz haline sokar), Allah havf ile beni sıkıdığı (kabz haline soktuğı) zaman beni bende yok eder (fenâ haline sokar)."<sup>68</sup> demiştir.

Cüneyd'in değerlendirmesinde görüldüğü gibi, havf şiddetlenince kabza, kabz da şiddetlenince fenâyâ ulaştırmaktadır. Fenâ hali de gaybet hali olup heybet halindeki kimselerin durumu olduğuna göre; Cüneyd'in de, "havf, kabz ve heybet" şeklinde bir derecelendirme yaptığını görmek mümkündür.

<sup>64</sup> Fetih, 48/1.

<sup>65</sup> Kevser, 108/1.

<sup>66</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 58.

<sup>67</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 60.

<sup>68</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 59, 60.

Kuşeyrî'nin ve Cüneyd'in değerlendirmelerinden anlaşılacağı üzere; havf şiddetlenince kabz haline, kabz hali de şiddetlenince heybet haline ulaşmaktadır. Havf, kabz ve heybet terimleri yukarıda açıklandığı için bunları tekrar açıklamaya gerek duymuyoruz.

#### 2.4.4. Serrâc'a Göre Havfın Dereceleri

Serrâc, havfı; büyüklerin havfı, mütevassıtların havfı ve avâmın havfı olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutmuştur. Bu tasnif aynı zamanda havfın derecelerini de ifade etmektedir. Serrâc, bu tasnif ve derecelendirmesini âyetlere dayandırmıştır. Serrâc'ın derecelendirmesi büyükten küçüğe doğrudur.

##### 2.4.4.1. Büyüklerin Havfı

Serrâc, Allah Teâlâ şu sözü ile havfı imana yakın olarak zikretti demiştir: “Eğer inanıyorsanız onlardan değil benden korkun.”<sup>69</sup> Serrâc, aynı zamanda bu âyette zikredilen korkunun büyüklerin havfı olduğunu da belirtmiştir.<sup>70</sup>

Serrâc, büyüklerin havfını bu âyeti referans alarak imanla ilişkilendirmiştir. Allah'ı yakîn olarak tanıyan ve O'na böylesine kuvvetli bir imanla inanan kişilerin havfı, en üst derecedeki havftır. Bu kişilerin korkusu, sadece Allah'ın kendisindendir. Bu korkuya zat korkusu da denilebilir. Bu kimseler, âyette ifade edildiği gibi imanlarının gereği olarak sadece Allah'tan korkarlar ve O'nun dışında da hiçbir şeyden korkmazlar. Bunları korkusuz olarak tanımlamak da mümkündür. Bu tür havfın, kişiyi korkusuzluğa ulaştırdığı görülmektedir.

İbn Cellâ'nın (ö. 306/918), “Bana göre havf sahibi, Allah'tan başkasından korkmayandır.”<sup>71</sup> ifadesinde de büyüklerin havfını, korkusuzların havfını görmek mümkündür. “Havf sahibi, korkak, çekingen ve pısırik olur” şeklindeki düşüncelerin son derece yanlış olduğunu görüyoruz. Havf sahibi Allah'tan korkar, sakınır ve çekinir; fakat Allah'ın dışındaki hiçbir varlıktan korkmaz. Tabii ki bu durum, her havf sahibi için geçerli değildir. Böyle bir havf, her şeyden fânî olup bekâ billah'a ulaşan ve böylece Allah'a yakın olan kimseler için söz konusudur. Serrâc, böyle bir havf

<sup>69</sup> Âl-i İmrân, 3/175.

<sup>70</sup> Serrâc, *Luma*, s. 55.

<sup>71</sup> Serrâc, *Luma*, s. 56.

anlayışına sahip olan kimseleri “büyükler” olarak isimlendirmiş ve onların havf anlayışını en yüksek merteye olarak değerlendirmiştir.

#### 2.4.4.2.Mütevassıtların Havfı

Serrâc’a göre, “Rabbi’nin makamından korkanlar için iki cennet vardır.”<sup>72</sup> âyeti, mütevassıtların (ortadakilerin) havfını belirtmektedir. Mütevassıtların havfı, Allah’tan uzak kalmaktan ve marifetin berraklığının bozulmasından korkmaktır.<sup>73</sup>

Allah’ın makamından korkmak, Allah’ın huzurunda durmaktan korkmaktır. Mahşerde Allah’a nasıl hesap vereceğinden, Allah’ın huzuruna hangi yüzle çıkacağından korkmaktır. Bu endişeyi taşıyan kişi, yaşadığı her mekânda da Allah’ın huzurunda olduğunu bilir ve kulluğunu bu şuurla yaparsa Allah’a daima yakın olur. Böyle bir pratik anlayış, mahşerde hesap vermeyi kolaylaştırır. Bu dünyada kendi muhasebesini yapan kimsenin mahşerdeki hesabı kolaylaşır.

Serrâc, yukarıdaki açıklamalarında mütevassıtların Allah’tan uzak kalmaktan korktuklarını ifade etmektedir. Allah, herkese şah damarından daha yakındır. Fakat herkes Allah’a yakın değildir. Allah’a yakınlıktan kastedilen şey, Allah’tan haberdar olmak, O’nu daima hissedebilmektir. Kul, ibadetlerinde ve kulluğunda böyle bir hissiyatla ancak Allah’a yaklaşabilir. Allah Teâlâ da, kendisine yaklaşmak üzere adım atan, kendisine yönelen kullarına yakın olur. Bu yakınlık O’nun dostluğuna kavuşmak demektir. Allah’ın dostluğuna nail olan kişi, O’nun sevgisine, yardımına ve her türlü lütfuna da kavuşmuş olur. Refikü’l-âlâ’ya kavuşan kişi, en sağlam kulpa (Urvetü’l-vüska) tutunmuş ve en sağlam limana sığınmış olan kişidir.

Şiblî’ye (ö. 334/945) havf sorulduğunda, “Havf, Allah’ın seni sana teslim etmesinden korkmandır.”<sup>74</sup> demiştir.

“Seni sana teslim etmesi,” kendisinden uzaklaştırması ve kişiyi yalnız başına bırakması demektir. Kurbiyyet, Allah’a yakınlık, firkat ise Allah’tan uzak olmak demektir. Şiblî’nin bahsettiği korku, firkat korkusu, ayrılık korkusudur. Âşığın en büyük korkusu, mâşukundan, sevdiğinden ayrı kalmaktır.

<sup>72</sup> Rahman, 55/46.

<sup>73</sup> Serrâc, *Luma*, s. 56.

<sup>74</sup> Serrâc, *Luma*, s. 56.

Yukarıda zikredilen “Rabbi’nin makamından korkanlar için iki cennet vardır.” âyetindeki ‘Rabbin makamından korkmayı’ Serrâc, Allah’tan uzak kalmaktan korkmak olarak ifade etmiştir. Yani makam korkusu, firkat (ayrılık) korkusudur. Bu durumda, âyette bahsedilen iki cennetten kastedilen nedir? Firkatten korkan kişinin isteği, hedefi kurbiyyettir yani Allah’a yakın olmak ve O’nunla olmaktır. Kişinin, bu dünyada Allah’la olması kendisi için bir cennet, ahrette Allah’la olması da bir cennettir. Böyle yorumladığımızda âyetin anlamı şudur: Allah’tan korkan kişinin mükâfatı, bu dünyada da öbür dünyada da Allah’la olmaktır.

#### 2.4.4.3. Avâmın Havfı

Serrâc, yukarıda zikredilen “Onlar, gözlerin ve kalplerin altüst olacakları o günden korkarlar.” âyetinde avâmın havfına işaret edildiğini belirtmiştir. Serrâc, onların, Allah’ın kızmasından ve cezalandırmasından korktuklarını; kulluk ettikleri varlığın heybet ve gücünü (azametini) bilmelerinden dolayı kalplerinin sıkıntı içerisinde olduğunu söyleyerek, bu açıklamalarını Vâsîti’nin şu sözüyle teyit etmiştir: “Büyükler mahrum olmaktan, küçükler ceza görmekten korkarlar.”<sup>75</sup>

Serrâc’ın sözlerinden, avâmın korkusunun akıbet korkusu, ceza korkusu olduğu anlaşılmaktadır. “Gözlerin ve kalplerin alt üst olacağı gün”, hesap günüdür. Bu korku, hesabı verememe korkusu ve neticede cehennemde azap göreceği korkusudur. Birçok mutasavvıf da havfı, avâmın havfı ve havasın havfı olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Vâsîti’nin yukarıdaki sözünde, büyükler ifadesiyle havası, küçükler ifadesi ile de avâmı kastettiği âşikardır.

#### 2.4.5. Muhâsibî’ye Göre Havfın Dereceleri

Muhâsibî, havfı, “havfu’l-iman, havfu’s selb ve havfu’l-fevt” olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutarak havfın bu üç şeyde olacağını ifade etmiş ve bu hususları da kısaca açıklamıştır. Havfu’l-iğzâm dediği bir havf çeşidini de bu tasnifin dışında tutmuş ve bu üç havf çeşidinin de üstünde olduğunu belirtmiştir.

<sup>75</sup> Serrâc, *Luma*, s. 56.

### 2.4.5.1. Havfu'l-İman

Muhâsibî, havfın, kesin bir bilgiye ve itikada bağlı olduğunu şu sözüyle ifade etmiştir: “Havf, ancak kesin bir imandan sonra olur. Kesin olarak bilmediği bir şeyden korkan bir kimse gördün mü?”<sup>76</sup>

Muhasibî, havfın kesin bir imandan sonra geldiğini yani böyle bir imanın havfı meydana getirdiğini ifade etmektedir. Allah'ın varlığına, gücüne, kudretine şüphe götürmeyecek bir imanla inanan kişi bu güç ve kudretin sahibi Allah'tan korkar. O'nun haber verdiği şeylere de inanır. Böylece Allah'ın gazabından korkar. Yarın cehennemde görülecek olan şiddetli azaptan ürperir. Allah'ı tanımayan, ona inanmayan kişi, tabii ki O'nun Kur'ân'da haber verdiği cehenneme de cennete de inanmaz. Dolayısıyla kendisinde Allah korkusu da cehennem korkusu da olmaz. Cennet ümidini de taşımaz. Allah'a inanmadığı için, O'nun affından da ümitvar olamaz.

Muhâsibî, İman korkusunun alametinin, “günahlardan ve isyanlardan uzaklaşmak için gayret göstermek” olduğunu açıklamış ve bu tür korkunun müritlerin korkusu olduğunu belirtmiştir.<sup>77</sup>

Muhâsibî'nin ifade ettiği bu korku, günahlara devam etmenin yani mücrim konumuna gelmenin kişiyi Allah'tan uzaklaştırarak O'na âsi duruma getireceği ve böylece imanının aşınacağı, zayıflayacağı ve neticede de yok olacağı korkusudur. Böyle bir iman korkusu, kişiyi günahattan ve isyan içeren davranışlardan uzak durmaya teşvik eder. İmanın kaybolma korkusu, havfın birinci basamağıdır ve müritlerin makamı olarak izah edilmiştir.

### 2.4.5.2. Havfu's-Selb (Sahip Olduğu Şeylerin Elinden Alınması Korkusu)

Muhâsibî, selb korkusunun alametini, “sakınmak, endişelenmek ve şüpheli şeylerden kaçınmak” olarak açıklamış ve bu korkunun âlimlerin korkusu olduğunu söylemiştir.<sup>78</sup>

Havfın ikinci makamı âlimlerin korkusudur ki onlar sahip oldukları özelliklerin ellerinden alınmasından korkarlar. Âlimler, marifet sahibidirler ki bu marifet sayesinde Allah'ı yakîn olarak tanırlar ve gerçek manada O'ndan korkarlar. Sahip

<sup>76</sup> Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Risâletü'l-Müsterşidîn*, Kahire 2000, s. 241, 242.

<sup>77</sup> Muhâsibî, *Risâletü'l-Müsterşidîn*, s. 241, 242.

<sup>78</sup> Muhâsibî, *Risâletü'l-Müsterşidîn*, s. 241, 242.

oldukları en değerli şey olan marifet ellerinden alınırsa bu onlar için en büyük tehlike olur. Âlimler, marifetlerinin alınmasından korkarlar. Allah’tan uzak kalmaktan, firkatten korkarlar. Yakînlerinin kaybolmasından korkarlar. Müritler, iman korkusu ile günahlardan uzaklaşırken, âlimlerin bırakın günahları, günah olduğu şüpheli olan şeylerden dahi uzaklaştıklarını görmekteyiz. Bu davranış, onların havf derecelerinin üstünlüğünün sebebinin ortaya koymaktadır.

Şüpheli şeylerden dahi uzak kalmak, tasavvufta “verâ” olarak isimlendirilir. Muhâsibî’nin, verâ konusunda en önemli mutasavvıflardan biri olduğu bilinmektedir. Serrâc, Muhâsibî’nin şüpheli bir yiyeceğe elini uzattığında orta parmağındaki bir damarın atarak kendisini bu yiyecekten uzaklaştırdığını bildirmiştir. Ayrıca Bîşr-i Hâfî’nin (ö. 227/841) bir ziyafette, Muhâsibî’nin bir yiyeceğe üç defa elini uzattığını fakat bu yiyeceğe elinin ulaşmadığını söyledikten sonra Muhâsibî’yi tanıyan birinin şöyle dediğini aktardığını söylemiştir: “Onun eli haram yiyeceğe ve içinde şüphe bulunan bir şeye uzanmaz. Davet sahibi bu adamı evine çağırmasa ne olurdu?”<sup>79</sup>

#### 2.4.5.3. Havfu’l-Fevt (Fırsatı Kaçırma Korkusu)

Muhâsibî, fırsatı kaçırma korkusu anlamına gelen havfu’l-fevt’i, “sırf heybet ve azamet sahibi Allah’ın rızasını elde etmek için gayret sarf etmek” olarak açıklamıştır.<sup>80</sup>

Havfta üçüncü makam, Allah’ın rızasını kaybetme korkusudur. Bu makamda bulunan kişiler, seyru-ilallah’ta “usul-ü aşere” olarak ifade edilen on makamın en yükseği olan “rıza” makamına ulaşmış ve böylece vuslata ermiş kimselerdir. Bu makamın üstünde başka bir makam yoktur. Bu kimseler, yaptıkları her işte Allah’ın rızasını gözetirler ve kulluklarını devam ettirirken herhangi bir şeyde Allah rızasının dışına çıkmaktan korkarlar. Allah’ın rızasına ulaşamadıkları bir şey onlar için günah gibi addedilir.

Muhâsibî, havfın bu üç çeşidini derecelendirerek açıkladıktan sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: “Havftaki dördüncü makamı Allah, peygamberlere ve meleklerle tahsis etmiştir. O da havfu’l-iğzâmdır (tazim korkusudur). Allah Teâlâ’nın kendilerini himayesi altına aldığına inanmalarına rağmen onların korkusu Allah’ı tazim ederek ve yücelterek kulluk etmeleri hususundadır.”<sup>81</sup>

<sup>79</sup> Serrâc, *Luma*, s. 43.

<sup>80</sup> Muhâsibî, *Risâletü’l-Müsterşidîn*, s. 241, 242.

<sup>81</sup> Muhâsibî, *Risâletü’l-Müsterşidîn*, s. 241, 242.

Havfta dördüncü makam peygamberlere ve meleklerle tahsis edildiği için üçlü tasnifin dışında tutulmuştur. Peygamberlerin ve meleklerin ikab korkusu yoktur. Melekler, cüz-i irade sahibi olmadıkları için Allah’a itaatten sapmazlar. Cehennem, irade ve sorumluluk sahibi oldukları için cinler ve insanlar için söz konusudur. Peygamberler, dünya hayatında da Allah’la oldukları için dünyevî bir akıbet endişesi taşımazlar. Peygamberlerin ahret endişeleri de yoktur. Onlar, cennetin en müstesna yerlerinin kendileri için hazırlandığı ve öbür dünyada da Allah’la olacakları müjdesinden haberdardır. Onların korkusu, kendilerini böyle seçkin bir konuma getiren Allah’ı hak ettiği büyüklükte tazim edememek ve yüceltememektendir. Bütün peygamberlerde bu tazim korkusunu görmek mümkündür. Hz. Peygamber’in, ayakları şişene kadar ibadet etmesinde;<sup>82</sup> müşriklerin, “reislik, kadın ve para” gibi dünyevî tekliflerini elinin tersiyle iterek<sup>83</sup> hayatı pahasına îlâyı kelimetullah için mücadele etmesinde, Allah’ı tazim ederek ve yücelterek kulluk edebilmenin gayretini görmek mümkündür. Veda hutbesinin son kısmında ashabı ile yaptığı diyalogda ve son sözlerinde de, ömrünün son anına kadar tazim korkusunu taşıdığını, vazifesini hakkıyla yapabilmenin gayret ve endişesiyle mücadele ettiğini anlamak mümkündür.

Hz. Peygamber, veda hutbesinin son kısmında kendisini dinleyenlere, “Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz?” diye sorduğunda, Sahâbî-i Kiram şöyle der:

Allah’ın elçiliğini ifa ettiniz, vazifenizi hakkıyla yerine getirdiniz, bize vasiyet ve nasihatte bulundunuz, diye şahadet ederiz!

Hz. Peygamber, bunun üzerine şahadet parmağını kaldırıp cemaatin üzerinde çevirerek indirir ve şöyle buyurur:

“Şahit ol yâ Rab! Şahit ol yâ Rab! Şahit ol yâ Rab!”<sup>84</sup>

Muhâsibî’nin havfın dereceleri olarak verdiği bu hususları, havfın sebepleri olarak değerlendirmek de mümkündür.

#### 2.4.6. Avâmın ve Havâsın Havfı

Mutasavvıflar, genel olarak halka “avâm” derken, halkın içindeki nitelikli özel kimselere de “havas” demişlerdir. Havâsın içindeki üstün nitelikli kişilere de “Ârif”

<sup>82</sup> Buhârî, Teheccüd, 6; Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Ku şeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim*, I-V, Beyrût trs. Sıfâtü'l-münâfikîn, 79, 80, 81.

<sup>83</sup> İbn Hişam, *Siretü İbni Hişam-Hz. Muhammed’in Hayatı*, İstanbul 1995, s. 93.

<sup>84</sup> Buhârî, Hac, 131; Müslim, Hac, 147.

veya “havassu’l-havas” demişlerdir. Eğer tasavvuf yolunda değillerse âlimler dahi avâmın sayılmışlardır. Tasavvuf, avâmın değil havasın yolu olarak kabul edilmiştir.<sup>85</sup>

Mekkî, avâmın havfını, “kulun başını, başındaki göz, kulak ve dil gibi azalarını, karnını, kalbini, elini, ayağını ve ifetini (fercini) haramdan koruması” olarak açıklamıştır. Havâsın havfını ise, “yiyeceği malı toplayıp biriktirmemesi, başkasına intikal edecek olan oturacağı binaları ve malları çoğaltmaması, göçüp gideceği yer hakkında kusur ve gaflet halinde olmaması” olarak açıklamıştır.<sup>86</sup>

Mekkî, havfı, avâmın havfı ve havasın havfı olmak üzere ikiye ayırmış ve avâmın havfını, uzuvlarını ve kalbini haramdan uzaklaştırmak olarak açıklamış; havasın havfını da, yiyip içeceği ve miras bırakacağı malı biriktirip çoğaltmamak, yarın gideceği ahret yurdundan da gafil olmayarak orası için gerekli hazırlıkları yapmak olarak açıklamıştır. Avâmın havfını, “günahlardan korunmak,” havasın havfını da “mâsiva’dan uzaklaşmak” olarak özetlemek mümkündür. Avâmın korkusu cehennem ve orada görülecek ceza olduğu için cehennemdeki azaba sebep olacak olan günahlardan uzak durmak avâmın yöntemidir. Cehennemden ve oradaki cezadan kurtulmak da avâmın hedefidir. Havâsın hedefi ise daha büyüktür. Havâsın hedefi, bu dünyada da öbür dünyada da Allah’la olmaktır. Bu hedefe ulaşmak için Allah’ın dışındaki şeylerden yani mâsiva’dan uzaklaşmak gerekmektedir. Havâs için mâsiva’dan fâni olmak, bekâbillah’a ulaşmanın yani Allah’la olmanın yöntemidir. Havâs için cemâlullah ile müşerref olmak, cennetten de cennetteki köşklere de daha önemlidir.

Arûsî (ö. 1281/1864), “havf, avâm için geçerlidir, havasa özgü olan ise heybettir.”<sup>87</sup> demiştir.

Yukarıda yapılan tasniflerde heybeti, havfın en yüksek derecesi olarak vermiştik. Bu durumda görülmektedir ki havasın havfı, en yüksek seviyede yani heybet halindeki bir havftır. Avâmın havfı ise, daha düşük derecedeki bir korkuyu içermektedir. Arûsî’nin sözlerine dayanarak, böyle bir tespit yapmak mümkündür.

<sup>85</sup> Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 213.

<sup>86</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 226.

<sup>87</sup> Arûsî, Mustafa, *Netâicü’l-Efkâru’l-Kudsiyye*, Beyrut 2000, II, s. 311.

## 2.5. Havfın Etkileri

### 2.5.1. Havf İyiye Kötüden Ayırt Etmeyi Sağlar

Ebû Hafs Haddâd (ö. 265/878), “Havf kalbin lambasıdır. İyilik ve kötülük onunla görülür.”<sup>88</sup> demiştir.

Nasıl ki göz karanlıkta görmezse, korkuyla bakmayan kalp de iyiye kötüden ayırt edemez. Korkuyla, şüpheyile dikkatlice bakıldığında kamufle edilmiş tehlikeler fark edilir. İlk bakışta güzel ve hoş görünen şeylerin, dikkatlice tetkik edildiğinde kötülükleri, çirkinlikleri ve tehlikeleri görülebilir. Göz, bir şeyin dış kısmını görür. Fakat kalp o şeyin gerçek halini görür, iç yüzünü görür. Böyle derinliğine görmeye basiret denilir. Ancak kalbi aydınlık olanlar, kalbi havf lambasıyla aydınlanmış olanlar basiret sahibi olabilirler.

Kötülükler, günahlar daima süslenerek güzel ve hoş gösterilerek kişiye sunulur. Havf lambasının ışığından mahrum olan kişi, çok kere bu aldatmacaya kanar. Allanın pullanıp güzelleştirilen günahların cazibesine kapılır. Günahları süsleyerek hoş göstermek şeytanın sanatıdır. Allah’ın huzurundan kovulmasına sebep olan nefis (nefs-i emare), daha sonra şeytanın en büyük sermayesi olmuştur. Kendisini, topraktan yaratılan Âdem’den üstün gördüğü için Allah’ın huzurundan kovulan ve lanetlenen şeytan, nefsin en büyük silahlarından olan kibir, aldatma ve süslemeyi daima kullanmıştır. Allah Teâlâ’ya, “Onları (günahları) süsleyeceğim ve (kullarının) hepsini azdıracam.”<sup>89</sup> derken, taktiğinin, günahları süslü ve güzel göstererek insanları kandırmak olduğunu en başından ortaya koymuştur.

### 2.5.2. Havf Günahtan Uzaklaştırır

İnsanoğlunun korkuları farklı olmakla birlikte, benzer veya ortak korkuları da vardır. Ölüm korkusu, azap korkusu, ortak korkular türündendir. Sevdiği bir şeyi kaybetme korkusu ve arzu ettiği bir şeye ulaşamama endişesi de ortak korkulardandır.

İnsanlar, dünyada bir takım nimetlere ve zevklere sahip oldukları için bir türlü bunlardan vazgeçmek istemezler. Gazâlî’nin ifade ettiği gibi, kendilerine öldükten sonra azap görmeyecekleri bildirilse bile ölüm, halkın çoğunun hoşuna gitmez<sup>90</sup>.

<sup>88</sup> Kuşeyrî, *Risâle*, s. 126.

<sup>89</sup> Hicr, 15/39.

<sup>90</sup> Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 147.

Gazâlî'nin ifadesinden de anlaşılacağı üzere, dünya nimetleri birçok kimseye sevimli gelmekte ve bir türlü bu nimetleri terk etmek istememektedirler. Ahrette azap görmeyeceği bildirilse bile birçok kişinin ölümden hoşlanmayacağı ifade edilmiştir. Tabii ki Gazâlî'nin söz konusu ettiği kesim avâm'dır. Tasavvuf yolundaki havas için böyle bir şey söz konusu olamaz. Çünkü onlar, ölümün bir son olmayıp sonsuz bir hayata geçiş aşaması olduğunu ve sevgiliye vuslatın, bu sonsuz âlemdeki en büyük mükâfat olduğunu bilirler. Halkın ölüm korkusunun iki sebebi vardır: Birincisi, dünyada sahip olduğu nimetleri terk edeceğinin korkusu; ikincisi de, cehennemde azap göreceği korkusudur. Ölümle birlikte dünya metanın da sona ereceği ve bunu engellemeye de hiç kimsenin gücünün yetmeyeceği herkes tarafından malumdur. İnsanoğlunun asıl gayreti, ikinci korkusunun yani ahrette azap göreceği korkusunun gereğini yapmaya yönelik olmalıdır. Azaptan korkan kişinin, azap görmeye sebep olan günahlardan uzaklaşması, emredilen ibadetleri ve diğer görevleri yerine getirmesi gerekmektedir.

Hz. Peygamber, "Kim korkarsa yola çıkar, kim de yola çıkarsa menzile ulaşır."<sup>91</sup> buyurmuştur.

Peygamber efendimizin bu sözünden, havfın sadece bir söz ve bir duygu olmadığı, aynı zamanda bir eylem olduğu anlaşılmaktadır. Korkan kişi, korkusunun gereği olarak eyleme geçer. Korktuğu şeylerden (günahlardan) uzaklaşır ve Allah'a yönelir. Korkan kişinin cehennem azabından kurtulmasının ve cennete girmesinin yani hedefine ulaşmasının yöntemi budur. Yoksa korkuyorum demekle ve hiçbir şey yapmadan oturup ağlamakla hedefine ulaşamaz. Havfın gereği sözle değil ancak eylemle yerine getirilir. İnsanların pek önem vermediği küçük eylemlerin bile korkulan azaptan kurtuluşa ne kadar etkili olduğunu Hz. Peygamber'in şu sözünde görmek mümkündür: "Yarım hurma ile de olsa cehennemden sakının."<sup>92</sup>

Suç, ceza ile birlikte anılır. Eğer, işlenen bir suç varsa, bunun karşılığı olan bir ceza da vardır. İster dinî olsun, ister dinî olmasın her türlü hukukta durum böyledir. Ceza, caydırıcı özellikte olmazsa pek çok kişinin suç işlemekten çekinmeyeceği de sürekli tecrübe edilen bir vaki'dir. İnsanlar, cezanın bu dünyada verilmesinden etkilenmek veya ahrette verilmesinden etkilenmek hususlarında dinî ve şahsi yapılarına göre farklılıklar göstermektedirler. Ahrete inanmayan kişinin korkusu, sadece dünyada

<sup>91</sup> Tirmîzî, Sıfatu'l-Kıyâme, 18.

<sup>92</sup> Buhârî, Zekât, 9; Müslim, Zekât, 68.

karşılık göreceği cezadır. Ahrete inanan kişinin korkusu ise, dünyada göreceği cezadan daha çok ahrette göreceği cezadan korkmaktır.

Ebû Hafs, “Havf Allah’ın kamçısıdır. Kapısından kaçanları onunla düzeltir, yola getirir.”<sup>93</sup> diyerek, ceza korkusunun ne derece etkili ve gerekli olduğunu ifade etmiştir. Cehennem ve oradaki azabı hatırlamak, doğru yoldan sapan ve günahlara dalan kimseleri, içinde bulundukları gaflet uykusundan uyandıran en önemli faktördür. Bu korkuyla gafletten uyanıp doğru yola giren kimseler, yolun gereği olarak, emredilenleri yapmaya yönelirler ve yasaklananlardan kaçınırlar.

Bazı kimseler güzellikle yola gelirken, bazı kimseler de zorla, korkuyla yola gelirler. Bu durum, insan tabiatında olan bir durumdur.

Allah korkusu, ister akıbet (ceza) korkusu şeklinde, ister Allah’ın zatından, makamından korkmak şeklinde olsun, gûnahtan uzaklaşmada en caydırıcı etkenlerdendir. Gazâlî, Allah’ın celal sıfatı sebebiyle olan korkunun, kendi günahı sebebiyle olan akıbet korkusundan daha kâmil olduğunu şu açıklamasıyla ortaya koymuştur: “Celal sıfatı sebebiyle olan korku, asla gönülden çıkmaz. Ama günah sebebiyle olan korku, olur ki bazen gönülden çıkar. ‘Gûnahtan vazgeçtim, niçin korkayım’ deyip mağrur olur.”<sup>94</sup> Gazâlî, akıbet korkusunu, “Cehennemden korkmak ve cennetten mahrum olmaktan korkmak.” olarak değerlendirirken; celal korkusunu, “Ârifler, Allah’a karşı mahcup olmaktan, O’ndan ve cemalinden mahrum kalmaktan korkarlar.” diyerek açıklamış ve Âriflerin korkusu olan celal korkusunun daha yüksek bir rütbe olduğunu ifade etmiştir.<sup>95</sup>

Gazâlî’nin bu açıklamalarında görüldüğü gibi, akıbet korkusu kalpten çıkabilecek bir korkudur. Bu korku, “Nasıl olsa günahlardan uzaklaştım artık korkmama gerek kalmadı.” düşüncesiyle, gurura kapılan kişilerin kalbinden çıkabilir. Gazâlî, Bu düşüncüyü, havf için önemli bir tehlike olarak görmüş ve uyarıda bulunmuştur. Celal korkusunun, hiç çıkmamak üzere kalbe yerleştiğini bildiği için de bu korkuya teşvik etmiştir.

Kalbine Allah korkusu yerleşen kişi, her an bu korkuyu yüreğinde taşır ve gereğini yerine getirir. Cüneyd Bağdâdî, “Havf, her nefes alışverişte, her an azap görebilirim diye ihtimal vermektir.”<sup>96</sup> derken, havf duygusu kalbine yerleşmiş bir kimse için bu tanımlamayı yapmıştır. Havf duygusunu her an kalbinde taşıyan kişi, her nefes

<sup>93</sup> Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 577.

<sup>94</sup> Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 577.

<sup>95</sup> Gazâlî, *İhyâ*, IV, s. 160.

<sup>96</sup> Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1998, s. 110.

alışında yani her anında gûnahtan uzak duracak ve yaşadığı müddetçe bu endişeyi taşıyarak attığı her adıma dikkat edecektir. Bu durumda, havfın gerçek bir murâkabe ve muhasebeyi gerektirdiğini de görmüş olmaktadır. “Allah her şeyi gözetler.”<sup>97</sup> “Allah, onların gizlediklerini de, açığa çıkardıklarını da bilir. Çünkü O, kalplerin içindekileri de bilir.”<sup>98</sup> âyetlerinde, Allah’ın gözünün kapsam alanının dışında herhangi bir yer olmadığı ve insanoğlunun her anının takip edilerek kayıt altına alındığı açıkça ifade edilmektedir. Bu durumun farkında olan havf sahibi kimse, Allah’ın gözleri önünde günah işlemekten ve emirlerine muhalefet etmekten utanır ve çekinir. Hz. Peygamber, “Hesaba çekilmezden önce kendinizi hesaba çekiniz. Büyük hesaba kendinizi hazırlayınız. Çünkü dünyada kendisini hesaba çeken kimsenin hesabı kolay olur.”<sup>99</sup> diyerek, her attığı adıma dikkat etmenin ve her an, her gün otokritik yaparak kendi kendisini denetlemenin, mahşerde hesabı vermekten korkan bir kimse için ne denli öneme haiz olduğunu ortaya koymuştur.

### 2.5.3. Havf Allah’a Sığınmaya Yönlendirir

Genelde kişi korktuğu şeyden kaçır, uzaklaşır. İnsan, kendisine zarar geleceğini düşündüğü insanlardan ve hayvanlardan kaçır uzaklaşır. Korku anında hayvanların tepkisinin de farklı olmadığı görülür. Korkulandan kaçır, bilerek ve belli bir plan dâhilinde olduğu gibi gayri ihtiyari bir refleksle de gerçekleşebilmektedir. Allah, “Korkulandan kaçılır.” ortak yargısının tek istisnasıdır. Allah’tan korkan kişi O’ndan kaçmaz aksine O’na sığınır. Çünkü sığınacağı başka bir liman, gideceği başka bir kapı yoktur. Derdinin dermanı ancak O’dur.

Ebû’l-Kasım Hakîm, “Bir şeyden korkan ondan kaçır. Allah’ tan korkan ise ona kaçır.”<sup>100</sup> diyerek Allah korkusunun diğer korkuların tamamından farklı olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hüseyin Nurî’nin (ö. 295/907), “Korkan Rabbi’nden yine Rabbi’ne kaçan (sığınan) kimsedir.”<sup>101</sup> sözü de Hakîm’in sözüyle örtüşmektedir.

Nurî’nin sözünde belirtilen “Rabbi’nden Rabbi’ne kaçır.” ifadesiyle kastedilen şey, O’nun azabından rahmetine sığınmaktır. Allah’tan korkan kişinin O’ndan kaçması yani uzaklaşması söz konusu olamaz. Yüreğinde bu korkuyu taşıyan O’ndan ayrılmaz.

<sup>97</sup> Ahzâb, 33/52.

<sup>98</sup> Hûd, 11/5.

<sup>99</sup> Tirmizî, Sıfatü’l-Kıyame, 25; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Muhammed el-Kûfî, *Musannef*, I-VII, Riyad 1409. VII, 96.

<sup>100</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 126.

<sup>101</sup> Yafî, Ali b. Süleyman, *Neşrû’l Mehâsini’l-Ğaliyye*, s. 164.

Çünkü Allah'tan uzaklaşmanın kişiyi şeytana yaklaştırdığını bilir. “Biz ona şah damarından daha yakınız.”<sup>102</sup> “Nerede olursanız Allah sizinle beraberdir.”<sup>103</sup> “Nereye yönelirseniz Allah oradadır.”<sup>104</sup> âyetleri, Allah'tan kaçılmayacağını net bir şekilde ifade etmektedir. Görüldüğü gibi, Allah korkusu, bu şuurdaki kişiyi Allah'tan uzaklaştırmaz aksine O'na daha çok yaklaştırır.

Hz. Peygamber, her konuda olduğu gibi havf konusunda da en büyük örnektir. Hz. Peygamber, “Ben, Allah'tan en çok korkanınızım.”<sup>105</sup> derken, O'ndan kaçıp uzaklaşmamış aksine O'na daha çok yaklaşmıştır. “Senden sana sığınıyorum.”<sup>106</sup> diyerek, Allah'tan korkan kimsenin O'na sığınması, O'na daha çok yaklaşması gerektiğini edebî bir üslupla ifade etmiştir.

Azap görme endişesinden dolayı Allah'tan korkan kimse, O'nun azabını gerektirecek davranışlardan yani yasakladığı şeylerden kaçır. Emredilenleri yapmak suretiyle de Allah'a yaklaşmanın yollarını arar. Ancak böyle bir davranışla Allah'ın bağışlamasına ve rahmetine kavuşmak mümkün olur. Bu durum kavrandığı zaman Allah'a kaçışın, azabından affına ve rahmetine kaçış olduğu anlaşılır.

Ebû'l-Kasım Hakîm, bir başka sözünde, yukarıdaki sözünü teyit ederek şöyle demiştir: “Havf, haşyet ve rehbet olmak üzere iki çeşittir. Rehbet sahibi, korktuğu zaman kaçmaya sığınır; haşyet sahibi, Rabbine sığınır.”<sup>107</sup>

Hakîm'in ifadesinde hangi şeyden kaçılacağı gizli kalmıştır. Kanaatimize göre kaçılacak olan şey günahlardır. Hakîm, burada “günahtan kaçmayı” kastetmiştir. Rehbet de haşyet de Allah'tan korkmaktır fakat rehbet sahibinin korkusu, işlediği günahlar sebebiyle Allah'tan korkmak olduğu için günahlardan kaçmaya sığınmıştır. Rehbet sahibi, günah sahibidir ve Allah korkusu onu günahlarından kaçmaya sevk eder. Haşyet sahibi ise, Allah'ın azametinden ve makamından korkan kimsedir. Korkusu, saygıya dayanan bir korkudur. Allah korkusu onu, herhangi bir kaygı taşımadan ve herhangi bir beklenti içinde olmadan Allah'a yöneltmekte ve O'na yaklaştırmaktadır. Haşyet âriflerin, Allah'a yakın olan Allah dostlarının korkusudur. Rehbet ise mübtedîlerin korkusudur.

<sup>102</sup> Kaf, 50/16.

<sup>103</sup> Hadîd, 57/4.

<sup>104</sup> Bakara, 2/115.

<sup>105</sup> Buhârî, İman, 13.

<sup>106</sup> Müslim, Salât, 222; Tirmizî, De'avât, 113; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-E ş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-III, Beyrut 1409/1988, Salât, 152.

<sup>107</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 26.

Havf, korkulandan (Allah'tan) uzaklaşmayı değil aksine O'na yaklaşmayı sağlar. Allah'tan başkasından korkan kimseye gelince, Allah bu kimseyi kendisinden uzaklaştırır. Bu konuda Hüseyin b. Mansur'un (Hallac) (ö. 309/922) şu sözü çok manidardır: "Kim Aziz ve Celil olan Allah'tan başka bir şeyden korkar veya (O'ndan başkasını) ümit ederse, Allah ona her şeyin kapısını kapatır ve ona korkuyu musallat eder. Onunla kendisi arasına 70 pere koyar. Bu perdelerin en basiti 'şüphe'dir."<sup>108</sup>

Görüldüğü gibi, Allah'tan başkasından korkan yani havf sahibi olmayan kişiyi neticede Allah, her şeyden korkan, her şeyden şüphelenen biri haline sokuyor ve ona her şeyin kapısını da kapatıyor. Allah'tan uzaklaşan kimse aynı zamanda O'nun rahmetinden ve yardımından da uzaklaşıyor demektir. Havf, Allah'a sığınmaya yani vuslata vesile olurken, havf sahibi olmamak O'ndan uzaklaşmaya yani firkate sebep olmaktadır. Vuslatta rahmet, firkatte ise azap olduğu ne kadar âşikardır.

#### 2.5.4. Havf Sıkıntıların Giderilmesine ve Arzu Edilene Ulaşmaya Vesile Olur

Dinî literatürde, Allah'ın sevdiği ve kendisine yakın olan dostlarına verilen isim velî, çoğulu da evliya olarak geçer. Allah Teâlâ'nın velî kullarını destekleyeceği ve koruyacağı bilgisi de dini naslarda mevcuttur. Bir kutsî hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kim benim dostuma düşmanlık ederse, ben de ona harp ilan ederim. Kulum bana ancak farz kıldığım şeyleri yaparak ve nafil ibadetlere devam ederek yaklaşabilir. Kulum bana yakın olunca, onu severim. Sevince, onun işiten kulağı, gören gözü, yürüyen ayağı ve tutan eli olurum. Eğer benden bir şey isterse, mutlaka veririm. Bana sığınsa, mutlaka onu korurum."<sup>109</sup>

Hadiste, Allah'tan bir şey istendiğinde vermesi ve sığınıldığında koruması için Allah'ın o kimseyi sevmesi gerektiği, Allah'ın sevmesi için de kendisine yakın olunması gerektiği, kendisine yaklaşmak için de farzların yapılması ve nafilere devam edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Allah Teâlâ'nın sevdiği velî kullarına verdiği değer hadiste açıkça ifade edilmiştir. Allah'ın velî kullarını koruyup gözetmesi hem bu dünya hem de öbür dünya için söz konusudur. "İyi bilin ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."<sup>110</sup> âyetinde Allah Teâlâ'nın velî kullarını üzecek şeylere mani olacağı ve onları koruyacağı ifade edilmektedir. Âyette, Allah sadece

<sup>108</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 129.

<sup>109</sup> Buhârî, *Rikâk*, 38.

<sup>110</sup> Yunus, 10/60.

kendisinden korktukları fakat kendisi dışındaki şeylerden korkmadıkları için kendisinin dostu olan velî kullarının korkusuz olduklarını da belirtmektedir.

“Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona, içine düştüğü hal ve darlıktan kurtulacak bir çıkış yolu yaratır ve onu hiç hesap etmediği bir yerden rızıklandırır. Kim Allah’a güvenirse, Allah ona yeter.”<sup>111</sup>âyetinde, Allah’tan korkan ve Allah’a güvenen kimsenin darda bırakmayacağı ve rızık sıkıntısı çekmeyeceği açık bir şekilde izah edilmiştir. İnsanoğlu, dünya hayatında çok çetin sınavlardan geçmekte ve hiç aklından geçirmediği problemlerle karşılaşabilmektedir. Bazen öyle sıkıntılı anlar olur ki, ne malı ne makamı ne de çevresi insanı düştüğü durumdan kurtaramaz. Fakat Allah’ın nusret eli bir kimseye ulaşırsa, o kimsenin içinden çıkamayacağı bir problem ve elde edemeyeceği bir nimet olamaz. Allah, onun için kötülükleri iyiliklere çevirir, hiç beklemediği bir anda hiç beklemediği yerlerden nimetlendirir ve onu tahmin bile edemeyeceği bir konuma getirir.

Şiblî’nin şu sözünde, onun havfa bakış açısını görmek mümkündür: “Korku bana galip olduğu gün, mutlaka bana bir hikmet kapısı açılır yani kalbimde bir ibret gösterilir.”<sup>112</sup>Şiblî’nin bu sözünde, havfın, kişiyi her hadiseden ibret alacak bir basirete ve delillerde Allah’ı görme anlayışına kavuşturduğu görülmektedir. Havf sahibinin, ulaştığı basiretle, ağıyarı değil, yâri gördüğü, musibeti değil, musibeti vereni gördüğü anlaşılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de, “Kim Allah’tan korkarsa, Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını artırır.”<sup>113</sup>buyrularak, iki türlü kazanıma işaret edilmektedir. Birincisi, yapılan kötülüklerin verdiği utançtan ve deşifre edilmekten kurtulmaktır. İkincisi, yapılan iyiliklerin mükâfatının katlanmasıdır. Bilinmelidir ki Mizanda, sevap kefesinin ağır basmasının ebedî kurtuluşa ulaştıracağı tartışma götürmez bir gerçektir.

Günahtan masun olmak, hiç kimsenin işi değildir. O halde, herkes bağışlanmaya muhtaçtır. Şeytan’ın vesveselerinden ve saptırmasından kurtulmak da kolay değildir. Ancak Allah’la, Allah’ın yolunda olunabilir. O’nun yardımı olmadan bu işi başarmak imkânsızdır. İlâhî mesajda, Allah’tan korkan kimseye rahmetinden iki kat verileceği, ışığında yürünecek bir nur verileceği ve bağışlanacağı bildirilmektedir.<sup>114</sup>

Müminin uhrevî hayattaki korkusu cehennem, ümidi ise cennet ve Allah’ın cemaliyle müşerref olmaktır. Korkusunu giderecek ve ümidini gerçekleştirecek anahtar

<sup>111</sup> Talâk, 65/2, 3.

<sup>112</sup> Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 574.

<sup>113</sup> Talâk, 65/5.

<sup>114</sup> Hadîd, 57/28.

ise Allah korkusudur. Allah'ın, havf ehline verdiği söze ve müjdeye bir bakalım: “İşte size vâd edilen cennet! Ki o, Allah'a yönelen, emirlerine riâyet eden, görmediği halde Rahman'dan korkan ve Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelen kimselere mahsustur”.<sup>115</sup> Kim, Allah'ın verdiği bu sözden daha sağlam bir teminat olduğunu düşünebilir ki!

Açıkça görülmektedir ki Allah korkusu, sadece dünyevî problemlerden kurtulup, dünyevî hedeflere ulaşmada değil, aynı zamanda uhrevî sıkıntıların giderilmesinde ve ebedî saadete ulaşmada da en büyük etkidir. Korkulandan emin olmanın da, umulana nail olmanın da yolu Allah korkusudur.<sup>116</sup>

### 2.5.5. Havf Toplumda Güven Duygusunun Yerleşmesine Vesile Olur

İlk zâhitler umuttan çok korku üzerinde durmuşlardır. “Korku içinde yaşayan komşusuna güven verir, çünkü komşuları onun dalavere çevirmeyeceğini, alçaklık etmeyeceğini bilir.” diyecek kadar ileri gitmişlerdir.<sup>117</sup>

Allah'tan korkan kimse, sadece ağlayan ve titreyen bir kimse değildir. Allah'ı kendine yakın hisseden, O'nu görüyormuş gibi kulluk yapan, yasaklarından sakınip emirlerini yerine getiren mûtî bir kimsedir. Güvenilir olmak, Allah korkusunun neticesidir. İbadet, insanı güzel haslet sahibi yapmalıdır. Ahlaken yüce değerlere sahip olmayan ve davranışlarına bu ahlakîlik aksetmeyen kimsenin ibadeti amacına ulaşmamış demektir.

“Gerçek şu ki, İslâm ahlakı dinin esasıdır. Faraza şer'î hükümler yani itikadî ve fikhî hükümler, ahlâkî esastan mahrum bulunsalar, ruhsuz bir ceset veya içi boş bir heykelden başka bir şey olmazlardı. Dindarlık, özü olmaksızın dinin sadece şeklî unsurlarına sıkıca tutunmak değildir. Din, şahsî ihtiyaçları temin için bir vasıta da değildir. Dindarlık şuurlu bir şekilde dini anlamak ve onunla amel etmektir; ibadet hayatı ile içtimaî hayat arasında bağlantı kurabilmektir. Din, mensuplarını hayatın gerçeklerinden uzaklaştırıp pasifleştirmez.”<sup>118</sup>

Allah'tan korkmak, emirlerini yerine getirip, yasaklarından sakınmak, samimiyetle O'na kulluk etmek ve Hz. Peygamber'i bu konuda örnek almakla mümkün olur. Hz. Muhammed, peygamberlikten önce “emin” lakabını almıştı. Düşmanları bile,

<sup>115</sup> Kaf, 50/32, 33.

<sup>116</sup> Gökcan, Mehmet Mansur, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, Adana 2006, s. 256.

<sup>117</sup> Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 117.

<sup>118</sup> Taftâzânî, Ebu'l-Vefa, “İslâm Tasavvufuna Giriş,” Çev. Mehmet Demirci, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1986, III, s. 224.

mallarını ona emanet etmişlerdi. Hz. Peygamber, hicret edeceği zaman bu malları sahiplerine vermek üzere Hz. Ali'yi vekil tayin etmişti.<sup>119</sup>

Allah Teâlâ, “Ey iman edenler! Allah’tan O’na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin.”<sup>120</sup> buyurmaktadır. Allah’a yaraşır şekilde korkmak, O’na karşı tam itaati gerektirir. Emirlerini yerine getirmek, yasaklarından sakınmak ve peygamberin gösterdiği gibi O’na ibadet etmek, O’na yaraşır bir şekilde korkmak demektir. Abdullah b. Mesud’un, bu âyet-i kerîme hakkındaki yorumuna bakalım: “Allah’a yaraşır şekilde korkmak, O’na âsi olmayıp itaat etmek, nankör olmayıp şükretmek ve O’nu unutmaksızın hep hatırdâ tutmaktır.”<sup>121</sup> Allah’tan O’na yaraşır şekilde korkan kimseden, diğer insanların canlarına, mallarına ve namuslarına asla bir zarar gelmez. Onlar, böyle bir havf anlayışına sahip olan kimseden her konuda emin oldukları gibi ihtiyaç anında da ondan her türlü desteği görürler. Ebû Abdullah b. Cellâ (ö. 306/918), “Korkan, bütün mahlûkatın kendisinden emin olduğu kimsedir.”<sup>122</sup> demiştir. Bu ifadeye göre havf sahibinden, hayvanlar, böcekler hatta bitkiler dahi emindir. Onlar, yaratılmış her şeye, Yaratıcının bir eseri ve delili olarak bakarlar ve zarar vermek şöyle dursun, onların faydasına olan her fedakârlığa da katlanırlar.

Havf sahibi korkak değildir. İnsan olsun, hayvan olsun diğer nesnelerden korkan, çekinen, pısırik birisi değil, aksine diğerlerinin kendisinden çekindiği ve korktuğu bir kimsedir. Fudayl b. Iyaz (ö. 187/802), Allah’tan korkan bir insanı, Allah korkusunun her şeye hâkim kıldığını<sup>123</sup> ifade etmektedir. Havf sahibi, hiçbir şeyden çekinmeyen öyle korkusuz bir kişi olur ki başkaları onun yanında herhangi bir haksızlık yapmaktan korkarlar. Hz. Ömer’i bu bağlamda hatırlatmak ve havf ehline örnek göstermek kaçınılmazdır: Ömer kadar korkan yok! Ömer’den korkmayan yok!

Abdullah b. Hubeyk (ö. ?), bütün mahlûkatın bir vakitte havf sahibinden emin olduklarını, bir vakitte de korktuklarını belirtmiştir. Buradaki emniyet, O’ndan gelebilecek zararlar konusundadır. O’ndan korkmaları ise kendilerinin başkalarına zarar vermeleri hususundadır. İbn Hubeyk, havf sahibinin korkusuz oluşunu şu cümlelerle belirtmiştir: “Bir kimse eşyadan gaib olursa, eşya da ondan gaib olur. Ateş, ateşin

<sup>119</sup> Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev. Said Mutlu, İstanbul 1972, s. 123.

<sup>120</sup> Âl-i İmrân, 3/102

<sup>121</sup> Karaman ve Diğerleri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 62.

<sup>122</sup> Kelâbâzî, Ebu Bekr, *Ta’âruf*, Beyrut 1993, s. 115.

<sup>123</sup> Gazâlî, *İhyâ*, IX, s. 19.

hararetini hissedeni yakar. Ateş, ateş olmuş bir kimseyi nasıl yakar?”<sup>124</sup> Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi havf sahibinin, toplumdaki güven ortamının oluşmasındaki rolü büyüktür.

Huzur ve emniyet, havf sahiplerinin artması ile doğru orantılıdır. “Kork Allah’tan korkmayandan.” sözü, Allah’tan korkmayandan her türlü kötülüğün beklenmesi gerektiğini gösteren bir tecrübedir. Allah’tan korkandan ise, hiçbir kötülüğün gelmeyeceği ve emin olunacağını ifadesidir. Fazilet sahibi, güvenilir, kendisinden başkalarını düşünüp gözetken ve karşılık beklemeden başkalarına yardım eden kimsedir. Akif’in (ö. 1936) dizelerinde ifade ettiği gibi, fazilet hissi Allah korkusundandır ve Allah’tan korkmayan kimsenin ilmi bile kendisini faziletli kılmada yeterli değildir.<sup>125</sup>

Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır,  
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.  
Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havf-ı Yezdan’ın,  
Ne irfanın kalır tesiri kat’iyyen, ne vicdanın<sup>126</sup>

## 2.6. Havfın Sebepleri

### 2.6.1. İstenmeyen Bir Şeyin Başa Gelmesi veya Sevilen Bir Şeyi Kaybetme Endişesi

Konunun başlangıcında havfın tanımını yaparken havfın, istenmeyen bir şeyin başa gelmesi veya sevilen, arzu edilen bir şeyi kaybetme endişesinden kaynaklanan bir korku olduğunu açıklamıştık.

İstenmeyen bir şeyin başa gelmesi, hem bu dünya da hem de ahrette gerçekleşebilir. Dünya hayatında insanların karşılaştığı öyle sıkıntılı durumlar vardır ki, ne malı ne makamı ne de yakınları kendisini bu sıkıntılı durumlardan kurtaramaz. “Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O’ndan başka giderecek kimse yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O’nun keremini geri çevirecek kimse de yoktur.”<sup>127</sup> âyetinde, bu durum açıkça ifade edilmiştir. Allah Teâlâ’nın verdiği zararı O’ndan başkası ortadan kaldıramayacağı gibi vereceği nimeti engellemeye de hiç kimsenin gücü yetmez. Ahrette istenmeyen ve başa gelmesinden endişe duyulan büyük

<sup>124</sup> Kelâbâzî, *Ta’âruf*, s. 115.

<sup>125</sup> Gökcan, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 253.

<sup>126</sup> Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Düzenleyen Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1986, s. 307.

<sup>127</sup> Yûnus, 10/107.

korku, cehennem ve oradaki azap korkusudur. Bu konuda da Allah'tan başka sığınılacak bir kimse yoktur. "Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."<sup>128</sup> âyetinin muhatabı kâfirler değil, mümin kişilerdir. O halde, kıyamet, mahşer ve cehennem korkusu kapsamı dışında kalan hiçbir kimse yok demektir.

Sevdiği bir şeyi kaybetme korkusu da hem dünya hem de ahret için geçerlidir. Bir kişinin sağlığı, malı, makamı, eşi ve çocukları dünya metaından sevdiği şeylerdir. İnsanların çoğu bu nimetleri kaybetme korkusunu taşırlar. Bunun için de büyük mücadelelere girerler. Ahrette kaybetme endişesi taşınan nimet, tabii ki cennet ve oradaki nimetlerdir. Dünya nimetlerinin, kısa bir süre için olduğunu, ahret nimetlerinin ise sürekli ve sonsuz olduğunu idrak eden kişilerin ahretteki nimetleri kaybetme endişeleri ve buna dayanan korkuları elbette ki çok daha fazladır. Hem dünyevî hem de uhrevî nimetleri kaybetme endişesi ve korkusundan kurtulmanın çaresi Allah'a sığınmak ve sadece O'ndan korkmaktır. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, din de yalnız O'nundur. O halde Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz? Nimet olarak size ulaşan ne varsa Allah'tandır. Sonra size zarar dokunduğu zaman da yalnız O'na yalvarırsınız."<sup>129</sup>

Hem dünya ve ahret korkularından kurtulmanın, hem de dünya ve ahret nimetlerini elde etmenin yolu, sadece Allah'tan korkmak, Allah'a yakın olmak ve O'nun dostluğunu kazanmaktır: "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de. Onlar, iman edip de takvaya ermiş olanlardır. Dünya hayatında da ahrette de onlara müjdeler vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir."<sup>130</sup> Âyette ifade edildiği gibi Allah'ın dostluğunu kazanan âriflerin ve velîlerin dünyevî ve uhrevî nimetler konusunda korkuları ve endişeleri yoktur. Onların asıl korkuları, dünyada da ahrette de firkat korkusudur. Çünkü onlar, dünya ve ahret sıkıntılarının gerçek sebebinin "Allah'tan uzak kalmak" olduğunu teşhis ederek bu hastalıktan ve verdiği sıkıntılardan kurtulmanın reçetesinin de "Allah'a yakın olmak" olduğunu yakîn makamında tespit etmişlerdir. Hastalığın tespiti doğru yapıldığında, verilecek reçetenin de tedaviyi en kısa zamanda gerçekleştireceği şüphesizdir.

<sup>128</sup> Nur, 24/37.

<sup>129</sup> Nahl, 16/52, 53.

<sup>130</sup> Yûnus, 10/62, 63, 64.

### 2.6.2. İman ve Tevhid İnancının Kaybedilmesi Endişesi

Allah’a inanan ve İslam’a uygun bir hayat süren kimselerin de Allah’ın azabından emin olmadıkları, olmamaları gerektiği üzerinde durulmuştu. Allah’ın azabına uğrama korkusunun sebebi, imanda ve tevhid inancında bir sarsıntı olma ihtimalini göz ardı etmemektendir. Yoksa inancı sağlam olan, İslam itikadı üzere hayatını devam ettiren ve hayatını böylece sona erdiren kimsenin kurtuluşa ereceğinde şüphe yoktur. Ama asıl mesele, itikatta bir bozulma olup olmayacağıdır. Bu bakımdan iman ve tevhid akidesinin yok olması korkusu, azap korkusunun da temelini oluşturmaktadır.

Ebû Muhammed Sehl’in (ö. 273/886 veya 283/896) bu konudaki görüşüne bakalım: “Sıddıkların korkusu kötü sondandır. Her hareketlerinde ve her düşüncelerinde Allah Teâlâ’dan uzak kalmaktan korkarlar. Günahlardan korktuğu kadar hasenatından da korkmadıkça kişinin havfı gerçek havf olmaz.”<sup>131</sup>

Şeytanın şahıslara yaklaşım metotları farklı farklıdır. Bazı kimselere şehvî ve nefse haz veren arzuları cazip göstererek ve günahları süsleyerek yaklaştığı gibi bazı kimselere de kibir ve gurur tuzağı ile yaklaşır. İman edip de ibadetlere devam eden kişilere, yaptıklarını yeterli göstererek yaptıkları ile övünmeye ve kibirlenmeye sevk eder. Bu davranış (kibir), şeytanı Allah’ın huzurundan kovduran davranıştır. Şeytan, bazı kimseleri de Allah’ın affıyla kandırarak tuzağa düşürür. Kişinin kalbine, günah işlese de Allah’ın affedici olduğu, kadir gecesi gibi kutsal bir gecede veya Arafat, Kâbe veya Mescid-i Nebevî gibi kutsal bir mekânda tövbe ederse tövbesinin geri çevrilmeyeceği ve affedileceği vesvesesini vererek günahlara devam etmeyi basit gösterebilir. Görüldüğü gibi, kibir ve gurur yapılan iyilikleri boşa çıkarmaktadır. Dolayısıyla yapılan iyilikleri yeterli görmemek, yapılan ibadetler ve iyiliklerle kibirlenmemek gerekmektedir. Allah’ın affı, yardımı ve koruması olmazsa şeytanla baş edebilmek ve onun tuzaklarından kurtulmak kolay değildir. Şeytandan korunmanın yolu, Allah’a ihlâsla kulluk etmek, her durumda O’na güvenmek ve O’na sığınmaktır. “Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah’a sığın.”<sup>132</sup> “Şüphesiz (ihlâslı) kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan

<sup>131</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 232.

<sup>132</sup> Fussilet, 41/36.

sana uyanlar müstesna.”<sup>133</sup> âyetlerinde, şeytandan uzak kalmanın bu yöntemi açıkça izah edilmiştir.

Önemli olan tevhid akidesi sarsılmadan, sağlam bir imanla bu dünyadan ayrılabilme. Bu özelliklere haiz olan kişi mümin olarak Allah’ın huzuruna çıkar. İslam itikadına göre, bu durumdaki müminler, affedilmeyen günahları varsa bunların cezasını çektikten sonra nihâyette cennete girerler. Fakat son anda dahi imanlarını ve tevhid inançlarını şeytana çaldırırlarsa yaptıkları bütün ameller boşa çıkar ve cennete giremezler. Şeytan, günahları her ne kadar gizlese, süslese ve cazip hale getirse de Allah’a taat üzere olan kişiler günahı tanır ve şeytanın tuzaklarına düşmeyebilirler. Fakat bu kişiler, taat üzereyken bile şeytanın planladığı gurur, kibir, yaptıklarına güvenmek gibi tuzaklara düşebilirler. İnsanların en gafil oldukları an, en emin oldukları andır. Mutasavvıfları en çok korkutan şey, işte böyle bir gaflet anında imanı çaldırma endişesidir.

Böyle bir endişeyi Züheyir b. Nuaym el-Bânî (ö. 3./9. asır) şu sözlerle dile getirmektedir: “Benim büyük üzüntüm günahlarımdan değildir. Ancak günahlarımdan daha büyük korkum, tevhid inancımın gasp edilmesinden ve tevhitsiz ölmemdendir.”<sup>134</sup>

İmanı gasp eden şeytandır. Nefis ve kendisini emin hissetme gafleti, kişileri şeytanın kucağına düşürür. Ebû’d Derda (ö. 32/652), Allah’a yemin ederek, hiç bir kimsenin böyle bir tehlikeden emin olamayacağı iddiasını şu şekilde ifade etmektedir: “Ölüm anında imanının alınmayacağından emin olan hiçbir kimse yoktur ki, imanı kendisinden çekilip alınmasın.”<sup>135</sup>

Bu tehlikeyi çok iyi bilen Süfyan-ı Sevrî (ö. 95/715), ölüm arefesinde telaşlı ve endişeli bir halde ağlamaya başlamış. Kendisine, “Senin recâda bulunman gerekir, Allah’ın affı senin günahlarından daha büyüktür.” denildiğinde, Süfyan-ı Sevrî, “Günahlarımdan dolayı mı ağlıyorum eğer tevhid üzere öleceğimi bilsem Allah’ın huzuruna dağlar kadar hata ile çıkmaya aldırmam.” der. Yerden aldığı küçük bir şeyi göstererek sözlerine şöyle devam eder: “Günahlarım bundan daha önemsizdir ancak son anda tevhidin alınmasından korkarım.” Süfyan-ı Sevrî’nin ölüm anındaki halini anlatan Mekkî, onun ne kadar çok korktuğunu, nasıl bir havf sahibi olduğunu şu ifadesiyle dile getirmektedir: “Korkusunun şiddetinden idrarı kan olarak gelirdi.”<sup>136</sup>

<sup>133</sup> Hicr, 15/42.

<sup>134</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 236.

<sup>135</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 236.

<sup>136</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 233.

### 2.6.3. Münafık Olma Endişesi

İnançlarına göre insanlar, mümin, münafık, kâfir ve müşrik olmak üzere dört guruba ayrılırlar. Mümin: Allah’a, Hz. Peygamber’e ve Allah’tan Hz. Peygamber’e gelen vahyin tamamına inanan kişidir. Bunlara inanmayan kâfirdir. Gerçekte inanmadığı halde inanmış gibi görünen münafıktır. Allah’a inanmakla birlikte birtakım putları O’na yaklaşımda vesile kılan kimse müşriktir. Şahadet kelimesinde ifade bulan Allah’a ve Hz. Peygamber’e iman, icmâli imandır. Hz. Peygamber’e gelen vahyin tamamına ve Peygamberden gelen, yalan ihtimali bulunmayan meşhur ve mütevatir hadislerde bildirilenlere de inanmak tafsîlî imandır. Tafsîlî imanda, Allah’a, meleklerle, peygamberlere, kitaplara, ahret gününe ve hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna inanmayı kapsayan amentünün esasları da mevcuttur.<sup>137</sup>

Maturidî (ö. 333/944), imanı, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olarak tanımlamıştır. İmanla ameli birbirinden ayırmış ve inanan kimselerin mümin olduğunu, inandığı halde ibadet yapmayan veya yasakları işleyen kişilerin de günahkâr olduğunu belirterek iman sahibi olan günahkârların, günahlarının cezasını çektikten sonra cennete gireceklerini ifade etmiştir.<sup>138</sup>

Maturidî’nin itikâdî görüşleri bu minvaldeyken sûfîlerin meseleye bakış açısı daha farklı olmuştur. Sûfîlerin iman konusundaki görüşleri bilinmeden münafıklığı değerlendirmeleri de doğru kavranamaz. Bu bakımdan sûfîlerin iman anlayışını biraz açmayı uygun görüyorum. Sûfîlerin büyük bir çoğunluğuna göre iman, dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve amelden müteşekkildir. Yani sûfîlerin ekserisi ameli de imana dâhil etmişlerdir. Hz. Ali yoluyla geldiği bildirilen bir hadiste Hz. Peygamber, “İman, dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve organlarla amel etmektir.”<sup>139</sup> demiştir. Sûfîlerin görüşünün de bu hadisle örtüştüğü görülmektedir. Bazı sûfîler, “İmanın aslı ve kökü, kalpteki tasdiki dil ile ikrar etmek, fer’i yani dalları ise, farzları eda etmektir.” demişlerdir. Bazı sûfîler de imanın “zâhirde ve bâtında” olduğunu söylemişlerdir. Bâtındaki imanın kalpteki tasdik olduğunu, zâhirdeki imanın ise farzları eda etmek olduğunu ifade etmişlerdir. Bâtındaki tasdik kalbin tamamını kapsadığı gibi, zâhirdeki amel de organların tamamını kapsar demişlerdir. Cüneyd ve Sehl Tüsteri’nin iman değerlendirmeleri şu şekilde olmuştur: Tasdik artar fakat eksilmez, eksilmesi imandan çıkış anlamına gelir. İmanın artması

<sup>137</sup> Aydın, Mehmet, *İslâm Dini İlmihali*, Konya 1981, s. 52-60.

<sup>138</sup> Aydın, Mehmet, *İslâm Dini İlmihali*, s. 55, 56.

<sup>139</sup> Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabu’l-îmân*, I-VIII, Beyrut 1410, I, 48.

kuvvet ve yakîn yönündendir. İman eksilmez ama organlarla yapılan ameller artar ve eksilir. Sûfiler, görüşlerini Hz. Peygamberin hadislerine temellendirmişler ve O'nun "imani en zayıf olan ve imanı mükemmel olan" kişileri haber verdiği hadislerinin de yukarıdaki görüşlerine ters olmayıp onlarla örtüştüğünü ve görüşlerine kaynaklık ettiğini izah etmişlerdir. Hz. Peygamber, dinî görevlerinde eksiklik yapanların imanlarını "zayıf" diye niteleyerek: "Bu, imanın en zayıf olanıdır."<sup>140</sup> buyurmuştur. İmanı en zayıf olan kişi, bir kötülük gördüğü zaman ona zâhiri (eli ve dili) ile değil, sadece bâtını (kalbi) ile müdahale eden kişidir. Sûfiler, görüldüğü gibi hadisi yorumlayarak vermişler ve kalpteki imanı, imanın bâtını; organlardaki imanı da imanın zâhiri olarak izah etmişlerdir. Sûfiler, "Müminlerin iman yönünden en mükemmeli, ahlak yönünden en güzel olanıdır."<sup>141</sup> hadisini de şu şekilde açıklamışlardır: Ahlak hem bâtında (kalpte), hem de zâhirde (organların amelinde) olur. İman hem zâhiri hem de bâtını kapsayınca mükemmel olur.<sup>142</sup> Görüldüğü gibi kalpteki ahlakın derecesi, organlarla icra edilen amellerde ortaya çıkmaktadır.

Hacı Bektaş-ı Veli (ö. 669/1271), "İman kalptedir, uygulama ile olur ve akıl üzeredir." diyerek, iman ile ameli birleştirmiş ve imanı akıl ile teyid etmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli, bu değerlendirmesiyle, amelden yoksun olan imanı yetersiz bulmuş ve akli, hem inanmada hem de imanı kuvvetlendirmede bir zaruret olarak görmüştür. O'nun şu sözleri, imanı hem kalple hem de amelle birlikte kabul ettiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır: "Yalnız iken günahattan uzak durmuyorsan meleklerle imanın nerede? Ey müminler! Kıyamete inanmak, böyle sizin gibi inanmak değildir. Zira siz, haram ve helal ne bulursanız yersiniz ve giyersiniz. İşte bu imandan mıdır ki siz inanmış olacaksınız."<sup>143</sup>

İmanla doğru orantılı olmayan birtakım davranışların münafıklığı işaret ettiğini şu âyette açıkça görmekteyiz: "(Bazı insanlar) Allah'a ve Peygamber'e inandık diyorlar; ondan sonra da içlerinden bir gurup yüz çeviriyor. Bunlar inanmış değillerdir."<sup>144</sup> Sadece dil ile inandım demek yeterli değildir. Dil ile söylenenlerin kalp ile tasdik edilmesi, ibadetlerin ve her türlü davranışın imanı ispat ve te'yid etmesi gerekir. Gazâlî, amelsiz mümini bütün hayatî fonksiyonları durmuş, sadece nefes alıp

<sup>140</sup> Müslim, İman, 20.

<sup>141</sup> Ahmed, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.II, 250; Tirmizî, *Radâ'* 11.

<sup>142</sup> Kelâbâzî, *Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1992, s. 118, 119.

<sup>143</sup> Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ankara 2007, s. 68; Güzel, Abdurrahman, *Hacı Bektaş Velî ve Makâlât*, Ankara 2002, s. 67, 68.

<sup>144</sup> Nûr, 24/47.

veren komadaki kişiye benzetmiş ve “bu durumdaki hastanın hayatının kıymeti ne ise, ibadet ve güzel davranışlardan yoksun kimsenin imanının kıymeti de odur”<sup>145</sup> demiştir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere tasavvuf ehli, imanı amelle ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla amelsiz, sadece kalpte kalan iman risk içerdiğini ortaya koymuşlardır. İşledikleri bazı amellerle münafık olma konumuna düşmekten imtina ettikleri için bu konuda hassasiyet göstererek temkinli davranmışlardır. Münafıklığın alametlerinden sayılan davranışların, organlarla işlenen birtakım amelleri kapsadığı, münafıklığın alametlerinin haber verildiği hadiste açıkça ortaya konulmaktadır: “Dört şey vardır ki bunlar kimde bulunursa, o kimse namaz da kılsa oruç da tutsa kendisini Müslüman zannetse de yine halis bir münafıktır. Kendisinde bunlardan birisi varsa onu terk edinceye kadar nifaktan bir eser taşır. Konuştuğu zaman yalan söyleyen, söz verdiğinde sözünde durmayan, kendisine güvenildiği zaman ihanette bulunan ve tartıştığı zaman zulümden kişi.”<sup>146</sup>

Mekkî, bir âlimin münafıklığın alametleri hakkındaki şu görüşlerini aktarmaktadır: Münafıklığın alameti, başka insanlar için hoş görmediği şeyin aynısını yapması, haksızlık ve zulümden meydana gelen bir şeyin hoşuna gitmesi ve haktan adaletten meydana gelen bir şeyden hoşlanmamasıdır. Kendisinde olmayan bir şeyle övüldüğü zaman bunun hoşuna gitmesi de münafıklık alametidir. Mekkî’nin, Hz. Peygamber’in ahabına atfen aktardığı şu söz, münafıklık tehlikesine karşı sâfilerin gösterdiği hassasiyetin ne kadar haklı olduğunu göstermektedir: Resulullah’ın arkadaşları şöyle derlerdi: “İşlediğiniz birtakım günahları gözünüzdeki kıldan ince görüyorsunuz. Hâlbuki biz bunları Resulullah zamanında büyük günahlardan sayardık.” Hz. Peygamber’in ahabının münafıklık konusundaki hassasiyetini İbn Ömer’in bir kişi ile yaptığı diyalogda da açık bir şekilde görmekteyiz: İbn Ömer, Haccac’ı kötüleyen ve arkasından konuşan bir kişiye, “Eğer Haccac burada olsa bu söylediklerini ona karşı söyler miydin?” diye sorar. Adam, ‘hayır’ diye cevap verdiğinde İbn Ömer, “Biz bunu Resulullah zamanında münafıklık sayardık.” der. Münafık, kalbi ile davranışı farklı olduğu için dinin dışında telakki edilmektedir. İbn Mes’ud, dindar kimselerin bile, dili ile kalbi farklı olduğu takdirde dinden çıkabileceğini şu sözleriyle ortaya koymaktadır: Bir kimse dindar olarak evinden çıkar fakat dinsiz olarak evine döner. Biriyle karşılaştığında “sen şöyle şöyle yaptın” der. Bir

<sup>145</sup> Karaman ve Diğerleri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 355.

<sup>146</sup> Buhârî, İman, 24; Müslim, İman, 106.

başkasıyla karşılaştığında da “sen ve sen şöyle şöyle yaptın” der ve hiçbir şeyden geri kalmaz. Allah bu kimseye kızar. Bilmediği kimseleri temize çıkarır. Bu kişi kötülenmeyi hak edeni överek bilmediği kimseleri temize çıkarır. Kalbi ile dili farklı olur. Bu davranış Allah’ın hoşuna gitmeyen iğrenç bir davranıştır. Mümin kimseler bile sabah evden çıkarken sahip oldukları imanla akşam eve döneceklerinden emin değillerdir. Tâbiûn’un ve sûfilerin en önde gelen simalarından olan Hasan Basrî’nin (ö. 110/728) bile nifaktan emin olmadığını şu sözlerinde görmekteyiz: “Eğer nifaktan masum olduğumu bilsem, bu bana üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha sevimli gelirdi.” Bu konuda Mekkî’nin aktardığı şu söz, Hasan Basrî’nin endişelerinde ne kadar haklı olduğunu ortaya koymaktadır: “Nifaktan emin olduğuna inanan münafıktır.”<sup>147</sup>

#### 2.6.4. Sorumlulukları Yerine Getirememe Endişesi

Hz. Peygamber, “Hepiniz çobansınız ve yönettiklerinizden sorumlusunuz.” buyurmuştur.<sup>148</sup> Bu sebeple kula düşen görev, hem kendisi hem de sorumlu olduğu kimseler için Allah’ın kendisine yüklediği ve vacip kıldığı vazifeleri yerine getirmektir. Hadiste ifade edildiği gibi, herkes yönetici durumundadır. Aile reisi, ailenin yöneticisidir ve ailesinden sorumludur. Karı kocanın birbirine karşı sorumlulukları olduğu gibi, çocukların da anne-babalarına ve birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. Toplumda yönetici olanlar da yönetimi altındaki kimselerin her birinden sorumludurlar. Cenab-ı Hakk, herkese hem kendisinden dolayı hem de sorumlu olduğu kimselerden dolayı birtakım vazifeler yüklemiştir. Muhasibî, bunun Allah’ın kul üzerindeki hakkı olduğunu ve kulun bu sorumluluğunu yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hz. Ömer, bu görev sorumluluğuyla demiştir ki: “Allah’ın Fırat Nehri kıyısında kaybolan bir kuzunun hesabını benden sormasından korkarım.”<sup>149</sup>

Hz. Ömer’in korkusunun sebebinin kendi şahsi amelleri sebebiyle değil de yönettiği yani sorumlu olduğu insanlardan birinin malına gelebilecek zarar endişesinden olduğu görülmektedir. Yöneticilerin sorumluluğu çok olduğu için korkularının da daha çok olduğu görülmektedir. Hem kendisi için hem de yönettiği her birey için korkacaktır.

<sup>147</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 234.

<sup>148</sup> Buhârî, Cuma 10; Müslim, İmaret, 20.

<sup>149</sup> Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 33.

Eğer insan, ilişkisi bulunan ve sorumluluğunu taşıdığı kişilerin hak ve hukukunu koruma konusunda bir korkuya sahip olursa, bu hususta daha dikkatli olur ve sorumluluklarını titizlikle yerine getirir.

İnsanların yönettiği kitlelere, aile fertlerine karşı sorumluluğu olduğu gibi, komşularına, çevresine, ülkesine ve dinine karşı da sorumlulukları ve birtakım vecibeleri vardır. Cenab-ı Hakk, insanı yalnız yaratmamış, belli bir coğrafya içerisinde diğer insanlarla birlikte yaşayan sosyal bir varlık olarak yaratmıştır. İnsan, kendi amellerinden sorumlu olduğu gibi, içinde bulunduğu ve ilişkisinin bulunduğu kimseler hakkında Allah'ın kendisine yüklediği birtakım vazifeleri de yapmak zorundadır.

İnsanların sorumlulukları sadece insanlarla ilgili değildir. Hayatını sürdürdüğü tabiat içerisindeki hayvanları, bitkileri, böcekleri, doğal kaynakları, farkına varmadan rahatlıkla teneffüs ettiği havayı, velhasıl tabiatın içinde bulunan her nesneyi korumakla mükelleftir. Hacda, ihram yasaklarıyla bu vazife hatırlanarak bir prova yapılmaktadır. İhramlı iken herhangi bir hayvanın, böceğin öldürülmesi, hatta bitkilerin yapraklarının koparılması dahi yasaktır. İslam'ın bu sorumluluk bilinciyle hareket edilmiş olsa ekolojik denge bozulur muydu? Osmanlı İmparatorluğunda hayvanları korumak için vakıflar kurulduğu, orman içlerinde bile hayvanlara barınaklar yapılarak beslendiği ve böylece hayvanların korunduğu bir hakikattir. Abdullah b. Mes'ud'a evindeki kırlangıç yuvalarını bozması söylendiğinde, "Kendi ellerimle çocuklarıma kabir yapmak, bana bu kırlangıç yuvalarındaki bir yumurtayı kırmaktan daha hoş gelir."<sup>150</sup> diyerek karşılık vermiştir.

Sadece insanların değil, bütün hayvanların ve nebatatın da saflığını korumak, yaratılmış hiçbir şeye zarar vermemek ve varlığını korumak tasavvufta önemli bir ilkedir. Sûfi, Yaratan'ın tecellilerini yaratılmışlarda gören, onların Yaratandan geldiğini bilen ve yaratılmış her şeye bundan dolayı değer veren bir kimsedir. İnsanlar, Abdullah b. Mes'ud gibi tasavvufî bir anlayışla hareket etselerdi, ekolojik dengenin bozulması söz konusu bile olmayacaktı.<sup>151</sup>

Hem Abdullah b. Mes'ud'dahem Hz. Ömer'de başka insan ve varlıkların sorumluluğunun korkusu görülmektedir. Peygamberlerde, Ârif ve Velî gibi havastan olan büyük insanlarda bu tür korkunun daha çok öne çıktığı bilinmektedir. Çünkü onlar sorumluluklarını tam manasıyla yerine getirememeye endişe ve korkusunu taşırlar ve

<sup>150</sup> Serrâc, *el-Lüma (İslam Tasavvufu)*, Çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul 1996, s. 143.

<sup>151</sup> Gökcan, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 75.

buna göre hareket ederler. Dolayısıyla, Allah'ın kendilerine yüklediği vecibeleri yerine getirmenin, Allah'ın kendileri üzerindeki hakkı olduğunu bilirler.

## 2.7. Havfın Alametleri

### 2.7.1. Hüzün ve Gözyaşı

Allah'tan korkan kişinin elbette kalbi titrer, hüzünlenir ve gözü yaşarır. “Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri ateşe atacağız. Derileri yandıkça azabı tatmalara için derilerini yenileyeceğiz.”<sup>152</sup>âyeti bile, tek başına cehennemdeki dehşeti anlatmaya yeter. Bu âyet, dokular yanınca azabı hissetmeyiz gibi bir düşünceyi bile akla getirmeyi engellemektedir. Hz. Peygamber, cehennemde en hafif azap gören kimseyi, “Ayağının altına cehennemden çakıl taşı kadar bir ateş konulduğunda beyni fokur fokur kaynar.”<sup>153</sup>diyerek açıklamıştır. Cehennemdeki azabın şiddetini ve devamlılığını düşünen kişinin etkilenmesi, hüzünlenmesi ve ağlaması elbette doğaldır. Havf ehlinin kalbinin bu durumda olması da tabiidir. Mümin'in hüznü ve gözyaşı, ahrette görmekten korktuğu bu azaptan kaynaklanmaktadır. Yoksa hüzün ve gözyaşının sebebi dünyevî bir korku değildir. Ahretle ilgili hüzün methedilmiş fakat dünya ile ilgili hüzün methedilmemiştir.<sup>154</sup>

“Resûllullah'ın genelde sessiz olduğu, daima düşünceli ve hüzünlü olduğu, az ve öz konuştuğu” üvey oğlu Hind b. Ebû Hâle et-Temime'nin onu tasvir eden ifadeleri içerisinde yer almaktadır.<sup>155</sup>“Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız.”<sup>156</sup>hadisine de bakıldığında Hz. Peygamber'in hüznünün devamlı olmasının sebebi anlaşılmış olur. O'nun hüznü uhrevî bir kaygının eseridir. Fakat kaygısı ve buna dayalı hüznü kendisi için değil ümmeti içindir. Çünkü Allah, onun geçmiş ve gelecek günahlarını affettiğini<sup>157</sup> bildirmiş ve cennetin en müstesna yerlerini onun için hazırlamıştır. Şah Kirmânî (ö. 3./9. asır), “Korkunun alameti sürekli hüzündür.”<sup>158</sup>diyerek, havf ehlinin, daima mahzun bir hal üzere olacağını açıklamıştır. Kirmânî'nin sözlerini, Hz. Peygamber'in halinin sürekli hüzün hali olmasıyla

<sup>152</sup> Nisâ, 4/56.

<sup>153</sup> Buhârî, Rikâk 51; Müslim, İman, 363.

<sup>154</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 139.

<sup>155</sup> Tirmizî, Ebû İsa, *Şemâilu'n-Nebî*, Beyrut 2000, 133; İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, Riyad 1991, II, 437.

<sup>156</sup> Buhârî, Kusûf, 2; Müslim, Salât, 112.

<sup>157</sup> Fetih, 48/2.

<sup>158</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 126.

ilişkilendirdiğimizde; O'nun hüznünün Allah korkusunun görünen alametleri olduğunu söylemek de mümkündür.

Katı kalpli kimseler ağlayamaz ancak ince kalpli ve hassas kimseler ağlayabilir. “Onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu da onların saygısını arttırır.”<sup>159</sup> âyetinde, Gözyaşı dökmenin ve Allah'ın önünde yere kapanmanın huşuyu yani saygıya dayalı olan havfı artıracakğı belirtilmiştir. Gözyaşının, hem Allah korkusunun neticesi hem de Allah korkusuna ulaştıran bir etken olduğu görülmektedir.

Kuşeyrî, “Hüzün, kalbin gaflet vadilerine yayılmasına engel olan bir haldir. Hüzün, sülûk ehlinin vasıflarındandır.” demiştir. Hüzün kalbin gaflete dalarak Hakk ve hakikatten ayrılmasına ve mâsivâyâ dalmasına engel olmaktadır. Sülûk ehlinin vasıflarından olduğu ifade edilen hüzün, mâsivâyâ dalma gafletinden sâlik kurtardığı için onu en kestirme yoldan Allah'a yaklaştırmaktadır. Eğer sâlik, zaman zaman mâsivâyâ dalacak olsa Allah'a ulaşması daha uzun zaman alacaktır. Mâsivâ gafletine dalmaktan kurtaran hüznün Allah'a ulaşmadaki en kısa yol olduğunu Ali Dekkâk'ın şu sözünde de açık bir şekilde görmekteyiz: “Hüzün sahibi, hüzün sahibi olmayan birinin senelerce kat edemediği Allah'a giden yolu bir ayda kat eder.”<sup>160</sup> Hüznün bu etkisini çok iyi bildikleri için sûfiler daima hüznü olmayı tercih etmişlerdir. Hüzün denilince akla ilk gelen sûfi hiç şüphesiz ki hüzün ekolünün en önemli temsilcisi olarak görülen Hasan Basrî'dir. Hasan Basrî, Allah'tan o kadar korkardı ki, sanki ölüme götürülürken cellâdın elindeki kimse gibi melûl ve mahzun idi, hayatında güldüğü görülmemişti.<sup>161</sup> Esir gibi oturur, ateşe atılacak kimse gibi konuşurdu.<sup>162</sup> Bütün dinlerde görülen korku ve hüzün Hasan Basrî'de vardı. Sanki cehennem ateşi yalnız onun için yaratılmıştı.<sup>163</sup> O vefat edince Seri Sakatî (ö. 257/870), “Bugün yeryüzünden hüzün gitti.”<sup>164</sup> demiştir. Korkunun alâmeti olan sürekli hüzün, yarından emin olmama endişesini taşıyan Hasan Basrî'de en üst seviyede görülmekteydi. Hasan Basrî'nin bu hali haleflerine örnek olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720), “Allah korkusundan akan bir damla gözyaşını, bin altın sadaka vermekten daha çok severim.”<sup>165</sup> diyerek, havf sahibinin gözyaşının değerini belirlemiştir. Hz. Peygamber, “Süt çıktığı memeye girmedikçe, Allah

<sup>159</sup> İsrâ, 17/109.

<sup>160</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 138.

<sup>161</sup> Attar, *Tezkiret'ül-Evliya*, s. 21-26.

<sup>162</sup> Abdülvehhab eş-Şârânî, *Tabakât*, Mısır Trs. I, s. 26.

<sup>163</sup> Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 39.

<sup>164</sup> Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 111.

<sup>165</sup> Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 574.

korkusundan ağlayan kimse cehenneme girmez.”<sup>166</sup>diyerek, Allah korkusu sebebiyle ağlamanın önemine dikkat çekmiştir.

Gülmek sevincin, gözyaşı da üzüntünün eseridir. Üzüntünün sebebinin ilâhî olması gözyaşını önemli kılmaktadır.

Mekkî'nin, “Ağlamak, övünmeyi ve kibri artırır, böylece biz biliriz ki, bu kalpte huşu (havf) yoktur.”<sup>167</sup>sözü, şeytan'ın, gözyaşına bile tamah ettiğini ve dökülen gözyaşlarını kibir ve gurura tahvil ederek amelleri nasıl boşa çıkardığını göstermektedir.

Mekkî'nin bu ifadesini tersten okuyacak olursak, övünmeyi ve kibri ortadan kaldıran gözyaşının havfın ve huşûnun eseri olduğunu görürüz. Demek ki gözyaşı kalpteki pası sildiği gibi şeytanın silahından olan övünme, kibir, gurur gibi nefsanî duyguları da silip atmaktadır. Bu durum, gözyaşının, kalbin temizlenmesinde ve nefsin törpülenmesinde ne kadar etkili olduğunu bize göstermektedir.

Allah korkusuyla dökülen gözyaşının kalpteki gurur ve kibri sökü� attığı gibi, tövbe esnasında dökülen gözyaşlarının da amel defterindeki kara lekeleri silip temizleyeceği Tahiru'l-Mevlevî'nin (ö. 1951) şu dizelerinde dile getirilmiştir:

Nedametle gözden yaşlar akıtmak

Günahtan tövbede olur müessir.

Amel defterinde olan karanlık

Gözlerden dökülen yaşla silinir.<sup>168</sup>

### 2.7.2. Kalbin ve Derinin Titremesi

Mâlik b. Dînâr, “Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu Allah korkusundan baş eğerek parçalanmış halde görürdün.”<sup>169</sup>âyetini okuduktan sonra şöyle der: “Size yemin ediyorum ki (Kur'an'ı okuyan veya dinleyen) bir kul, Allah korkusundan kalbi parçalanmadıkça bu Kur'an'a inanmış olmaz.”<sup>170</sup>

Mâlik b. Dînâr'ın bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere, Kur'an'a muhatap olan insanın, O'nun âyetlerini okuduğunda veya dinlediğinde etkilenmesi gerekir. Allah'ın

<sup>166</sup> Tirmîzi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, Zühd, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 505.

<sup>167</sup> Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, s. 235.

<sup>168</sup> Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 157.

<sup>169</sup> Haşr, 59/21.

<sup>170</sup> Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfiya*, Beyrut 1988, II, s. 378.

sözlerinin, bir kulağından girip diğer kulağından çıkması, bir şarkı, bir türkü dinliyormuş gibi veya her hangi birinin sözünü dinliyormuş gibi duyarsız bir tavır sergilemesi, o kişinin imanında sorun olduğunu gösterir. Mümin kişi, Kur’ân’ın âyetleriyle karşılaştığında Allah Teâlâ’nın kendisine hitap ettiğinin, kendisiyle konuştuğunun bilincinde olarak o sözlerle kulak verir. Başka şeylerle ilgisini keserek sadece Kur’an’ı dinler ve ilâhî mesajı anlamaya çalışır. Kur’ân okunduğunda Allah korkusundan kalbi titrer, gözü yaşarır ve kalbi dağlanır. Kur’an’dan etkilenmeyen kişinin, taştan daha katı yürekli olduğu ve itikaden sağlam bir konumda olmadığı âşikardır.

Cehennemde çekilecek azap yanında her musibetin hafif kalacağını idrak eden ariflerin kalplerinin titremesi, bazılarının kendinden geçmesi tabiidir. Allah’ın yarattığı varlıklardan ve meydana getirdiği birtakım hâdiselerin neticesinden korkan insan, elbette Allah’tan çok daha fazla korkar ve O’nun, kendisine hem bu dünyada hem de ahrette yapabileceklerini düşünerek ürperir.

“Müminler, ancak Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.”<sup>171</sup>âyetinde, Allah korkusundan kalbin titremesi, iman gereği olarak ifade edilmiştir. Bu âyete göre, Allah anıldığında her hangi bir söz veya herhangi bir isim duymuş gibi kayıtsız kalan, kalbinde bir değişiklik olmayan kişinin imanı henüz ideal olgunluğa ulaşmış değil demektir. Allah’ı bilen ve O’na inanan kişi, her şeyin varlığının sebebinin Allah olduğunu ve kendi varlığını sürdürmesinin de O’na bağlı olduğunu bilir ve hiçbir şeyi O’na tercih etmeyip, O’nu her şeye tercih eder ve her şeyden çok O’ndan etkilenir.<sup>172</sup>

Hz. Peygamber, “Allah Teâlâ’nın korkusundan kulun derisi ürperdiği zaman, kuru ağacın yapraklarının döküldüğü gibi kendisinden günahları dökülür.”<sup>173</sup>buyurarak, derileri titreten Allah korkusunun kişiye kazandıracağı faydaya işaret etmiştir. Hz. Peygamber’in bu sözü, “Rablerinden korkan kimselerin, bu kitabın etkisinden derileri titrer.”<sup>174</sup>âyetinin güzel bir yorumudur.

Allaha inanan ve Allah’tan korkan kalp, Hakk’a ve Hakikate (Hakla ilgili olan şeyler) karşı duyarlı olur. Eğer Allah korkusu bir kalbe yerleşirse o kalp Allah’ın azametinden dolayı hareketlenir, titrer. Allah korkusunun girmediği kalplerden tabii ki

<sup>171</sup> Enfâl, 8/2.

<sup>172</sup> Gökcan, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 233-234.

<sup>173</sup> Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, I, 491.

<sup>174</sup> Zümer, 39/23.

böyle bir davranış beklenemez. Kuşeyrî, “Denilir ki, havf, Rabbin azametinden dolayı kalbin hareketidir. (titremesidir)”<sup>175</sup> sözüyle, havfı tanımlayarak Allah’ın azametinden titremeyen, ürpermeyen kalpte havfın mevcut olmadığını ortaya koymaktadır.

Kuşeyrî’nin, kalbin titremesini havfın alameti olarak ele almayı doğrudan havfın tanımına sokması manidardır. Kuşeyrî, böyle yapmakla, havfın şiddetine dikkat çekerek Kalbi titretmeyen havf, havf sayılmaz demek istemiştir.

Serrâc, bir sûfinin “Allah Teâlâ’dan korkmanın alameti, korkunun şiddetinden kalplerin titremesidir.” sözünü aktarırken kalbin titremesini havfın alameti olarak ele almış ve Kuşeyrî gibi havfın şiddetine dikkat çekerek Allah korkusunun diğer korkulardan farklı bir yönünü de ortaya koymuştur. Kannâd (ö. ?) ise havfın farklı bir alametini şu ifadesiyle ortaya koymuştur: Havfın alameti, ‘belki ileride’ gibi sözlere umut bağlayarak kişinin kendisini oyalamamasıdır.<sup>176</sup> Bu sözden anlaşılacağı üzere, havf sadece korkup titremeyi öngörmemektedir. Havf, eyleme geçerek havfın gereğini yerine getirmektir. Havfın gereği de, gevşeklik göstermeden, “nasıl olsa sonra yaparım” gibi bahanelerle oyalanmadan, yasaklardan uzaklaşıp emredilenleri yerine getirerek Allah’a yaklaşmak ve Allah’a sığınmaktır.

## 2.8. Havfı Kemale Ulaştıran Etkenler

### 2.8.1. İlim

Korku, bilgi ile doğrudan alakalıdır. Allah korkusu da, Allah’ı tanımakla doğru orantılıdır. Bir kişi Allah’ı ne kadar tanırsa O’ndan o kadar korkar.

Ebû Muhammed Sehl bir sözünde, “İlim, imanın kemalidir, havf da ilmin kemalidir.” derken bir başka sözünde de, “İlim, imanın kazanılmasının sebebi, havf da marifetin (Allah hakkındaki bilgi-ilim) kazanılmasının sebebidir.”<sup>177</sup> demiştir.

Sehl, “İman, ilim ile ilim de havf ile kemale erer.” demekle, kâmil iman sahibi olmak için ilime ve havfa şiddetle ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur. Sehl’in ilimden kastı, Allah’ı tanımaya yani marifetullahı ulaştıran ilimdir. Böyle bir ilme ulaşmak için de havfa ihtiyaç vardır. Allah’tan korkmayan ve O’ndan uzak olan kişi Allah hakkında derinliğine bilgi sahibi olamaz. Ancak Allah’tan korkan ve O’na yakın olan kimseler Allah hakkında sağlıklı bilgiye (marifetullahı) ulaşabilirler. Görüldüğü

<sup>175</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 128.

<sup>176</sup> Serrâc, *Luma*, s. 56.

<sup>177</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 225.

gibi, havfa dayalı bir ilim kişiyi Allah’a ulaştırmaktadır. İmanı kemale erdirecek olan ilim de işte bu havfla kemale ulaşan ilimdir.

Mekkî, “Havfın semeresi (kazancı-neticesi), Allah’ı tanımaktır.”<sup>178</sup> diyerek Sehl’i teyit etmektedir.

Korku, bilgi ile alakalı olduğu gibi, bilgi de akılla ilgilidir. Akı iyi kullanmakla, tefekkürle doğru bilgiye ulaşılabilir. “Allahtan başka dostlar edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; hâlbuki: yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi.”<sup>179</sup> âyeti nazil olduğunda Kureyş’in cahilleri, “Muhammed’in Rabbi, sinekten, örümcekten misal veriyor.” diyerek gülüp alay ediyorlardı.<sup>180</sup> Allah Teâlâ, onların bu sözüne “İşte biz bu misalleri insanlar için getiriyoruz; onları (o misalleri) ancak bilginler düşünüp anlayabilir.”<sup>181</sup> diyerek cevap vermiş ve aklını kullanamayan akılsız kimselerin bu misalleri anlayamayacağını fakat aklını kullanan insanların bunu çok iyi anlayabileceğini açıklamıştır.

Mekkî, “Allah, ilmi akıldan üstün kılmış ve akı ilimde bir makam kılmıştır.”<sup>182</sup> diyerek, aklın ilim elde etmede bir araç olduğunu, bu aracı iyi kullanan kimselerin ilmi elde edebileceğini ifade etmiştir. Akı kullanmadan ilim elde edilemeyeceği malumdur. İlme ve hakikate ulaştırmayan aklın da atıl olduğu, boş olduğu ortadadır. Çalıştırılmayan bir araba (araç) gibi hedefe ulaşması mümkün değildir.

“Kulları içinden ancak âlimler Allah’tan (gereğince) korkarlar.”<sup>183</sup> âyeti, aklını kullanarak Allah’ı yakînen tanıyan ilim erbabının, marifet sahiplerinin ancak Allah’tan gerektiği gibi korkacağına işaret etmiştir. Bu âyette, havf değil haşyet kelimesi kullanılmıştır. Haşyet, yakinen bilmeye ve tanımaya dayalı bir korkudur. Burada söz konusu olan, Allah’ın mahiyetini, azametini, gücünü ve kudretini yakinen tanımaktır. Bu korku akıbet korkusu değil, tazime ve saygıya dayalı bir korkudur.

Hz. Peygamber, “İlmin fazileti (üstünlüğü), bana amelin faziletinden daha sevimli gelir. Verâ, dininizdeki en hayırlı şeydir.”<sup>184</sup> sözüyle, ilmin amelden daha üstün

<sup>178</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 226.

<sup>179</sup> Ankebût, 29/41.

<sup>180</sup> Karaman ve Diğerleri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 400.

<sup>181</sup> Ankebût, 29/43.

<sup>182</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 225.

<sup>183</sup> Fâtır, 35/28.

<sup>184</sup> Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsned*, Medine 1994, VII, s. 371; Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, Beyrût 1411/1990, I, s. 170; Elbânî, *Sahihu’l-Camii’s Sağîr*, Beyrut 1990, I, s.776.

olduğunu belirtirken tabii ki amelden yoksun bir ilmi kastetmemiştir. İlimle, marifetle bilerek yapılan ibadetin üstünlüğüne vurgu yapmıştır.

Âlimlere göre havf, halkın hayalinde tasavvur ettiği gibi değildir. Âlimlere göre havf, gerçek bir ilmin ve doğru bir müşahedenin adıdır. Bir kula ilmin hakikati ve yakının sıdkı verildiği zaman havf sahibi olarak isimlendirilir. Hz. Peygamber, ilmin hakikati üzere (ilmin hakikatine vakıf halde) bulunduğu için, halkın Allah'tan en çok korkanı ve Allah'ı en çok seveni idi. Çünkü o kurbun nihâyetindeydi.<sup>185</sup> Burada halkın havfı ile havass'ın havfının farklı olduğu vurgulanmaktadır. Halkın havfı gerçek bir müşahede ve gerçek bir ilme dayanmayan korkudur. Uzaktan uzağa olan bir korkudur. Fakat âlimlerin korkusu, çok yakında olduğunu kesin olarak bildiği bir kimseden adeta O'nu görüyormuşçasına korkudur. Allah'a yakın olmanın nihâyetinde bulunan yani Allah'a en yakın olan kimse Hz. Peygamberdir. Allah'a yakınlık arttıkça korku daha gerçek ve daha şiddetli olmaktadır. Bu bakımdan Hz. Peygamberdeki Allah korkusu ve Allah sevgisi herkesten daha fazladır.

İlim, marifete ulaştırdığı gibi, marifetullah da gerçek ilime ve bilgiye ulaştırmaktadır. Allah'a yakın olarak O'nu müşahede eden ve böylece Allah hakkında gerçek bilgiye sahip olan kimse bekâ halindedir. Bekâ halindeki kişi, bundan sonra olaylara, hâdiselere velhasıl her şeye bu haliyle bakacak ve Allah ile birlikte hareket edecektir. Yakîn müşahadesiyle elde ettiği kesin bilgi ile Allah'ın nuruyla hareket edecektir. İşte Hz. Peygamber'in hali bu haldir. O, marifet ve yakîn müşahede ile ilimde nihâyete ulaşan ve Allah'a en yakın konumda bulunan kişidir. Bir kimse onu ne kadar örnek alırsa, Allah'a o kadar yaklaşır ve O'nun hakkında o kadar marifet sahibi olur. Hz. Peygamber'in halka davranışı da bu marifeti ve ilmiyle olmuştur. İlim, insanlara nasıl davranılması gerektiğini de bilmektir. Âlim sadece bilen değil, bildiğini ve bilgisini en güzel şekilde pratiğe döken kimsedir. Yoksa bilgilerin hapsedildiği kapalı bir kitaptan farkı olmaz. Bu manada da Hz. Peygamber insanların en bilginiydi. Çünkü insanlara onların anlayabileceği gibi davranmaktaydı.

Mekkî, Rasulullah'ın bu durumunu şu şekilde özetlemektedir: Hz. Peygamber bir bedevi ile birlikte olduğunda sanki bir bedevi gibi olur, bir çocukla beraber olduğunda çocuk gibi, bir kadınla beraber olduğunda onun gibi olurdu. Onlara kendi ilimleri ile bilgi seviyelerine göre yaklaşır ve kendi akıllarına göre anlayabilecekleri gibi hitap ederdi. Bu konuda Yahya b. Muaz'ın (ö. 258/871) şu sözleri de çok

<sup>185</sup> Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, s. 236.

manidardır: “Kimseyi yolundan çıkarma ve kimseye ilminin dışında (ilmi seviyesinin) hitap etme. Böyle yaparsan yorulursun. Fakat ona kendi nehrinden, kendi bardağıyla su içir.”<sup>186</sup>

### 2.8.2. Nefs Hâkimiyeti

Allah korkusu nefisle mücahedenin ön şartıdır. Şeytan’ın, “ateşten yaratıldığı için, topraktan yaratılan Âdem’den daha üstün olduğunu” iddia etmesine ve böylece kibirlenip azmasına ve sonunda lanetlenerek Cenab-ı Hakk’ın huzurundan kovulmasına sebep olan şey nefsidir.<sup>187</sup> Bu durum, nefsin şeytanı da yoldan çıkaran şey olduğunu, dolayısıyla nefsin şeytandan da büyük düşman olduğunu ortaya koymaktadır.

Ebû Ömer Dımışkî’nin (ö. 320/932), “Allah’tan korkan kimsenin şeytandan çok nefsinden korkması gerektiğine”<sup>188</sup> dikkat çekmesinin sebebi, şeytanı da yoldan çıkaran gerçek düşmanın nefs olmasındandır. İşin püf noktası nefse hâkim olmadadır. Eğer nefse hâkim olunursa şeytan kişiye sirâyet edemez ve etkisizleşir. Riyazetle, kötülüğü emreden nefs-i emmare’yi, kendisinden razı olunan nefse, nefsi marziye’ye çevirinceye kadar mücahede etmek tasavvufta önemlidir.

Sülemî (ö. 412/1021), “Nefsi ezip küçültmek tasavvufun adaplarından. Kimin nefsi kendisine şerefli görünürse, dini ona küçük görünür. Sûfîye gerekli olan şey; önce nefsine edebi, sonra ahlakı uygulamasıdır. Bunları uygulayınca, Allah ona yüce hâlleri ihsan eder. Onun yaşayış tarzı; güler yüzlülük, geniş yüreklilik ve içtenlik olur.”<sup>189</sup> diyerek, önce nefsin süflî isteklerini engelleyip ona mani olmak ve daha sonra da ona güzel ahlakı yükleyerek eğitmek gerektiğini ifade etmiştir.

Nefs eğitilmez ve kontrol edilemezse, insanı şehvi ve süflî hazlarla kandırarak kötülüğe ve günahlara hatta isyan ve inkâra sürükleyebilir. Bu konumdaki nefsin kötülüğü emredeceğine Kur’an-ı Kerîm’de dikkat çekilmekte ve nefs-i emmare olarak isimlendirilmektedir.<sup>190</sup> Nefs-i emarenin süflî isteklerini önlemenin, onun bitmek tükenmek bilmeyen atraksiyonlarını karşılamamanın ön şartının Allah korkusu olduğunu ve Allah korkusunun, nefsin tuzaklarından kurtularak cennete girebilmenin yolu olduğunu şu âyette görmekteyiz: “Cennet, Rabbinin makamından korkan ve nefsini

<sup>186</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 236.

<sup>187</sup> Bakara, 2/34; Hicr, /32-35.

<sup>188</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 126.

<sup>189</sup> Sülemî, Ebu Abdu’r Rahmân, *Sülemî’nin Risaleleri*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara 1981, s. 14-21.

<sup>190</sup> Yûsuf, 12/53.

kötü arzulardan uzaklaştıranlar için yegâne barınaktır.”<sup>191</sup>Bu âyette zikredilen korku, akıbet korkusu olmayıp, Allah’ın zatından korkmaktır. Bu korku, O’na karşı duyulan hürmet ve saygıya dayalı bir korkudur. Cenab-ı Hakk’ın gözleri önünde O’nun yasaklarına meyletmekten utanmak ve hayâ duymak vardır bu korkuda. Âyette, Allah’ın makamından korkan kişinin, nefsin süflî isteklerini engelleyebileceğine vurgu yapılmaktadır. Kalbine Allah korkusu yerleşmemiş bir kimse, nefsine hükmedip yön veremez. Aksine, nefsin yönetimine girer. Nefs hangi şeyi öngörür ve hangi şeyi emrederse ona riâyet eder. Zikredilen âyette, “Korku, nefis ve cennet” üçlemesi birbirinin neticesi olarak verilmiştir. Bir kişi Allah’tan korkarsa nefsinin engelleyebilir. Cennete de ancak nefsinin engelleyen kişi girebilir. Bu cümleyi tersten okuduğumuzda; cennete girmenin şartının nefsin süflî isteklerini engellemek olduğunu, nefsin süflî isteklerini engellemenin şartının da Allah’tan korkmak olduğunu görürüz.

Hiz. Ali’nin, “Kim cenneti özlüyorsa şehvetleri zihninden silsin, kim de cehennemden korkuyorsa haramlardan dönsün.”<sup>192</sup>sözü, yukarıdaki âyetin açıklaması mahiyetindedir. Nefsin şehvî isteklerinin peşine düşen kişi cennetten uzaklaşır. Nefsin haz aldığı günahlara dalan kişi de cehenneme sürüklenir.

Hucvirî’nin (ö. 470/1077), “Nefsanî isteklerin gerçekleşmesinden başka cehennemden kapısını açan bir anahtar mevcut değildir. Nefsin arzularının men edilmesinden başka cennetin kapsını açacak bir anahtar yoktur. Yapılan işler, Allah rızasından başka bir maksat için yapılırsa nefis azaptan kurtulamaz. Nefsin benliğinin bir sınırı yoktur. Nefsin hedefleri de gizlidir.”<sup>193</sup>şeklindeki sözleri, yukarıdaki âyetin güzel bir yorumu ve nefis hakkında açık bir uyarıdır.

Şeytan, nefis vasıtasıyla bir kimseyi kandırır ve ona hâkim olur. Dolayısıyla cennete girmek için büyük bir mücadele gerekir. Bu savaştaki düşman bellidir: Nefs-şeytan ittifakı. Hiz. Peygamber: “Cennetin etrafı arzu edilmeyen şeylerle kaplıdır. Cehennemden etrafı da arzu edilen şeylerle kaplıdır.”<sup>194</sup>diyerek bu düşmanları ve bu tehlikeyi bize haber vermiştir. Cennete girmek için şeytan-nefis ittifakını yenmek gerekmektedir. Şeytan-nefis ittifakının kişiyi cehenneme arzu ve ihtirasları vasıtasıyla sevk ettiği hadiste âşıkardır. Cehennemden etrafı süslenip cazip hale getirilmiştir. Ancak bu aldatmacanın ve engellemenin arkasındaki gerçeği görebilen basîret sahipleri bu tuzığa düşmekten kurtulabilirler.

<sup>191</sup> Nâziât, 79/40, 41.

<sup>192</sup> Mekkî, *Kûtü’l Kulûb*, s. 236.

<sup>193</sup> Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996, s. 77.

<sup>194</sup> Buhârî, Rikâk 28.

Kalp kalesini ele geçirmek için nefisle büyük bir savaş (mücadele) yapılmaktadır. Bu savaşı nefis kazanır ve kaleyi elde ederse insana hâkim olur ve onu kendisine esir eder. Eğer kişi, nefisine karşı galip gelirse onu kendi esiri yaparak hâkimiyeti ve kontrolü altına alır.

Hiz. Peygamber, bir savaştan sonra: “Küçük savaştan büyük savaşa döndük”<sup>195</sup> diyerek, nefsin cephedeki düşmanlardan daha büyük bir düşman olduğuna işaret etmiştir. Nefsin zaferle kibirlenmesi, gururlanması söz konusudur. Nefis eğer bu tuzağa düşerse, şeytanın prangasına yakalanmış olacaktır. Allah’ın yardımını ve desteğini unutup marifeti kendisinde görecektir. Bu aşamadan sonra şeytanın işi kolaydır. Hâkimiyetindeki kimsenin, böyle bir kibirle zafere ulaşması artık çok zordur.

Kişinin hevasına, yani nefsinin süflî isteklerine uyması onu Hakk’tan ve hakikatten uzaklaştırır. Tasavvufta Hakk, Allah’tır. Hakikat ise Hakk’a ait şeylerdir. Nefsin isteği ile Allah’ın isteği ters orantılıdır. Allah’ın istediğini nefis istemez, nefsin istediğini de Allah istemez. Fakat nefsin isteği ile şeytanın isteği doğru orantılıdır. Her ikisinin isteği de örtüşür. Dolayısıyla Allah’a yakın olan nefisten ve şeytandan uzak olur. Şeytan ve nefse yakın olan da Allah’tan uzaklaşır ve şeytanın pençesine düşer. Görüldüğü gibi, şeytanın çekim alanına girmemek için nefsin elinden kurtulmak gerekmektedir. Ebû Yezid (ö.234/848), bir keşf anında, “Ey Rabbim sana nasıl ulaşırım?” diyerek Allah’a nida ettiğinde; Rabbi de ona, “Nefsini bırak ve gel.”<sup>196</sup> diyerek cevap verir. Görüldüğü gibi, Allah’a ulaşmanın en kestirme yolu nefsi terk etmektir. Şair bu hakikati dizelerinde şu şekilde dile getirmiştir.

Ey kapıyı çalan,  
Nefsini bırak, öyle gel.  
Bizden felah talep eden,  
Sabah-akşam eşiğimizden ayrılmaz.<sup>197</sup>

Şeytan, Allah Teâlâ’ya, “Senin samimi kullarının dışındakilerin hepsini, yeryüzünde günahlarını süsleyerek azdıracağım.”<sup>198</sup> dediğinde Allah Teâlâ, “Sana tabi olup da azanların dışında benim samimi kullarım üzerinde senin hiçbir gücün yoktur.”

<sup>195</sup> Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü’l-Hafâ*, I-II, Beyrut 1405, I, s. 424, 425.

<sup>196</sup> Kübra, Necmüddin, *Tevlât-ı Necmiyye*, Daru’l-Kütübi’l-Mısıriyye, No: 7165, Vr. 15a.

<sup>197</sup> Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyân*, İstanbul 1330. h. I, s. 356.

<sup>198</sup> Hicr, 15/39, 40.

<sup>199</sup>diyerek cevap vermiştir.Âyetlerde, Allah Teâlâ'nın söylediği ile şeytanın tespitinin daha doğrusu kabullendiği şeyin aynı şey olduğu görülmektedir ki o da; Allah'ın samimi ve kendisine yakın kullarına şeytanın tesir edemeyeceği, ancak kandırarak kendisine yaklaştırdığı kimselere tesir edeceğidir. Bu âyetlerden çıkan sonuç; Allah'a yakın olanın şeytandan uzak, şeytana yakın olanın da Allah'tan uzak olacağıdır. Bu durumda şeytandan ve onun tuzağı olan neftsen kurtulmanın, Allah'a yakın olmaktan başka yolunun olmadığı ortadadır.

Nefse uymanın kişiyi Allah'tan uzaklaştıracağına şu âyette de vurgu yapılmaktadır: “Ona dedik ki: ey Davud! Seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet, nefsinin arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır.” <sup>200</sup>

Tasavvufta Allah'a bağlı olmak, O'nun esiri olmak “hürriyet” olarak ifade edilir. Allah'ın dışındaki şeylere yani “mâsivâ'ya” bağlanmak da “esaret” olarak ifade edilir.Muallim Naci (ö. 1893) şiirinde bu ifadeyi şu şekilde dile getirmiştir:

Dil esîrin olduğu günden beri âzâdedir  
Mâsivâyâ bağlanır mı bağlanan vicdan sana. <sup>201</sup>

### 2.8.3. Kalp Hâkimiyeti

Allah'a ve O'nun bildirdiklerine iman kalbî bir tasdiktir. Allah'ı kalbiyle tasdik eden kişi, O'ndan korkmak gerektiğine de kalben karar verir. Kalp, hem korkuya karar verilen yer hem de korkunun yaşandığı yerdir. Korkunun gereği olan ameller de vücudun diğer organlarıyla gerçekleştirilir. Amellerin kalitesi korkunun da kalitesini gösterir.

Kalbin korkuya karar vermesi ve korkunun kalbe yerleşmesi birtakım amellerle mümkün olur. Abdullah b. Mübarek, “Korkuyu, heyecan meydana getirerek kalbe yerleştiren, içte ve dışta murâkabe halinin sürekli olmasıdır.”<sup>202</sup> demiştir. Sürekli murâkabe hali, her an Allah'ın kendisini takip ettiği ve gördüğünün şuurunda olmaktır. Bu durum Cibril hadisinde ihsan olarak ifade edilmiştir: “İhsan, Allah'ı görüyormuş

<sup>199</sup> Hicr, 15/42.

<sup>200</sup> Sâd, 38/26.

<sup>201</sup> Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 30.

<sup>202</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 128.

gibi kulluk etmendir. Sen O’nu görmesen de O, seni görür.”<sup>203</sup> Bu hadis, “Allah her şeyi murâkabe eder (gözetler)”<sup>204</sup>âyetini açıklar mahiyettedir. Âyet ve hadisten çıkan sonuç şudur: murâkabe, Allah’ın kulunu gözetleyip takip etmesi, kulun da bu durumun farkında olmasıdır.

Sühreverdî’nin (ö. 632/1234), “Namaz ve iyi davranışlar, kalbi nurlandırıp aydınlattığı gibi, aksi davranışlar yani dinin emirlerine muhalif söz ve hareketler, kalpte siyah bir nokta oluşturur ve kalbin üzerine bir düğüm bağlar. Azalar, kalbin iradesine göre, onun emriyle hareket ederler. Murâkabe ve muhasebeyle kötü düşünceler kalpten kazınıp atılır. Böylece düşüncelerini ve fiillerini kontrol altına alan kişi azalarına en büyük iyiliği yapmış olur.”<sup>205</sup>sözleri, Hz. Peygamber’in, “Namaz, kişinin kalbindeki nurdur, dileyen nurunu arttırsın.”<sup>206</sup> “Vücutta bir et parçası vardır. O iyi olursa bütün vücut iyi olur.”<sup>207</sup> hadislerinin açıklaması mahiyetindedir.

İbrahim Havâs (ö. 291/904), “Dinî hükümlere riâyetkâr olmak murâkabe halini doğurur. Murâkabe hali ise için ve dışın (kalp ve organların fiillerinin) Allah Teâlâ’nın rızası için olması neticesini doğurur.”<sup>208</sup>diyerek, murâkabe sahibi olmanın yöntemini ve neticesini açıklamıştır.

Görüldüğü gibi, murâkabe haline durup dururken ulaşmak mümkün değildir. Murâkabe haline ancak tam bir iç hesaplama yapıp yasaklananlardan kaçınarak, ibadetlere ve iyi davranışlara yönelerek ulaşılabilir. Yapılması yasaklanan kötü eylemler, kalbi karartıp paslandırır. Yapılması emredilen ibadetler ve iyi eylemler ise kalbi temizleyip parlatır. Bu durumda ibadetler ve iyi davranışlar önem arz etmektedir. İbadetten, Allah’a kulluktan ve iyi davranışlardan uzak olan bir kimsenin, kalbinin temiz olduğunu söylemesi, ancak kendisini aldatmasıdır. Kalp, ibadetler ve iyi eylemlerle temizlenir ve böylece murâkabe hali gerçekleşir. Murâkabe halindeki bir kimsenin kalbi, uzuvlarını kontrol altına alarak Allah’ın rızasına uygun davranışlar sergilemeye sevk eder.

<sup>203</sup> Buhârî, İman, 36; Müslim, İman, 1.

<sup>204</sup> Ahzâb, 33/52.

<sup>205</sup> Sühreverdî, Şihabüddin, *Avârif*, Terc. Yahya Pakış, Dilaver Selvi, İstanbul 1988, s. 452.

<sup>206</sup> Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali el-Musennâ el-Mevsılî, *Müsned*, Dımeşk 1404/1984, VI, 330; Kudâî, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme, *Müsnedü’ş-Şihâb*, I-II, Beyrut 1407/1986, I, 131, no: 165.

<sup>207</sup> Buhârî, İman, 37; Müslim, Müsâkât, 107.

<sup>208</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s.191; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Terc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1999, s. 288.

Zunnûn Mısırî, “Murâkabenin alameti; Allah’ın tercih ettiğini tercih etmek, O’nun büyük gördüğünü büyük görüp, küçük gördüğünü küçük görmektir.”<sup>209</sup> diyerek, kimlerin murâkabe halinde olduğunun tespitini yapmıştır.<sup>210</sup>

Allah korkusu herhangi bir kalbe yerleşmeyip özellikli bir kalbe yerleşmektedir. Murâkabe halinde olan ve ihsan özelliğini taşıyan kimselerin kalbine yerleşmektedir. İhsan ve murâkabe haline gelmenin de öyle kendi kendine olmadığı görülmektedir. İhsan ve murâkabe haline bir de takva halini eklemek gerekir. Takva sadece günahlardan uzak durmayı değil, şüpheli şeylerden de uzaklaşma hassasiyetini göstermeyi öngörür.

Bişr-i Hâfi, “Allah korkusu bir mülktür (lütuf), takva sahibinin kalbinden başka yere yerleşmez.”<sup>211</sup> diyerek, Allah korkusunun ancak takva sahiplerinin kalbine yerleşeceğini, takva sahibi olmayan kimselerin kalbinde bazen olup bazen de olmayacağını ifade etmiştir. Görüldüğü gibi, Allah korkusunun bir kalbe yerleşmesi için, o kalbin sahibinin ihsan, murâkabe ve takva sahibi olması gerekmektedir.

Allah korkusu bir kalbe yerleştikten sonra iş kolaylaşır. Teyakkuz halindeki kalp, her tuzağı ve tehlikeyi basiretle fark ederek gereken önlemleri alır. Ebû Hafs, “Havf kalbin meşalesidir. İyilik ve kötülük onunla görülür.”<sup>212</sup> diyerek, kalbe yerleşen havfın kalpte karanlık bir nokta kalmayacak şekilde kalbi aydınlatacağını ve kalbin hiç zorlanmadan iyi ile kötüyü görebileceği ve temyiz edebileceğini, Hakk ve hakikati perdeleyecek olan nefsî duyguları da kalpten dışarıya atacağını belirtmiştir. İbrahim b. Şeyban da(ö. 337/948) kalbe yerleşen havfın dinamizmini şu sözlerle dile getirmiştir: “Havf bir kalbe yerleştiği zaman o kalpteki şehvet duygularını yakar ve dünya arzusunu o kalpten dışarıya çıkarır (kovar).”<sup>213</sup>

Bu durumun tersi düşünüldüğünde yani Allah korkusu kalbe yerleşip hâkimiyet kuramadığı zaman, kalpte karanlık bölgeler oluşacağı ve kötü duyguların bu karanlık ve gözden irak bölgelerde saklanarak kalbe yerleşip güçleneceği ve kalbi kötülöklere yönlendireceği görülür. Süleyman Dârânî (ö. 215/830), “Allah korkusu bir kalbi terk ederse o kalp harap olur.”<sup>214</sup> diyerek, Allah korkusunun terk ettiği kalbin durumunu haber vermektedir. Harabe, virane yerlerin düşük seviyeli kimselerin uğrak yeri olacağı şüphesizdir. Düşük seviyeli kimselerin en başında da Şeytan ve avenesi olduğuna göre,

<sup>209</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s.191.

<sup>210</sup> Gökcan, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 190, 191.

<sup>211</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s.127.

<sup>212</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 126.

<sup>213</sup> Yafî, *Neşrû’l-Mehâsini’l-Ğaliyye*, s. 164; Kuşeyrî, *Risale*, s. 128.

<sup>214</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 127.

harabeye dönen havfın terk ettiği bu metruk kalp, artık şeytan ve avenesinin yerleşip faaliyet göstereceği bir mekân haline gelir.

Zunnûn Mısırî, “Korku hali kendilerinden uzaklaşmadıkça insanlar doğru yoldadırlar. Korku onlardan ayrıldığı zaman yoldan saparlar.”<sup>215</sup> demiştir. Buradaki “korku hali kendilerinden uzaklaşmadıkça” ifadesi, “korku hali kalplerinden uzaklaşmadıkça” demektir. Bu ifadeye göre, Allah korkusunun hâkim olduğu kalbin, sahibini daima doğruya sevk edeceği; Allah korkusunun terk ettiği kalbe ise şeytan’ın hâkim olacağı ve onu daima yoldan saptırarak kötüye sevk edeceği açıkça görülmektedir.

Arusî, Zunnûn Mısırî’nin yukarıdaki sözünü, “Dünya bütün günahların, hataların başıdır. Allah korkusu bütün iyiliklerin kapısıdır.”<sup>216</sup> diyerek açıklamıştır. Tabii ki burada “dünyadan” kastedilen, Allah korkusunu perdeleyen ve kalbe hâkim olan dünya metadır ki bu meta şeytanın tuzaklarında kullandığı ve en çok güvendiği sermayesidir. Dünya metanın perdeleyemediği Allah korkusu ise kalp üzerinde hâkimiyet kurarak onu daima iyiliklere sevk eder.

#### 2.8.4. Takva

Daha önce havf anlamında kullanılan terimler içerisinde takva kısaca açıklanmıştı. Bu açıklamalarda, Takva, havf ve haşyet kelimeleriyle müteradif olarak zikredilmiş, “emirleri yerine getirmek ve yasaklarından uzaklaşmak suretiyle Allah Teâlâ’dan sakınmak ve korkmak;”<sup>217</sup> Salih amellerle günahlardan ve azaptan korunmak” anlamlarına geldiği ifade edilmişti.<sup>218</sup>

Kuşeyrî, gerçek takvayı şu şekilde izah etmiştir: “Takva, bütün iyilikleri kendisinde toplar. Gerçek takva, Allah’a itaat ederek azabından sakınmaktır. Takvanın aslı, şirkten sakınmak, sonra kötü ve günah olan şeylerden sakınmak, sonra şüphelilerden sakınmak, daha sonra da fuzuli ve lüzumsuz şeylerden sakınmaktır.”<sup>219</sup>

Kuşeyrî’nin bu ifadesinde, takvanın özellikleri ve nasıl takva sahibi olunabileceği izah edilmiştir. Takvada Allah’tan, dolayısıyla O’nun azabından sakınmak söz konusudur. Allah’ın azabından sakınmak ve kurtulmak da ancak O’na

<sup>215</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 127.

<sup>216</sup> Arûsî, Mustafa, *Netâicü’l- Efkârî’l-Kudsiyye*, II, s. 313.

<sup>217</sup> Âyid ve Diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-Esâsî*, s. 1329.

<sup>218</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VI, s. 4901, 4902.

<sup>219</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 105.

mutlak itaat ve tam bir kullukla mümkün olabilir. Mümin olabilmenin de takva sahibi olabilmenin de ilk şartı “şirk” ten sakınmak ve Allah’tan başka “melik” tanımamaktır. Her şeyin sahibi, her şeyi yaratandır. Yaratılmış her şey O’nun mülkiyetindedir. Kişi sadece geçici bir süre için bir mülkü tasarrufunda bulundurabilir. Bu konumdaki kişilerin, tasarruflarındaki mülkün önceden sahibi olmadıklarını idrak ederek daha sonra da bu mülkiyeti ellerinde tutma garantilerinin olmadığını bilmeleri gerekir. Mevcut olan her şey, varlığını devam ettirmede de varlık sebebi olan Allah’a muhtaçtır. İlahlığında veya sıfatları bağlamında O’nun güç, kudret ve diğer özelliklerinde şüpheye düşmek veya bu özelliklerine başkalarını ortak etmek, O’na gerçek manada inanmamak demektir. Tabii ki böyle bir kimsenin takva sahibi olması da düşünülemez. Takva sahibi olabilmek için öncelikle şirkten hatta şirk kokan her şeyden uzak durmak gerekmektedir.

Takva sahibi olmanın ikinci şartı, kötülüklerden ve günahlardan uzaklaşmaktır. İnsan, kötülükleri işledikçe, günahlara battıkça Rabbinden uzaklaşır ve şeytana yaklaşır. İtaat insanı Allah’a yaklaştırırken isyan ise şeytana yaklaştırır. Bir kimse günahlara ve kötülüklerle uzun bir süre devam ederse bunlar kişinin huyu ve karakteri haline gelir. Alışkanlık haline gelen günahları, normal bir davranış ve olağan bir şey olarak algılayan kişi, zamanla bunların günah olduğunu bile kabullenmez ve terk etmeyi de düşünmez. Huyen ve karakterin yerleşmesi uzun bir zaman aldığı gibi, terk edilmesi de hemen olabilecek bir şey değildir. Kişi, huy ve karakteri haline gelen bu davranışların kötü ve zararlı olduğunu kabullenmeden terk etmeye yönelmez. Önemli olan, tamamıyla günahlara dalıp mücrim konumuna düşmeden önce günahın zararını ve kötülüğünü idrak ederek mümkün olduğu kadar ona yaklaşmamaya gayret etmektir. Sağlık için, hastalıktan korunmanın tedaviden daha önemli olduğu gibi; günaha yaklaşmayarak günahı korumak da günahla mücadelede önemlidir.

Takva sahibi olmanın üçüncü şartı, şüpheli şeylerden sakınmaktır. Fuzuli ve manasız (mâ-lâ yânî) şeyleri terk etmektir. Tasavvufta buna “verâ” denilir ki, bu durum takvanın en yüksek derecesidir. Hz. Ebû Bekir, “Bir harama düşme korkusuyla yetmiş helali terk ettik.”<sup>220</sup> demiştir. Hz. Peygamber’in en yakın arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir, aynı zamanda onun en güzel örneğidir. Bu davranış, Hz. Ebû Bekir’in nasıl kılı kırk yararak hareket ettiğini göstermektedir. Yine bu davranış, onun takvasının derecesini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

---

<sup>220</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 110.



emredilenleri yerine getirmemekten sakınmak” olmak üzere iki şekilde ifade etmiştir. Muhasibî, “Rabbi’nin makamından korkan ve nefsinin kötü arzulardan uzaklaştıran kimsenin gideceği yer cennettir.”<sup>227</sup> âyetinin akabinde, alîm olan yani her şeyi bilen Allah’ın, havfın takvadan önce olduğunu haber verdiğini söylemiştir.<sup>228</sup>

Muhasibî yukarıdaki ifadesinde, takvayı “yasaklardan uzaklaşmak” olarak zikretmişti. Bu âyette, önce havf anlamı içeren “Rabbi’nin makamından korkan” ifadesi daha sonra da takva anlamına gelen “kötü arzulardan uzaklaşmak” ifadesi zikredilmiştir. Yani Allah, önce havfı sonra takvayı zikretmiştir. Cenab-ı Hakk’ın bu sıralamasına bakarak havfın, takvanın ön şartı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Allah’tan korkmayan kimsenin, O’nun yasaklarından uzaklaşması düşünülemez. Takvayı havfın neticesi olarak izah eden Muhasibî, “Takvanın aslı Allah’tan korkmak ve sakınmaktır.”<sup>229</sup> diyerek, hem bu tezini desteklemiş hem de havf ve takvanın aynı şey olduğuna işaret etmiştir.

Kuşeyrî, şu üç şeyin kişinin takvasına delil gösterildiğini bildirmiştir: “Elde edemediği şeye güzelce tevekkül etmek, elde ettiği şeye güzelce rıza göstermek ve geçip giden (elden kaçırdığı) şeye de güzelce sabır göstermek.”<sup>230</sup> Bu ifadede belirtilen üç ilke, bir kişinin tava sahibi olup olmadığının göstergesidir. Dolayısıyla tevekkül, rıza ve sabır, takva sahibinin özelliği olmaktadır. Bir nimete, bir makama ulaşamamak takva sahibini üzmediği gibi, bunları elden kaçırmak da takva sahibini üzmez. Kendisinin gösterdiği çaba ve gayrete rağmen bütün bu olumsuzluklar cereyan etmişse bunu tevekkül ve sabırla karşılar. Böyle bir bakış açısı, böyle bir strateji, takva sahibini mutsuz edecek veya huzursuz edecek herhangi bir dünya metanın bulunmadığını ortaya koyar. Takva sahibi elde ettiği nimetin az veya çok olmasına da aldırılmaz ve eline geçene rıza gösterir. Elde ettiği az olursa üzülüp isyan etmez, çok olursa da şımarıp azgınlık etmez. Bu tespit bize gösteriyor ki takva sahibi istikrar sahibidir. Hâdiselerin lehinde veya aleyhinde tezahür etmesi onu olumsuz etkilemez. Çünkü o, her halükarda Allah’ı Rab olarak tanır. Nimeti de musibeti de verenin Allah olduğunu bilir. Nimet verdiğinde Allah’ı Rab olarak tanıyıp da, nimet vermediğinde veya musibet verdiğinde O’nu Rab olarak tanımamanın, iman eksikliği olduğunu bilir.

<sup>227</sup> Nâziât, 79/40, 41.

<sup>228</sup> Muhasibî, *er-Riaye*, s. 34.

<sup>229</sup> Muhasibî, *er-Riaye*, s. 35.

<sup>230</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 106.

### 2.8.5. Akıbetten Emin Olmamak

İslâm dini, mümine bir takım sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluk “dağların” bile taşıyamayacağı kadar büyük bir sorumluluktur. Önde gelen birçok sahâbî, bu sorumluluğun gereğini tam manasıyla yerine getirememesi endişesiyle yarınlarından emin olmadıkları için, ahrette tekrar diriltilmemeyi arzu etmişler ve dünyadaki sorumsuz varlıklar gibi olmayı istemişlerdir. Hz. Ebû Bekir, bir kuş olarak yaratılmayı; Hz. Ömer, bir keçi olarak yaratılmayı; Ebû Zer, bir ağaç olarak yaratılmayı; Talha ve Zübeyir, hiç yaratılmamış olmayı; Hz. Osman, tekrar diriltilmemeyi; Hz. Aişe, bütünüyle unutulmayı istemiş; ibn Mesud ise kül olmayı insan olarak yaratılmaya tercih etmiştir. Hz. Peygamber’in en yakınında bulunan bu sahâbîlerin endişeleri hep aynı şeyden kaynaklanmaktadır: Sorumluluğun gereğini yerine getirememesi kaygısı, yarından emin olmamak ve Allah’ın mekrinden emin olmamak düşüncesi. Hz. Âdem’in cennete girdikten sonra bir tek günah sebebiyle cennetten çıkarıldığını bildiğimiz halde, büyük günahları işlemeye davâm ediyoruz ve Sidretü’l-Münteha’nın yakınındaki en yüksek dereceye ulaşmaktan bahsedebiliyoruz.<sup>231</sup>

Bu durum bize gösteriyor ki, büyük günahlardan, hatta bütün günahlardan uzak olsak bile yarınımızdan emin olamayız. Ömrümüzün hitamına kadar birtakım denemelere, imtihanlara tabi tutulacağımız ve birtakım tuzaklara düşebileceğimiz endişesini taşımamız. Nefsimizin tuzaklarına daima ihtiyatla yaklaşmalıyız. Hz. Âdem’in bile düşebildiği tuzağı hafızamızda daima canlı tutmalı ve atalarımızın, “Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer.” sözünü asla unutmamalıyız.

Sadece yapılan ibadetler ve iyilikler kişiyi cennete götürmez. Ancak Allah dilerse cennete girilebilir. Ayrıca, yapılanların niteliği de önemlidir. İhlâssız veya riya ile yapılan çok işin değeri yoktur.

Sehl Tusterî (ö. 283/896), “Havf yasaklardan uzaklaştırır, haşyet ve verâ ise zühhtür (zühdün eseridir). Havf duygusunun cahile hâkim olması onu ilme, âlime hâkim olması onu zühde, amel işleyene hâkim olması onu ihlâsa götürür. İhlâs ancak havfla ulaşılacak bir farizadır. Havfa da ancak zühde ulaşılabilir.”<sup>232</sup> demiştir.

Havfın insanlar üzerindeki etkisi farklı farklıdır. Havfın cahil kişiye hâkim olması onu ilme götürmekte, yani ilim sahibi yapmaktadır. Bu ilim, Allah hakkında

<sup>231</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 228.

<sup>232</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 235.

bilgi sahibi yapan yani marifetullaha ulaştıran ilimdir. Allah'ı yakîn olarak tanıyan marifet sahibi kişi, ârifdir, âlimdir.

Havf, âlime hâkim olduğunda onu zühde götürmekte ve zühd sahibi yapmaktadır. Zühd sahibi, mâsivâyâ kalbinde değer vermeyen kişidir. Allah'ı her şeyden üstün gören ve her şeyden çok O'na değer veren kişidir. Bu durumdaki kişinin önceliği her zaman için Hak ve hakikatlerdir.

Havf, ibadet veya muamelat türünden bir kulluğu icra eden kimseye hâkim olduğunda onu ihlâsa ulaştırır. Havf, kişiyi namazında, orucunda, zekâtında, haccında velhasıl tüm ibadetlerinde ihlâslı olmaya sevk ettiği gibi tüm davranışlarında da ihlâslı olmaya, Allah rızasından başka bir şeyi hedeflememeye ulaştırır. Şüphesiz ki Allah katında makbul ibadetler, ihlâsla ve rızasına uygun olarak yapılan ibadetler ve davranışlardır.

İhlâssız ibadetlere güvenilemeyeceği ortadadır. Kişinin bütün ibadetlerinde ve davranışlarında ihlaslı olduğunu söyleyebilmesi de çok zordur. Âlimlerden birine, bu âriflere ne oluyor da her halde korkuyorlar, diye sorulduğunda, “Allah Teâlâ'nın kendilerini bütün hallerinden sorumlu tutacağını ve hesaba çekeceğini bilmelerindendir.”<sup>233</sup> diye cevap verir.

“Sizden biriniz uzun süre cennet ehlinin amelini işler, öyle ki onunla cennet arasında bir zirâ' (50-60 cm.) mesafe kalır. Daha sonra kader yazısı öne geçer, cehennem ehlinin amelini işler ve böylece cehenneme girer.”<sup>234</sup> hadisi, sûfilerin ve pek çok müminin son nefese kadar emin olmamalarına kaynaklık yapmıştır.

Abdulahid b. Zeyd (ö. 189/805), “Ateşe girmeyeceğini zanneden havf sahibi sadık (doğru) olamaz.” derken; Hasan Basrî de, “b. yıl sonra ateşten (cehennemden) çıkan kimse keşke ben olsaydım. Oradan (cehennemden) çıktıktan sonra ne zaman çıktığıma aldırmam.” demiştir. Cehennemde bin yıl yanmaya razı olacak kadar yarınından emin olmayan Hasan Basrî'nin havfı ve hüznü, Allah'ın sadece yapılanlara bakmayacağını ve ebedî hayatta bin yılın önemi olmadığını bilmesindendir. Hasan Basrî'nin kırk yıl gülmediği, otururken sanki boynu vurulmak üzere getirilmiş bir esir gibi oturduğu, konuşurken, sanki ahreti bizzat görerek orda müşahade ettiklerini haber verir gibi konuştuğu, sustuğunda da şiddetli hüzünden dolayı gözlerinde ateş yanar gibiolurdu. Havf, günahların çokluğundan dolayı olmaz. Böyle olsaydı, Hasan

<sup>233</sup> Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, s. 236.

<sup>234</sup> Buhârî, *Bed'ü'l-Halk* 6; Müslim, *Kader*, 1.

Basrî'den daha fazla korkmamız gerekirdi. Havf ancak kalp temizliğinden ve Allah'ı çok tazim etmekten dolayı olur.<sup>235</sup>

Kalbini masivâdan temizleyen kişi orayı Hak ve hakikatlerle (Hakk'a ait şeylerle) doldurmak için uygun bir zemin haline getirmiş demektir. Allah'ın çeşitli tecellileri ancak böyle bir kalple müşahede edilebilir. Allah'ı çokça tesbih ederek, zikrederek yücelten kişi Allah'a yakın kişidir. Havf ve hüznün en büyük temsilcisi olan Hasan Basrî'nin hüznünün sebebi de Allah'a yakın olmasından ve O'nu bütün azametiyle, gücüyle, kudretiyle yakinen tanımasından dolayıdır.

Muhasibî, insanların Allah'ın huzuruna iki şekilde çıkacaklarını açıklamıştır: “Ya dünya hayatında Allah'tan korkan bir kalp ile ki bu kimseler Allah'tan duydukları şeyden dolayı sevinçten uçarlar. Ya da dünya hayatında emniyet, aldanmışlık ve gaflet içindeki bir kalple ki bunlar korku ve dehşetle titrerler. Gaflet ve aldanmışlığın cezasını görünce pişmanlıkları hat safhaya ulaşır.”<sup>236</sup>

#### 2.8.6. Helal Lokma Yemek

Allah korkusunun kalbe yerleşmesi ve hâkim olması için helal yoldan kazanmak ve helal rızık yemek gerekir. İyi işler ve güzel ameller yapıldıkça bunlar alışkanlık haline, alışkanlıklar da daha sonra huy haline gelir. İyilikler huy haline geldiği zaman kalbe yerleşir ve o kalbin sahibinin bütün işlevlerinde etken olur. Böyle bir özelliğe sahip olan kimsenin kalbine kötülüklerin girmesi zorlaşır ve davranışlarında etkili olamaz.

Sehl Tusterî, “Kalbinde Allah korkusu bulunmasını isteyen kimse sadece helal lokma yesin.”<sup>237</sup> demiştir. Sehl bu sözünü, korkunun yolunun helalden geçtiğini bildirmektedir. Rızık, helal yollarla kazanılırsa ve hep bu gayret üzere olunursa, bu özellik kalbe yerleşir. Haram kazanç ve haram lokmanın akıbeti kavranır ve hem bu akıbetten hem de akıbetin uygulayıcısından korkulur. Helal, hakikattir, yani Hakla ilgilidir. Hakla ilgili şeyler kalbin ilgi alanı içine girer, kalp, sürekli olarak bu tür şeylerle meşgul olursa, Hakk'ın hilafına olan şeyler kalbe giremez ve hâkim olamaz. Bu durumdaki kişi, muhalefet halinde olmayıp hep muvafakat halinde olarak Hakk'ın iradesine ters düşen işlerden uzak kalır ve böylece havf sahibi olur.

<sup>235</sup> Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, s. 227, 228.

<sup>236</sup> Muhasibî, *er-Riaye*, s. 36.

<sup>237</sup> Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, s. 236; Gazâlî, *İhyâ*, Terc. Ahmet Müftüoğlu, İstanbul 1978, IX, s. 20.

Helal rızık yemenin, kişiyi Allah’a ulaştırdığı görülmektedir. Allah’a yakın olan kişi, Allah’ın sevgisini kazanıp, O’nun mağfiretine ve lütfuna kavuşur. Hz. Peygamber, “Öyle bir zaman gelir ki, o devirde kişi eline geçirdiği mal helâlden mi kazanılmış haramdan mı hiç aldırılmaz.”<sup>238</sup> buyurmuştur.

Enes b. Malik, “Ya Resulullah! Ben dualarımın kabulünü isterim, bana bunun yolunu gösterir misiniz?” dediğinde Hz. Peygamber, “Ey Enes, helal kazan, duan kabul olur. Zira kişi ağzına haram bir lokma götürürse, kırk gün duası kabul olmaz.”<sup>239</sup> diyerek Enes’e cevap verir. Bu rivâyette görüldüğü gibi duanın kabul edilmesinin yolu helal lokmadan geçmektedir. Kişinin Allah’tan af dilemeye veya bir istekte bulunmaya yüzünün olması gerekir. İşte helal lokma bu zemini oluşturur ve Allah’la kul arasında bir ünsiyet meydana getirir. Sa’d b. Ebî Vakkas, Hz. Peygambere, “Ey Allah’ın Rasulü! Duamın kabul olması için Allah’a dua et.” dediğinde, Hz. Peygamber de ona, “Yediğinin helal olmasına dikkat et ki duan kabul olsun. Allah’a yemin olsun ki, bir kul karnına haram lokma korsa, kırk gün ibadeti kabul olmaz.”<sup>240</sup> diyerek tavsiyede bulunur. Ravileri farklı olan iki hadisin de içeriği aynıdır. Duanın ve ibadetin kabul olması için, helal lokma yemek gerekmektedir.

Helal rızık, sadece havf sahibi olmak için değil, duanın ve ibadetin kabul olması için de gereklidir. Bahaüddin Nakşibend (ö. 791/1389), “İbadet on parça ise, dokuzu helal lokma yemektir.”<sup>241</sup> demiştir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, helal rızık yiyen, Allah’ın istediği gibi bir kul olmanın şartlarının ekserisini gerçekleştirmiş demektir.<sup>242</sup>

<sup>238</sup> Sofuoğlu, Mehmet, *Sahihi Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul 1987, IV, 1907.

<sup>239</sup> Sofuoğlu, *Sahihi Buhârî ve Tercemesi*, IV, 1907, 20 numaralı dipnot.

<sup>240</sup> Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Kahire 1415. VI, 311.

<sup>241</sup> Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 111.

<sup>242</sup> Gökcan, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 247-248.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### RECÂ (ÜMÎT)

#### 3.1. Recânın Tanımı

Arapça bir kelime olan “recâ”, ümitsizliğin zıttı olup, ümit (umut) anlamındadır; ayrıca bir şeyin olmasını beklemek ve istemek anlamlarına da gelmektedir.<sup>243</sup>

Recâ, ummak-ümit etmek anlamlarına geldiği gibi, bir şeyden “korkmak” anlamına da gelir.<sup>244</sup> Buradan anlaşılacağı üzere, recânın içerisinde gizli olarak havf da bulunmaktadır. Recâ’da Allah’ın affına ulaşma ümidi olduğu gibi, Allah’ın affına ulaşamama korkusu ve endişesi de vardır. Affedileceğini garanti görmek ve affedileceğinden emin olmak, kişiyi rehavete sokarak günah işlemekten çekinmemeye sevk edebilir. Affedileceğini ummak, aynı zamanda affedilmeyeceği endişesi ve korkusunu da taşımaktır. Böyle bir recâ anlayışı, kişiyi sadece günahları terk etmekle bırakmayıp, ibadetlerde ve itaatte yoğunlaştırarak yaptıklarını yeterli görmeme olgunluğuna ulaştırır.

Mekkî, “Recâ, korkanların rahatlama sebebidir. Bundan dolayı Araplar, recâyı havf olarak isimlendirirler. Çünkü havf ve recâ birbirinden uzaklaştırılamayan iki vasıftır.”<sup>245</sup> diyerek, korku ile umudun iç içe olduğunu ifade etmiştir.

Görüldüğü gibi umulan şeyin gerçekleşememe korkusu ve endişesi de vardır. Recâ sahibi, aftan emin olmayıp, affedilmeme korkusu ve kaygısını da yaşayarak affı uman bir kimsedir. Burada affedilme umudunun galip unsur olduğu unutulmamalıdır. Affedilmeme korkusu ve endişesi ise, sadece göz ardı edilmemesi gereken bir unsur olarak recâ duygusu içerisinde yer almaktadır.

<sup>243</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, III, s.1604; Âyid ve Diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-Esâsî*, s. 509.

<sup>244</sup> Âyid ve Diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-Esâsî*, s. 509

<sup>245</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 216.

### 3.2. Recânın Dereceleri

#### 3.2.1. Recâ

Yukarıda izah edildiği gibi reca, ümit etmek anlamına gelmektedir. Ümit edilen şey, Allah'ın affı, rahmeti ve lütfudur. İnsanlar ümitle yaşarlar. Af ümidi, nedametle tövbe ederek günahlardan uzaklaşmaya ve Allah'a yaklaştıran ibadetlere yönelmeye sevk eder. Ümitsizlik ise, karamsarlığa, bedbahtlığa veya boş vermişliğe sürükler. Ümitsiz kişinin hayattan bir beklentisi olmadığı gibi ahretten de bir beklentisi olmaz. Affedilmeyeceği düşüncesinin sürekliliği, akıl sağlığına bile zarar verebildiği gibi kişiyi tamamen boş vermişliğe sevk ederek “günahları terk etmesine gerek kalmadığı” düşüncesiyle tamamen günah girdabına daldırabilir.

Kur'an-ı Kerîm'de recâ kelimesi, “ummak” anlamında kullanılmıştır: “Allah'ın Resulünde sizin için, Allah'a ve ahret gününe kavuşmayı umanlar için güzel bir örnek vardır.”<sup>246</sup> “Kim Rabbinin rızasını umarsa, salih amel işlesin ve ibadetlerinde Allah'a hiçbir kimseyi ortak koşmasın.”<sup>247</sup> Bu âyetlerde recâ kelimesi “ummak” anlamında kullanılmış olup Allah'ın lütfuna ulaşmak veya affedilmek için iki koşul ortaya konmuştur. Biri, Allah'a ortak koşmamak, diğeri de salih ameller işlemek.

Kur'an-ı Kerîm'de “Allah'tan ümit kesmemek” ifadesinin de, recâ yerine kullanıldığı görülmektedir: “Dedi ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.”<sup>248</sup> Burada, “Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin” ifadesi, “Allah'ın rahmetinden ümitvâr olun” anlamında kullanılmıştır.

Gazâlî, recâyı, Allah'a ulaşma yolundaki (seyr-u sulûk) sâlik'in yaşadığı bir hal olarak kabul ederek recânın zıttının ye's ve ümitsizlik olduğunu belirtmiştir.<sup>249</sup> Ayrıca Gazâlî, recâyı şu şekilde tanımlamıştır: “Eğer beklenen şey, hoş giden (sevilen-istenilen) bir şey ise ve kalpte de bir zevk ve rahatlama meydana getirirse buna recâ denilir.”<sup>250</sup>

Kuşeyrî, “Recâ, gelecekte meydana gelecek olan ve sevilip istenilen bir şeye kalbin ilgi ve alaka duymasıdır. Recâ da havf gibi gelecekte meydana gelecek olan bir

<sup>246</sup> Ahzâb, 33/21.

<sup>247</sup> Kehf, 18/110.

<sup>248</sup> Zümer, 39/53.

<sup>249</sup> Gazâlî, *İhya*, IV, s. 144.

<sup>250</sup> Gazâlî, *İhya*, IV, s. 142.

şeyle ilgilidir.”<sup>251</sup>diyerek recâyı tanımlamıştır. Ayrıca Kuşeyrî, “Recâ, ihsanı ve ikramı bol olan Allah’ın cömertliğine güvenmektir.”<sup>252</sup>diyerek, recânın bir “güven” işi olduğuna dikkat çekmiştir.

### 3.2.2. Bast

Bast kelimesi lügatte; yaymak, açmak, sermek, çoğaltmak, genişletmek, sevindirmek-ferahlatmak ve elini uzatmak anlamlarına gelmektedir.<sup>253</sup>

Bast kelimesi, darlık ve sıkıntı anlamlarına gelen kabzın zıttıdır. Kabz halinde daralıp sıkılan ve hüznün hâkim olduğu kalp, bast halinde genişleyip rahatlayarak sevinç ve neşenin hâkim olduğu bir yer haline gelir. Kabz halinde kalbin daralıp sıkıntı içerisinde olmasının sebebi, cehennemde azap göreceği korkusundan yani havftan dolayıdır. Recâda kalbin neşe ve sevinç içerisinde rahatlayıp genişlemesinin sebebi de, Allah’ın affedeceği ve cennette mükâfatlandıracağı ümidinden dolayıdır.

Bast, kabz halindeki kimseler için bir mükâfattır. Çünkü korkunun şiddetiyle daralan kalpleri, af ümitlerinin artmasıyla ferahlar. Ebû Bekir Verrâk bu durumu şöyle dile getirmiştir: “Recâ, Allah Teâlâ’nın havf ehlinin kalbine verdiği bir rahatlamaadır. Eğer recâ hali ve recânın verdiği bu rahatlama olmasaydı, onlar yok olur ve akılları başlarından giderdi.”<sup>254</sup>

Kuşeyrî, kabzın havf halinden sonra; bastın da recâ halinden sonra ulaşılan iki hal olduğunu belirtmiştir. Havf ve recânın, Allah yoluna yeni giren mübtedilerin-müritlerin hali olduğunu; kabz ve bastın ise âriflerin hali olduğunu ifade etmiştir. Kuşeyrî, havf ve recânın gelecekle ilgili olmasına karşın, kabz ve bastın içinde bulunulan zamanla ilgili birer hal olduğunu da ifade etmiştir.<sup>255</sup>

Cüneyd, “Allah korkusu (havf), beni sıkır (kabz haline sokar); Allah’tan ümitvar olmak da beni rahatlatır (bast haline sokar). Allah havf ile beni sıktığı (kabz haline soktuğu) zaman beni bende yok eder (fenâ haline sokar). Recâ ile beni rahatlattığı (bast haline soktuğu) zaman beni tekrar kendime getirir.”<sup>256</sup>demiştir.

<sup>251</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 136.

<sup>252</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 132.

<sup>253</sup> İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, s. 282; Cur, Halil, *Larûs*, s. 234; Âyid ve Diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Arabiyyü’l-Esâsî*, s. 154.

<sup>254</sup> Serrâc, *Luma*, s. 57.

<sup>255</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 58.

<sup>256</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 59, 60.

Cüneyd'in değerlendirmesinde görüldüğü gibi; havf şiddetlenince kabza, kabz da şiddetlenince fenâya ulaştırmaktadır. Recâ şiddetlenince basta, bast şiddetlenince de sahv'a(uyanık, kendinde) ulaştırmaktadır.

Gazâlî, "Recâ, hoşâ giden, sevilen bir şeyi beklemekten dolayı kalbin zevk duyması ve rahatlamasıdır."<sup>257</sup> derken hem recâyı tanımlamış hem de recâ sahibinin yaşadığı bast haline işaret etmiştir. Affedileceğini ve mükâfatlandırılacağını beklemek recâdır. Bu beklentiden dolayı kalbin rahatlaması ve zevk içerisinde olması ise bast halidir.

Recâ, "Ahretin güzelliğinden dolayı yani ahrette güzel muamele görüp affedileceğini bilmesinden dolayı kalbin sevinç içerisinde olmasıdır."<sup>258</sup> şeklinde de tanımlanmıştır. Burada da, kalbin güzel muamele göreceğini beklemesini recâ; bu sebeple sevinç içerisinde olmasını da bast olarak değerlendirmek mümkündür. Görüldüğü gibi, recâ ve bast birbirinden ayrılmayan ve çoğu kez de iç içe zikredilen kavramlardır. Bastın recâdan sonra geldiği ve recânın meyvesi-neticesi olduğu da gâyetâşikardır.

### 3.2.3. Üns

Üns, kendisiyle sükûnet bulmak ve ürkekliğinin gitmesi, sevinmek, meylettiği kimseyi samimiyetle sevmek, alışmak ve ısınmak anlamlarına<sup>259</sup> gelmektedir.

Üns hali, Allah'ın cemal tecellilerine mazhar olup O'nunla birlikte olma şerefine nail olan kimselerin ulaştığı bir haldir. Bu haldeki kişinin, Allah'la arasında öyle bir ülfet ve samimiyet oluşur ki, kalbine tarif edilmez bir neşe ve sevinç hâkim olur.

Heybet ve üns, kabz ve basttan daha üstün mertebelerdir. Kabz, havftan, üstün bir mertebe, bast da recâdan üstün bir mertebe olduğu gibi; heybet kabzdan üstün bir mertebe, üns de basttan daha üstün bir mertebedir. Heybet halindeki kişi gaybet halinde (fenâ-kendinde olmamak), üns halindeki kişi ise sahv (kendinde olmak) halinde Allah'la birlikte (bekâ hali) olur.<sup>260</sup>

Üns, kişide ümit halinin yerleşmesi ve artması demektir. Ümit hali derecelendirilecek olursa; recâ, bast ve üns şeklinde bir sıralama ortaya çıkar.

<sup>257</sup> Gazâlî, *İhya*, IV, s. 142.

<sup>258</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 132; Yafî, *Neşrû'l-Mehâsini'l-Ğaliyye*, s. 167.

<sup>259</sup> Âyid ve Diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Esâsî*, s. 113.

<sup>260</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 60.

Korku hali derecelendirilecek olursa; havf, kabz ve heybet şeklinde bir sıralama ortaya çıkar.

Üns halindeki kişi sahv durumundadır ve bekâ halindedir. Üns, Allah'ın cemal sıfatıyla kulun kalbine tecellî etmesiyle olur. Üns ehli olanlar, O'nun cemalinden dolayı neşe içinde olurlar ve O'nu müşahede eden, pırıl pırıl parlayan nurlu bir kalbe sahip olurlar. Muhabbet ünse götürür. Üns, vuslatın ve rahmetin neticesidir. Celâl tecellîsi ile dostlarının nefsinin fânî kılan Allah, cemâl tecellîsi ile de onların sırlarını bâkî kılar.<sup>261</sup>

Üns hali, kulun Allah'la birlikte olduğu bir haldir (bekâ hali). O'nunla birlikte olan kişi, büyük bir neşe içerisinde olup kalbi huzur ve sükûn içerisinde olur. O'nunla olma lütfuna nail olan kişi, bundan sonrası için de benzeri lütufların beklentisinde olup asla ümitsizliğe düşmez. Allah'la ünsiyet halinde olan kişinin tek korkusu, O'ndan ayrı kalma endişesidir.

Yahya b. Muaz, bast halinde duyduğu lezzeti ve üns haline olan özlemini şu sözlerle dile getirmiştir: “İlâhî! Kalbimdeki en tatlı ihsanın, senden ümitvar olmamdır. Dilimdeki en tatlı söz, seni övmemdir. En çok sevdiğim zaman, sana kavuşacağım zamandır.”<sup>262</sup>

Kelâbâzî'nin aktardığına göre; Cüneyd, “Üns, haşmet duygusunun ortadan kalkmasıdır. Haşmet duygusunun kalkması, kul üzerinde korkudan çok ümit halinin galip olması anlamına gelir.” demiştir. Zünnûn, “Üns, seven kişinin sevgilisinin yanında şen-şakrak (rahat ve samimi) olmasıdır.” demiştir. Peygamberlerin Allah'tan bir takım cüretkâr isteklerde bulunmaları bu samimiyetin eseridir. Hz. İbrahim böyle bir samimiyete sığınarak, “Ey Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster.”<sup>263</sup> derken, Hz. Musa'da, “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.”<sup>264</sup> deme cesaretini göstermiştir. İbrahim Maristanî (ö. IV. yüzyıl), “Üns, kalbin sevgili ile neşelenmesidir.” demiştir. Üns halindeki kişi öyle büyük bir manevi haz içerisinde ki, Allah'tan başka bir şey onu etkilemez. Yani ona karşı, dünyevî etkenler etkisiz kalır, Hz. İbrahim'i ateşin yakmaması gibi. Zünnûn Mısırî, “Ünsün en aşağı derecesi, kulun ateşin içine atılması durumunda bile ünsiyet ettiği Allah'tan gaib olmamasıdır.” demiştir.<sup>265</sup>

<sup>261</sup> Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 526, 527.

<sup>262</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 133.

<sup>263</sup> Bakara, 2/260.

<sup>264</sup> A'râf, 7/143.

<sup>265</sup> Kelâbâzî, *Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, s.157, 158.

Cüneyd, “Kul öyle bir noktaya ulaşır ki, kılıç ile yüzüne vurulsa bir şey hissetmez.”<sup>266</sup> diyerek, ünsiyet halindeki kişinin durumunu açıklamıştır. Ünsiyet halindeki kişi, yâr (Allah) ile o kadar meşguldür ki, ağıyarı (O’nun dışındakileri) görmez.

Üns, Allah’a yakın olan kişinin O’nu daha yakından tanınması ve O’nunla olmanın verdiği rahatlıkla oluşan bir samimiyet halidir. Korkan, titreyen ve ürperen kalp, artık gerilme yerine gevşeme ve rahatlama durumundadır. Bundan böyle, Allah’ın lütfuna muhatap olan bu kalpte sadece neşe ve sevinç hâkim olacaktır.<sup>267</sup>

### 3.3. Recânın Kısımları

Serrâc recâyı; Allah’tan ümitvar olmak, Allah’ın rahmetinin genişliğinden ümitvar olmak ve Allah’ın amellere vereceği mükâfattan ümitvar olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Onun yaptığı bu sıralama aynı zamanda recânın kısımları arasındaki değer farkını da ortaya koymaktadır.

#### 3.3.1. Allah’tan Ümitvar Olmak

Recânın kısımlarının en değerlisi, “Allah’tan ümitvar olmak”tır. Bu tür recâda kişi, ne kendi işlediği amellere ümit bağlar ne de bir başka kişiye veya bir başka şeye ümit bağlar; sadece her şeyin maliki olarak tanıdığı ve olayların her türlü tahakkukunda Rab olarak kabul ettiği Allah’a ümit bağlar. Allah’tan ümitvar olmak, bizatihi O’nun zatından ümitvar olmaktır. Bu durumdaki kişiler, Allah’a kurbiyyetleriyle (yakınlıklarıyla) marifetullahı ulaşan ve rızanın lezzetine ulaşan Allah dostlarıdır.

Allah’tan ümitvar olmak konusunda Şiblî’nin şu sözü çok manidardır: “Recâ, Allah’ın seninle kendisi arasını ayırmamasını ümit etmendir.”<sup>268</sup> Âriflerin en çok istedikleri şey Allah’la olmak (kurb-bekâ), en çok korktukları şey de O’ndan ayrı ve uzak kalmaktır (firkat). Şiblî’nin sözünden anlaşılacağı üzere, Allah’tan ümitvar olmak, Allah’ın, bazı dünyevî ve nefsî engeller sebebiyle onu kendisinden ayırıp uzaklaştırmamasını ummaktır.

<sup>266</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 60.

<sup>267</sup> Gökcan, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 205.

<sup>268</sup> Serrâc, *Luma*, s. 58.

Allah'tan ümitvar olmak Hz. Peygamber'in özelliğidir. Velilerin, âriflerin de bu konuda Hz. Peygamber'i örnek aldıkları görülmektedir. Hz. Peygamber ile ashâbı arasındaki şu diyalog onun bu özelliğini açıkça ortaya koymaktadır: Hz. Peygamber, “Sizden birinin ameli o kişiyi cennete sokmaz ve cehennemden de kurtarmaz.” dediğinde Ashâbı, “Seni de mi ya Resulullah?” diye sorarlar. Hz. Peygamber de onlara şöyle cevap verir: “Allah, rahmet ve ihsanı ile kusurlarımı örtmezse beni de amellerim kurtaramaz.”<sup>269</sup>

Hz. Peygamber bile ameline güvenemediğine göre, hiçbir kimsenin de ameline güvenme gafletine düşmemesi gerekmektedir. Hz. Peygamber bu sözleriyle, bir kimsenin ameline değil Allah'a güvenmesi gerektiğini öğretmektedir. Çünkü amelleri kabul edip etmemek Allah'ın elindedir. Kişiyi rahmet etmek ve affetmek de Allah'ın elindedir. Buradaki güven, Allah'ın rahmetinin genişliğine veya affına değil doğrudan Allah'adır. O halde Allah'tan başka güvenilecek bir şey olmadığı gâyet açıktır. Ameline güvenmek, kişiyi gevşetir ve yaptıklarını yeterli görmeye yol açar. Yaptıklarına güvenmek, yaptıklarıyla gururlanmaya ve kibirlenmeye de sevk edebilir. Hz. Peygamber'in ifade ettiği gibi, amelleri bir kişiyi kurtaramaz. Kişiyi cennete sokacak olan veya cehennemden kurtaracak olan sadece Allah Teâlâ'nın kendisidir.

Yukarıdaki hadisin, “Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir.”<sup>270</sup> âyetinin açıklaması mahiyetinde olduğunu düşünmek de mümkündür. Dünyada bir kişiye isabet eden iyilik, kişinin kendi eseri olmayıp Allah'ın o kişiye lütfudur. Bu bakımdan, nimete kavuşan kişinin, marifeti kendisinde görmemesi ve sadece mennân (nimetleri veren) olan Allah'a güvenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, bir kimsenin başına bir kötülük veya hoşuna gitmeyen bir durum geldiğinde; kendisini bu durumun müsebbibi olarak görerek kulluğundaki hata ve günahlara bakması gerekir.

Bu durum, dünyada böyle olduğu gibi ahrette de böyledir. Ahrette kişiyi kurtaracak olan amellerinden ziyade Allah'ın kendisidir. Allah'ın verdiği nimetler karşısında ne yapılırsa az geleceği âşıkardır. İbadetlerin kabul edilip edilmemesi, yeterli görülüp görülmemesi de tamamen Allah'a aittir. Hatasız ve günahsız kul olamayacağına göre, herkes Allah'ın affına muhtaçtır. Allah, dilerse affeder, dilerse azap eder. İbadetlerine güvenmek, kendisine güvenmek demektir. Bu durumun tehlikeli

<sup>269</sup> Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münafikûn, 71-73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 235.

<sup>270</sup> Nisâ, 4/79.

yönü, gurur ve kibre kapılmaktır. Aslolan, yaptığı ibadete değil, ibadeti yaptığı kimseye güvenmektir.

İbadetle de olsa bir kimsenin öğünmesi veya övülmeyi sevmesi kişiyi gurura sevk eder ki bu nefsin, dolayısıyla şeytanın tuzağına düşmek demektir ve son derece tehlikelidir. Bîşr b. Hâris, “Nefsin övülmeden dolayı rahatlaması onun için günahlardan daha zararlıdır.”<sup>271</sup> diyerek bu tehlikeye dikkat çekmiştir.

Yahya b. Muaz, sadece ibadetlere güvenmemek gerektiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Zaman gelir, Allah Teâlâ bir kimseyi ibadete düşürür de, ibadet onun sapıklık sebebi olur. Yani onu mağrur kılar. Zaman gelir bir ateşe veya bir musibete düşürür, musibet onun hidâyet sebebi olur. Yani kendi haline ibret gözüyle bakar ve gaflet uykusundan uyanıp tevbe istiğfara gelir. Hüküm ancak Allah’ındır. O nasıl isterse öyle yapar.”<sup>272</sup>

Allah’ı yakîn olarak tanıyan Allah dostları, O’ndan başka güvenilecek kimse olmadığını bilmelerinden dolayı sadece O’na güvenip ve sadece O’ndan ümitvar olmuşlardır. Rabia’nın, cehennem korkusu veya cennet ümidiyle değil de sadece Allah’ın zatı için kulluk yapması onun “Allah’tan ümitvar olduğunu” göstermektedir. Onun, dünyadaki ve ahretteki tek emeli Allah’la olmak, O’ndan ayrı kalmamaktır.<sup>273</sup> Hz. Peygamber’in dünyadan göçerken dileği, Allah’ın yüce refikliğini (dostluğunu) talepten başka bir şey olmamıştır.<sup>274</sup> Bu davranış, O’nun sadece Allah’tan ümitvar olduğunu göstermektedir.

### 3.3.2. Allah’ın Rahmetinin Genişliğinden Ümitvar Olmak

Allah’ın rahmetinden ümitvar olmak, Allah’tan ümitvar olmaktan daha sonra gelen bir derecedir. Allah’tan ümitvar olan kişi, sadece Allah’ın bizatihi kendisine güvenmektedir. Allah’ın kendisi, Allah’ın zatıdır. Allah’ın rahmeti ise Allah’ın sıfatıdır. Allah’ın rahmetine güvenen kişi O’nun sıfatına güvenmektedir. Allah’ın zatı, sıfatından önce gelir. Dolayısıyla Allah’ın zatına güvenmekle sıfatına güvenmek arasında fark vardır.

<sup>271</sup> Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, s. 220.

<sup>272</sup> Camî, *Molla Nefehâtü’l-Üns*, Çev. Kâmil Candoğan, Sefer Malak, İstanbul 1971, s. 121.

<sup>273</sup> Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, s. 234; Sunar, Cavit, *Ana Hatları İslâm Tasavvufu Tarihi*, Ankara 1978, s. 17.

<sup>274</sup> Buhârî, *Deavât*, 28- Rikâk, 41.

Fakat Allah'ın rahmetinden ümitvar olup rahmetine güvenmek de; amellere vereceği mükâfata güvenip bel bağlamaktan daha üstün bir derecedir. Zunnûn Mısırî'nin duasında da bu önceliği görmek mümkündür: "Allah'ım, kendi amellerimizden daha çok senin rahmetinin genişliği bizi umutlandırıyor. Biz senin affına güveniyor ve azabından çok affından ümitvar oluyoruz."<sup>275</sup>

Sehl Tusterî'nin şu sözlerinde de, amellere değil Allah'ın rahmetine güvenmek gerektiğine vurgu yapıldığı görülmektedir: "Kim nefsine ve ameline bakarak (güvenerek) Allah Teâlâ'dan bir şey isterse, Allah'ın lütfuna ve keremine bakmadıkça (güvenmedikçe) duasının karşılığını göremez."<sup>276</sup> Sehl'in sözlerinden iki netice çıkmaktadır Birincisi: Ameline güvenerek bir şey isteyen elinin boş kalacağıdır. Bizim, kendimizden olan amelimize güvenerek ondan bir şeyler beklememiz, duanın karşılığını kendimizden istememiz-beklememiz gibi olur ki bunun da anlamsız olduğu âşikardır. Görüldüğü gibi, ameline güvenen kişi, Allah'tan değil amelinden istiyor demektir. İkincisi: Allah'ın rahmetine ve lütfuna güvenerek dua edenin duasının kabul olacağıdır. Allah'ın rahmetine, lütfuna güvenmek demek, bu sıfatların sahibi olan Allah'a güvenmek demektir. Allah'a böyle bir güvenle yapılan duaların hedefine ulaşacağı görülmektedir.

Kuşeyrî, "Recâ, Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğine bir bakıştır." denildiğini aktarmıştır. Bu ifadeye göre recâ, "Allah'ın rahmetinin genişliğinden ümitvar olmak" demektir.

Hiz. Peygamber, Şeybe kapısından girerek ashabının yanına gelir. Onların güldüğünü görünce, "Gülüyor musunuz? Eğer benim bildiğimi bilerseniz, az güler çok ağladınız." der ve geçip gider. Bir müddet sonra geri dönerek der ki: "Cibrîl bana geldi ve Allah Teâlâ'nın şu sözünü getirdi: Benim çok affedici ve çok merhametli bir İlah olduğumu kullarıma bildir."<sup>277</sup>

Hadiste, Hiz. Peygamber'in, "Benim bildiğimi bilerseniz az güler çok ağladınız." sözünün, Allah Teâlâ'nın, "Benim çok affedici ve çok merhametli bir ilah olduğumu kullarıma bildir." sözüyle düzeltildiği görülmektedir. Az gülüp çok ağlamak, ümitsizliğe düşürerek Allah'ın rahmetinden ümit kesmeye yol açabilir. Allah, affının ve rahmetinin genişliğini kullarına bildirerek onların "rahmetinin genişliğinden ümitvar" olmalarını sağlamıştır. Hadiste recânın, havfa üstün geldiğini de görmek mümkündür.

<sup>275</sup> Serrâc, *Luma*, s. 57.

<sup>276</sup> Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, s. 217.

<sup>277</sup> Buhârî, İman, 3; Müslim, Küsûf, I.

Ayrıca hadisten şöyle bir netice de çıkarılabilir: Hz. Peygamber, ashabını dünyaya dalmış bir halde görünce, onların kalbine havf duygusunu sokmuştur. Bu durumda, ashabın korkularının şiddetlenerek kabz haline girdikleri ve kalplerinin daralıp sıkıldığı düşünülebilir. Kullarının bu haline acıyan ve ümitsizliğe sürüklenmelerini istemeyen Allah, onları rahmetinin ve affının genişliğini müjdeleyerek recâ haline sokmuştur. Kabz halinde daralıp sıkılan kalplerini de, onları bast haline sokarak rahatlatmıştır.

“Allah, mahlûkatı yarattığı zaman, kendi katında Arş’ın üzerine şöyle yazmıştır: Kuşkusuz rahmetim gazabımı geçmiştir.”<sup>278</sup> hadisi, Allah’ın rahmetinin genişliğini ve üstünlüğünü çok açık bir şekilde ortaya koyarak umutların artmasına ve daralan kalplerin ferahlamasına sebep olmuştur.

Hadisin şu âyetle de örtüştüğü görülmektedir: “Dilediğim kimseye azap ederim. Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır.”<sup>279</sup> Herhalde Allah’ın rahmetinin genişliğini bundan daha güzel izah edecek bir söz yoktur. Allah’ın rahmetinin kapsam alanının dışında hiçbir şeyin olmadığı âşikardır.

Mevdudî’nin (ö. 1979), Allah’ın merhameti ve azabı konusundaki şu değerlendirmesi de dikkate şayandır: “Allah’ın mevcudatı idaresindeki üslubu gazaba ve hiddete değil, merhamete dayanır. O, yarattıklarına daima rahmet gösterir. Gazap ve hiddetini ise, sadece kullarının isyan ve küstahlıkları, konulan sınırı aşarsa izhar eder.”<sup>280</sup>

### 3.3.3. Allah’ın Amellere Vereceği Mükâfattan Ümitvar Olmak

Amellere verilecek mükâfattan ümitvar olmak, recâda üçüncü derecedir. Bu tür recâ, sadece amellere güvenmek şekliyle algılanmamalıdır. Yapılan ibadetlere mükâfat verecek olan Allah’tır. Mükâfat, karşılık yine Allah’tan beklenmektedir. Eğer amellere güvenip de Allah’a güvenilmezse bu şirk olur. Kişi amelini, dolayısıyla kendisini ilahlaştırmış olur. Burada güvenilen ve ümit bağlanan ibadetler değil yine Allah’tır. Recânın üç derecesinde de Allah’a ümit bağlanmaktadır fakat tercihteki öncelikleri, aralarında küçük farklılıklar olarak ortaya çıkmaktadır: Birinci derecede Allah’ın zatından, ikinci derecede rahmetinden, üçüncü derecede de mükâfatından ümitvar olunmaktadır.

<sup>278</sup> Buhârî, Tevhid, 15, 22; Müslim, Tevbe, 14, 16.

<sup>279</sup> A’raf, 7/156.

<sup>280</sup> Mevdudî, *Tefhimu’l-Kur’an*, Terc. Yusuf Kara ve Diğerleri, İstanbul 1991, II, s. 99.

Allah Teâlâ, “Rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Onu âyetlerime inanarak benden korkanlara ve zekâtı verenlere yazacağım.”<sup>281</sup> diyerek, rahmetine kavuşabilmek için, iman ve amel sahibi olunması gerektiğini belirtmiştir.

Amellerin önemi olmasa, Kur’an’ın pek çok yerinde namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerle birlikte birçok şeyin yapılması ve birçok şeyin de yapılmaması ısrarla emredilmezdi. Suça karşılık olarak ceza, itaate karşılık olarak da mükâfat olmasaydı, cennet ve cehennemden bahsedilmezdi. Amellerin önemine ve karşılığının olacağına Kur’an-ı Kerîm’in pek çok yerinde işaret edilmiştir: “O gün insanlar amellerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük kabirlerinden çıkacaklardır. Zerre kadar iyilik yapan da, kötülük yapan da karşılığını görecektir.”<sup>282</sup> “Öyle ya, mümin olan, yoldan çıkmış kimse gibi midir? Bunlar elbette bir olamazlar. İman edip de iyi işler yapanlara gelince, onlar için yaptıklarına karşılık olarak varıp kalacakları cennet konakları vardır. Yoldan çıkanların varacakları yer ise ateştir.”<sup>283</sup> “Bana dua edin, kabul edeyim, çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar, aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.”<sup>284</sup>

Kur’an-ı Kerîm’de cehennem, suçtan caydırıcı bir unsur olarak, cennet de emredilenleri ve ibadetleri yapmada teşvik edici bir unsur olarak yer almıştır. Beyyine suresinde, cennetliklerle cehennemlikleri birbirinden ayıran davranışlar açıklanarak bu kimselerin Allah katındaki değerine de vurgu yapılmıştır: “Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, Hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir. Şüphesiz, inkâr eden kitap ehli ile Allah’a ortak koşanlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşindedirler. İşte onlar yaratıkların en kötüsüdürler. Şüphesiz, iman edip salih amel işleyenler var ya; işte onlar yaratıkların en hayırlısıdır. Rableri katında onların mükâfatı, içlerinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır.”<sup>285</sup>

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi; yapılanların mükâfatını görmek için bir takım şartlar vardır: Öncelik sırası imandadır. İmanı olmayan kimse, yaptıklarının bir faydasını göremez. Amellerin salih olması, sadece Allah’a has kılınması, yani ihlâslı olması gerekmektedir. Amellere bel bağlanmayıp, amellerin mükâfatı sadece Allah’tan beklenmelidir. Ameller, Hz. Peygamber örnek alınarak icra edilmelidir.

<sup>281</sup> A’raf, 7/156.

<sup>282</sup> Zilzâl, 99/7, 8.

<sup>283</sup> Secde, 32/18, 19, 20.

<sup>284</sup> Mümin, 40/60.

<sup>285</sup> Beyyine, 98/5, 6, 7.

İhlâsla ve huşu içerisinde yapılan salih ameller, iman sahibi kimseleri Allah’a yaklaştırır. İhlâs ve huşunun şartı da nefsin (nefs-i emmare) prangasından kurtulup ona hâkim olmakla mümkündür. Hucvirî’nin bu konudaki mütalaası şöyledir: “Meşhurdur ki melekler daima taat ve ibadet halinde olurlar. Meşrepleri taattan ve gıdaları ibadettendir. Çünkü onlar ruhanîdir, nefisleri de yoktur. Allah’a itaat etmekten kulu engelleyen ve köstekleyen, durmadan kötülük emreden nefistir (nefs-i emare). Nefs hangi nispette kahredilirse, kulluk yapmanın yolu da o nispette kolaylaşmış olur. Nefs fâni olunca da, onun meşrebi ve gıdası ibadet yapmak olur, tıpkı meleklerde olduğu gibi.”<sup>286</sup>

Hucvirî’nin ifade ettiği gibi; itaat konusunda, meleklerle insanlar arasındaki en önemli faktör nefistir. Nefsine hâkim olan kimsenin adeta melekleşeceği ve daima itaat içerisinde olacağı âşikardır. İnsanlar ve cinler, nefis ve cüz-i irade sahibi olmaları itibarıyla meleklerden farklıdır. Bu bakımdan, nefsine hâkim olarak sürekli itaat halinde olabilen insan, melekten daha üstündür. İşte bu insan, ahsen-i takvîm ve eşref-i mahlûkat olarak vasıflandırılan insandır.

Abdullah b. Hubeyk (ö. ?) de recâyı üç kısma ayırmıştır:

1. İbadetlerin kabul edileceğini ummak: Bir adam güzel bir amel işler ve kabul edileceğini ümit eder.
2. Günahların affedilmesini ummak: Bir adam kötü bir amel işler sonra tövbe eder ve affedileceğini ümit eder.
3. Temenni: Yalancı bir adam günaha devam ettiği halde “affedileceğimi umuyorum” der.<sup>287</sup>

İbn Hubeyk’in sınıflandırması, Serrâc’ın sınıflandırdığı recânın üçüncü kısmının sınıflandırılması gibi olup; Allah’ın, amellere vereceği mükâfattan ümitvar olmaya benzemektedir. İbn Hubeyk’in, sınıflandırmasındaki birinci kısımda yer alan “ibadetlerin kabul edilmesini ummak” ile ikinci kısımda yer alan “günahların affedilmesini ummak” recâdır fakat üçüncü kısımda yer alan “temenni” recâ olmayıp, gerçekleşmesi mümkün olmayan boşuna bir umuttur.

<sup>286</sup> Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 440.

<sup>287</sup> Kuşeyrî, *Risale*, s. 132.

### 3.4. Recânın Şartları

#### 3.4.1. Allah’a Ortak Koşmamak

Recânın netice vermesi için gerekli şartları yerine getirmek gerekir. Recânın sahih olabilmesi için en önemli şart, iman sahibi olmak ve Allah’a ortak koşmamaktır. Ancak, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmadan inanan müminler af kapsamı içerisine girerler. Allah’ın affını ummak için öncelikle iman sahibi olmak gerekir. Allah’a inanmayanların Allah’tan ne beklentileri olabilir ki? Onların yaptıkları iyi amellerin de ahrette bir değerinin olmayacağı bildirilmiştir: “(Bunlar) İyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O’na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız.”<sup>288</sup> Kur’an-ı Kerîm’in pek çok yerinde, ancak iman sahiplerinin, amellerinin karşılığını göreceği ve cennete gireceği bildirilmektedir.<sup>289</sup> Hz. Peygamber de, “Kalbinde zerre kadar iman olan kimse cehenneme girmez.”<sup>290</sup> diyerek umutlanmak için mutlaka imana ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.

“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları dilediği kimse için bağışlar.”<sup>291</sup> âyetinde Allah, kendisine ortak koşmanın dışındaki bütün günahları affedeceğini bildirmiştir. Allah’a ortak koşmak, bir başkasını da ilah olarak kabul etmek demektir, yani iman meselesidir. Bazı hadisler, kul hakkını da af kapsamı dışına çıkarsa da, bu âyet şirk dışında hiçbir şeyi af kapsamı dışına çıkarmamıştır.

Bazı hadislerin de af kapsamı konusunda bu âyetle örtüştüğü ve şirk dışındaki günahların affedileceğini haber verdiği görülmektedir: “Allah’tan başka ilah olmadığını ve Hz. Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğunu gönülden tasdik eden kimseye Allah cehennemi haram kılar.”<sup>292</sup> “Allah’a herhangi bir şeyi şirk koşmadan ölen kimse cennete girer. Allah’a herhangi bir şeyi şirk koşarak ölen kimse de cehenneme girer.”<sup>293</sup>

Bir kutsî hadiste de, Allah’a şirk koşulmaması şartıyla, günahların çokluğunun affa engel olmayacağına vurgu yapılmaktadır. “Kulum bana hiçbir şeyi ortak koşmadan

<sup>288</sup> Kehf, 18/104, 105.

<sup>289</sup> Kehf, 18/88, 107; Asr, 103/3.

<sup>290</sup> Müslim, İman, 148.

<sup>291</sup> Nisâ, 4/48.

<sup>292</sup> Buhârî, İlim, 4.

<sup>293</sup> Buhârî, İlim, 49; Müslim, İman, 150; Tirmizî, İman, 18; Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenu’n-Nesâî*, I-VIII, Beyrût 1409/1988. Salât, 1.

huzuruma gelirse, yerin ağırlığı kadar günahla gelse bile, onu yerin ağırlığı kadar aflu karşılarım.”<sup>294</sup> hadisini doğru okumak gerekir. Hadisin günaha teşvik ettiğini düşünmek yanlış bir algılama olur. Hadis, günah girdabında çırpınan kimselere uzatılmış bir can simidi olup ümitsizlerin ümididir.

### 3.4.2. Sadece Allah’a Güvenmek ve Allah’tan Ümitvar Olmak

Bir kimse, affedilmek ve cehennem azabından kurtulmak konusunda, annesi ve babası da dâhil olmak üzere hiçbir yakınına veya dostuna güvenmemeli hiçbir kimseye bel bağlamamalıdır. Daha önce ele aldığımız konularda da belirtildiği gibi, bir kimsenin yaptığı amellerine de güvenmemesi gerekir. Çünkü amellere güvenmesi, kendisine güvenmesi demektir. O halde yegâne güvenilecek kişi, işlenen amelleri de kabul edip etmeme yetkisine sahip olan ve dilediğini affedip, dilediğine de azap eden Allah’tır. Bir kimse, amellerini Allah’ın istediği gibi icra ederek karşılığını Allah’tan beklemeli ve sadece O’nun affına ve merhametine güvenmelidir.

Kur’ân-ı Kerîm’e bakıldığında, Allah’ın en çok sevdiği ve en seçkin kulları olan Peygamberlerin bile, mümin olmayan yakınlarına yardım edemedikleri görülür:Hz. Nuh’un, oğluna yardımcı olamadığını, Allah ile arasındaki şu diyalog açıkça ortaya koymaktadır: “Nuh, Rabbine seslenip şöyle dedi: ‘Rabbim! Şüphesiz oğlum ailemdendir. Senin va’din elbette gerçektir. Sen de hükmedenlerin en iyi hükmedenisin.’ Allah, ‘Ey Nuh! O, asla senin ailenin değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iş. O halde, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim.’ dedi.”<sup>295</sup>

Hz. Lût’un karısına faydası olmamış ve karısının başına gelecekleri melekler ona haber vermişlerdir: “Melekler dediler ki: Ey Lût! Biz Rabbimizin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamazlar. Sen gecenin bir kısmında ailenle (yola çıkıp) yürü. Karından başka sizden hiçbiri geride kalmasın. Çünkü onların (kavminin) başına gelecek olan azap, onun başına da gelecektir.”<sup>296</sup>

<sup>294</sup> Müslim, Zikir, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 147; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbni Mâce*, I-II, Kahire trs. Edeb, 58.

<sup>295</sup> Hûd, 11/45, 46.

<sup>296</sup> Hûd, 11/81.

Hız. İbrahim'in, babası için af dilemesi netice vermemiştir: "İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun, bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı."<sup>297</sup>

Hız. Peygamber, kendisini koruyup kollayan, çok sevdiği amcası Ebû Talib'in affedilmesi için dua ettiğinde, kendisine şu uyarı yapılmıştır:<sup>298</sup> "(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara."<sup>299</sup>

Peygamberlerin bile mümin olmayan yakınlarına faydası dokunamamıştır. Af dilekleri boşa çıkmış olup Allah Teâlâ tarafından da uyarılmışlardır. Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere; müşrik olarak öldüğü kesin olarak bilinen bir kimsenin affedilmesi için dua edilemez. Fakat müşrik olarak yaşamakta olan bir kimsenin mümin olması için dua edilebilir.

Müminler için af dilenmesinin tabii ki hiçbir mahsuru yoktur. Hatta bu konuda teşviklerin olduğu da bilinmektedir. Peygamberlerin, kendilerine inanan ümmetleri için af ve yardım diledikleri gibi, müminler de birbirlerinin affedilmesi için dua edebilirler.

Kur'an-ı Kerîm'de Hız. Peygamber'in şefaati edebileceğinin referanslarını görmek mümkündür: "Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et."<sup>300</sup> "Hem kendinin hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile."<sup>301</sup>

Hız. Peygamber'in, "Benim şefaati, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir."<sup>302</sup> sözü, kendisinin şefaati edeceğinin müjdesidir. Hız. Peygamber'in sahip olduğu bu şefaati makamına "Makam-ı Mahmud" denilir. Görüldüğü gibi Hız. Peygamber, hem bu dünya da hem de öbür dünyada, müminlerin affedilmesi için dua edebilecek ve şefaatiçi olabilecektir.

"O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığından başkasının şefaati fayda vermez."<sup>303</sup> âyetinde, Allah'ın "izin verdiği ve sözünden hoşlandığı" kimselerin şefaati edebileceğinden bahsedilmektedir. "Onlar (Melekler), Allah'ın razı olduğu

<sup>297</sup> Tenvbe, 9/114.

<sup>298</sup> Karaman, Hayrettin ve Diğerleri, *Kur'an Yolu*, Ankara 2007, III, s. 66.

<sup>299</sup> Tenvbe, 9/113.

<sup>300</sup> Âl-i İmrân, 3/159.

<sup>301</sup> Muhammed, 47/19.

<sup>302</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 213; Ebû Dâvud, Sünnet 23; Hâkim, *Müstedrek*, I, 140; Beyhakî, *Sünen*, Dekkan trs. X, 190.

<sup>303</sup> Tâ hâ, 20/109.

kimselerden başkasına şefaât edemezler ve hepsi O'nun korkusuyla titrerler.”<sup>304</sup>âyetinde de, “meleklerin” şefaât edebileceğinden bahsedilmektedir.

Yukarıdaki âyetlerden de anlaşıldığı gibi, Allah izin vermedikçe Peygamberler de dâhil olmak üzere hiç kimse şefaât edemez. Fakat Allah izin verdiğiğinde, Peygamberler, melekler ve Allah'ın kulluğundan razı olduğu, hoşlandığı kimseler şefaât edebilirler.

### 3.4.3. Ümitsizliğe Düşmeyerek Affı Hak Edecek Gayret ve Çabayı Göstermek

Recâ sahibi olabilmenin temel şartlarından birisi de ümitsizliğe düşmemektir. Gazâlî, recânın zıttının “ye’s” yani ümitsizlik olduğunu ifade etmiştir. Recânın, insanı çalışmaya teşvik ettiği için övüldüğünü, ümitsizliğin ise çalışmadan alıkoyma için kötülendiğini bildirmiştir.<sup>305</sup>

Zikredilen çalışma, hem dünyevî hem de uhrevî konular için söz konusudur. Tarlasından-bahçesinden alacağı ürün konusunda ümitsizliğe düşen kimse, tarlası-bahçesi için çalışmayı bırakır, her şeyi kendi haline terk eder ve tembellleşir. Ürün alacağını ümit eden kimse ise gerekli olan her türlü çalışma ve gayreti gösterir. Günahlarının affedilmeyeceğini düşünen kimse de “nasıl olsa affedilmeyecek” düşüncesiyle günahlarına devam eder. Fakat af ümidi taşıyan kişi, günahlarını terk ederek affa nail olmak için bir gayret ve çaba içerisine girer.

Hiçbir gayret ve çaba sarf etmeden Allah'ın affını ummak saflık olur. Emeksiz yemek olmaz. Allah'ın affına layık olmak için, affa sebep olacak birtakım iyi niyet ve davranışlar içerisinde olmak gerekir.

Gazâlî'nin şu açıklaması da, affa ve ödüle layık olmak için gereken zemini oluşturmak gerektiğine işaret etmektedir: “Ne gariptir ki, dünyada mal sahibi olmak istersek; ağaç dikeriz, ekin ekeriz, ticaret yaparız. İlim istersek; gece gündüz öğrenmeye çalışırız, ezberleriz, yoruluruz. Evlerimizde oturup da ‘Allah’ım, bize rızık ver’ demeyiz. Ebedî mülke göz dikince sadece; ‘Allah’ım bizi bağışla, bize acı’ demekle yetiniriz. Oysa rahmetini umduğumuz Allah; ‘İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur.’<sup>306</sup> ‘Dünya hayatı sizi aldatmasın.’<sup>307</sup> dediği halde hayallerimizden ayrılmayız.”<sup>308</sup>

<sup>304</sup> Enbiyâ, 21/28.

<sup>305</sup> Gazâlî, *İhya*, IV, s. 144.

<sup>306</sup> Necm, 53/39.

Gazâlî, Allah'ın affını ümit etmenin bir takım şartlara bağlı olduğunu ve bu şartların çoğunu yerine getirmek gerektiğini ifade etmiştir. Gerekli şartlar yerine getirilmeden bir beklenti içerisinde olunursa buna “aldanma ve ahmaklık” denmesinin uygun olacağını söylemiştir. Beklenti içerisinde olunan şey için gerekli olan sebeplerin varlığı veya yokluğu belli değilse buna “temenni” denileceğini çünkü bu bekleyişin sebepsiz bir bekleyiş olduğunu bildirmiştir. Gazâlî, verdiği bir misalle recânın, temenni veya aldanmadan daha iyi ayırt edilmesini sağlamıştır: Uygun bir arazi iyi bir şekilde imar edilir, iyi tohum ekilir, gerektiği zaman sulanır, yabancı otları ve zararlıları temizlenirse Allah'ın, mahsulü afetlerden koruyarak iyi bir ürün vermesini beklemek, ümit etmek, recâdır. Çorak ve uygun olmayan araziye tohumu eker, araziye sulamaz ve gerekli bakımını yapmadan iyi ürün almayı beklerse bu recâ olmaz ancak “ahmaklık ve aldanma” olur. Yağmurun yağıp yağmayacağı belli değilken tarlayı sulamayıp yağmur yağmasını beklemek de recâ değil “temennidir.”<sup>309</sup>

Kur'an-ı Kerîm'de de Allah'ın affını ummak için birtakım şartların olduğu bildirilmektedir: “İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah ğafûr ve rahîmdir.”<sup>310</sup> Allah'ın affına nail olmak için iman temel şart olup af, kâfirler için söz konusu değildir. Fakat sadece iman etmiş olmak da recâ için yeterli değildir. Allah'ın affını ümit etmek için, aynı zamanda bu yolda bir çaba sarf etmek gerekmektedir. Pişmanlıkla günahlardan uzaklaşıp sevaplara yönelmek recâ için bir çabadır. Evini-barkını, sevdiği ve alıştığı her şeyi terk ederek Allah yolunda cihad etmek de Allah'ın affını ve rahmetini hak etmek için gösterilmiş bir çabadır.

Bu konuda, Yahya b. Muaz'ın şu sözü de çok manidardır: “En büyük aldanma, pişman olmaksızın günahlara devam ederken affedilmeyi ummak, ibadet etmeden Allah'a yakın olmayı ummak ve amel etmeden mükâfat beklemektir.” Şu dizelerde bu fikirlerin özlü bir ifadesi görülmektedir:

Kurtuluşu umuyorsun, fakat kurtuluş yollarında yürümüyorsun.

Hâlbuki gemi karada yürümez.<sup>311</sup>

<sup>307</sup> Fâtır, 35/5.

<sup>308</sup> Sülemî, *Sülemî'nin Risaleleri*, Çev. Süleyman Ateş, s. 411.

<sup>309</sup> Gazâlî, *İhya*, IV, s. 143.

<sup>310</sup> Bakara, 2/218.

<sup>311</sup> Gazâlî, *İhya*, IV, s. 144.

### 3.4.4. Tевbe ile Günahlardan Uzaklaşp Salih Amellerle Allah’a Yönelmek

Allah’ın affını ümit etmek için, günahları terk etmek ve Allah’ın istediğı salih amelleri icra ederek O’nun yoluna girmek gerekir. Günahları terk etmek için de öncelikle tevbe etmek gerekir. Tевbe kelimesi lüğatte; gūnahtan dönmek, pişman olmak, isyandan (emredilene muhalefetten) itaate dönmek, Allah’a yönelmek,<sup>312</sup> yaptıklarına pişman olup gūnahtan dönmek, günahlarını itiraf edip pişman olmak ve günahlara dönmemeye karar vermek,<sup>313</sup> anlamlarına gelmektedir.

Bu lügat anlamları incelendiğinde, tevbede şu esasların olduğı görülür: Yaptığı işin günah olduğunu, kötü bir iş olduğunu kabullenmek, yaptığından pişmanlık duymak, bu fiilleri tekrar işlememeye kesin karar vermek, Allah’ın yasakladıklarını terk edip, emrettiklerini yerine getirmek ve Allah’tan af dilemek.

Bu esaslara göre bir tanım yapılacak olursa tevbe: Yaptığı işin günah olduğunu kabul ederek yaptıklarından pişman olup terk etmek ve af dileyerek Allah’a itaat etmektir.

Sadece; “Günahlardan pişman oldum, Allah’ım beni affet.” demek yeterli değildir. Yasaklananlardan uzaklaşp, emredilenlere yönelmek, istikameti değiştirmek, Allah’ın yoluna girmek ve O’na yönelmek gerekir.

Tahiru’l-Mevlevî, pişmanlığın dille yapılması yeterli olmayıp, gönülden olması, hatta duygulara da aksetmesi gerektiğini şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:<sup>314</sup>

Nedametle gözden yaşlar akıtmak  
Gūnahtan tevbede olur müessir  
Amel defterinde olan karanlık  
Gözlerden dökülen yaşla silinir.

Sehl Tüsterî: “Tevbe, günahını unutmamandır.” derken, Cüneyd Bağdadî: “Tevbe, günahını unutmandır.”<sup>315</sup> demektedir.

İlk bakışta, bu tanımların zıt oldukları zannedilir. Fakat mutasavvıfların kastettikleri şahıslar açısından düşünüldüğünde, her iki tanımın da doğru olduğı

<sup>312</sup> İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, I, s. 454.

<sup>313</sup> Âyid ve diğerleri, *el-Mu’cemü’l-Aarabiyyü’l-Esâsî*, s. 215.

<sup>314</sup> Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.157.

<sup>315</sup> Kelâbâzî, *Ta’arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, s.141.

anlaşılır. Sehl'in tanımının kapsamında olan kişiler, avâm veya bidâyet ehlidir (tasavvufa yeni girenler). Bu kişiler, pişmanlık duygularını taze tutmak ve tekrar işlememek için günahlarını hatırlarından çıkarmamaktadırlar.

Cüneyd'in tanımının kapsamında olanlar ise, tasavvufta ileri bir noktaya ulaşmış bulunan âriflerdir. Sürekli zikir ve taat, bu havas ehlinin tüm zamanını kapsamaktadır. Günahı hatırlamak ve mâsivâdan olan bir şeyin düşünülmesi, sürekli zikre ve teveccühe (tamamıyla Allah'a yönelmeye) engeldir. Bu bakımdan günaha, hatırlamak şekliyle de olsa dönülmemelidir.

Zunnûn Mısırî: "Avâmın tevbesi günahlardan, havasın tevbesi ise gafletten olur." demiştir.<sup>316</sup> Avâm, işlediği günahlardan, yaptığı kötülüklerden dolayı tevbe eder. Havâs ise, zelle diye isimlendirilen, bilmeden işlenen küçük günahlardan ve kendisiyle Allah arasına engel olan birtakım nefsanî düşüncelere dalmaktan tevbe eder.

Necmüddîn Kübrâ'nın (ö. 618/1221) havasla ilgili sözleri, havassın tevbesinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır: "Müridin, Allah'ın dışındaki bütün isteklerinden uzak kalması gerekir. "Fenâ en der fenâ" hali, masivanın (Allahtan başka her şey) tamamen yok olmasıdır. Kişinin kendisine ait beşerî-insanî sıfat ve özelliklerinden fânî olmasıdır. Gerçek ihlâs, ameldeki ihlâsı dahi görmemektir. Bu da, Hak'ta fenâ olmakla gerçekleşir."<sup>317</sup>

Tevbeden sonra günaha tekrar dönmeyip, istikameti tamamen düzeltip Hakk'a yönelmek, iyi işler yapmak ve böylece iyi bir kul olmak tevbeyi amacına ulaştırır.

Tevbenin içtenlikle yapılması, kuru bir sözden ibaret olmaması ve tevbeden sonra kulun eylemlerinin hayra yönelik olması gerekmektedir. Tevbenin söz değil eylem oluşu Hz. Peygamber'in şu sözleriyle açıklanmaktadır: "Günahından (samimi bir şekilde) tevbe eden, hiç günah işlememiş kimse gibi olur. Günaha ısrar (ve devam) ettiği halde istiğfar eden kimse, Allah Teâlâ ile alay eden kimse gibidir."<sup>318</sup>

Kur'an-ı Kerîm'de tevbeden sonra istikameti düzelterek salih amel işlemek ve iyiliklere yönelmek tavsiye edilmiştir: "Muhakkak ki ben, tevbe eden, inanan, salih amel işleyen, sonra (böylece) doğru yola giren kimseyi çok bağışlarım."<sup>319</sup> "Şüphesiz münafıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar. Onlar için hiçbir yardımcı bulamazsın. Ancak tevbe edenler, hallerini düzeltenler, Allah'a yapışanlar ve dinlerini sırf Allah için

<sup>316</sup> Serrâc, *el-Lüma*, Terc. Hasan Kamil Yılmaz, s. 43.

<sup>317</sup> Kübrâ, Necmüddin, *Usûlu Aşere (Tasavvufî Hayat)*, Haz. Mustafa Kara. İstanbul 1996, s. 46.

<sup>318</sup> İbn Mace, *Zühd*, 30; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, Musul 1404/1983, X, 150, XXII, 306; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, V, 388, 436.

<sup>319</sup> Tâ-Hâ, 20/82.

yaşayanlar, işte onlar müminlerle (cennette) beraberdirler.”<sup>320</sup> “(Müminler) tevbe eden, ibadet eden, hamd eden, seyahat eden, rükû eden, secde eden, iyiliği emredip kötülüğü meneden ve Allah’ın (yasak) sınırlarını koruyan (onları çiğnemeyen) kimselerdir. Bu müminleri (cennetle) müjdele.”<sup>321</sup> “Ancak tevbe eden, iman eden ve salih amel işleyenler başka; işte onların günahlarını Allah iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir. Kim tevbe eder ve salih amellerde bulunursa, gerçekten o, tevbesi kabul edilmiş olarak Allah’a döner.”<sup>322</sup> “Allah, iman edip iyi işler yapanların tevbesini kabul eder, lütfundan onlara fazlasını verir.”<sup>323</sup>

Örnek olarak verilen bu âyetlerde görüldüğü gibi; tevbeden sonra salih amel işlenmesi ve iman üzere olunması, tevbenin kabulü için gerekli görülmüştür. Bu şekilde tevbe edip yolunu düzelten kimselerin günahları affedilip silineceği gibi, böyle bir yola girmekle kendisine sevap yazılacak ve kötü amellerin yerini bundan böyle iyi ameller alacaktır. Allah’ın lütfu ve yardımı da kendisiyle olacaktır. Tevbenin amacı, böyle bir hedefe ulaşılmasıdır.<sup>324</sup>

### 3.4.5. Allah Hakkında Hüsni Zan Sahibi Olmak

Recâ sahibi olabilmek için, öncelikle Allah’ın affediciliğine inanmak ve güvenmek gerekir. “Allah bütün günahları affeder” düşüncesine sahip olmak, insanı rahatlatır ve tevbeyle günahlardan uzaklaşıp Allah’a yönelmeye ve O’nun istediği gibi bir kul olmaya sevk eder. Aksi düşünce, yani Allah’ın günahlarını affetmeyeceği düşüncesi, kişiyi ümitsizliğe ve karamsarlığa düşürür. Kişi bu ruh haliyle, af yollarına giremeyeceği gibi, kendisini tamamen günah girdabının kollarına teslim eder. Bu anlayış, Allah hakkında su-i zan sahibi olmaktır. Böyle bir anlayış, ya inanç eksikliği ya da bilgi eksikliğinden kaynaklanır. “Rabbimiz hakkında beslediğiniz zan var ya, işte sizi o mahvetti.”<sup>325</sup> âyetinde de Allah hakkındaki yanlış bilginin ve inancın akıbeti vurgulanmaktadır. Dinî naslara bakıldığında, su-i zan veya ümitsizliği gerektiren bir veriye rastlanamaz. Aksine, âyet ve hadislerde, Allah’ın affının ve rahmetinin hâkim unsur olup her şeyi kapsadığı görülür.

<sup>320</sup> Nisâ, 4/145, 146.

<sup>321</sup> Tevbe, 9/112.

<sup>322</sup> Furkan, 70, 71.

<sup>323</sup> Şûrâ, 42/26.

<sup>324</sup> Gökcan, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 98, 99, 117.

<sup>325</sup> Fussilet, 41/23.

“Ben kulumun zannı üzereyim (Beni nasıl sanırsa öyle bulur).”<sup>326</sup> “Sizden birisi ancak Allah hakkında hüsnü zan sahibi olarak ölsün.”<sup>327</sup> hadislerini yorumlarken Mekkî recâ için, “Bu makam, Allah Teâlâ hakkında hüsnü zan besleme ve O’nun hakkında güzel düşünme makamıdır.”<sup>328</sup> demiştir.

Allah hakkında hüsnü zan besleyen kimse recâ sahibi olabilmektedir. Bu gün, Allah’ı affedici olarak düşünen kişi O’nu yarın, affedici olarak bulur. Bu gün Allah’ı affetmeyen olarak düşünen kimse de yarın O’nu affetmeyen olarak bulur. Kuantum fiziğinde olduğu gibi, İyi düşünce iyilik, kötü düşünce de kötülük getirir. İnsan cüz-i iradesi ile Allah hakkında dilediği düşünceye sahip olabilir fakat Allah, kendisi hakkında hüsnü zan besleyerek yani recâ sahibi olarak yaşamayı ve dünyayı terk etmeyi tavsiye etmektedir. İbn Mes’ud, Allah’a yemin ederek şöyle der: “Allah Teâlâ’ya hüsnü zan besleyen kimseye Allah istediği şeyi verir. Çünkü hayrın tamamı Allah’ın elindedir.”<sup>329</sup> İbn Mes’ud’un, bu sözündeki isteklerin, hem dünyevî hem de uhrevî istekleri kapsadığı anlaşılmaktadır.

Hadislerde, hüsnü zan sahibi olmanın önemi ve gerekliliğine çokça vurgu yapılmıştır. “Allah hakkında hüsnü zanda bulunmak, yapılan ibadetin güzelliğindendir.”<sup>330</sup> hadisi, kulun Allah’la olan bütün münasebetlerinde ve ibadetlerinde hüsnü zan sahibi olması gerektiğini vurgulamaktadır. Görüldüğü gibi, hüsnü zandan yoksun ibadet, güzellikten ve kemaletten yoksun olup eksik görülmektedir. İbadetim kabul olur mu? Günahlarım affedilir mi? Kuşkusu, Allah’ın rahmeti ve bağışlaması konusunda su-i zanna götürür ki, bu tehlikeli bir gidişattır. Bu durum, ye’s ve kuşkunun, su-i zannın alt basamakları olduğunu ortaya koymaktadır. Ye’s ve kuşku ile yapılan ibadetten istenilen neticenin elde edilemeyeceği de ortadadır.

Hiz. Peygamber göğsü bakıp güler. Gülmesinin sebebi sorulduğunda da şöyle der: “Allah Teâlâ’nın mümin kulu hakkındaki hükmüne hayret ediyorum. Her hükmü onun için hayırdır. Eğer kuluna bolluk (rahatlık) verirse razı olur. Ona darlık (sıkıntı) verirse yine razı olur. Bu da kendisi için hayırlı olur. Kim Allah hakkında hüsnü zanda bulunursa, Allah’a yakınlıkla taltif edilir.”<sup>331</sup> Allah nimet verdiği de sıkıntı ve musibet verdiği de bunları birer imtihan kabul edip hoşnut olmak kişiyi rıza

<sup>326</sup> Buhârî, Tevhid, 15, 35; Müslim, Tevbe, 1.

<sup>327</sup> Müslim, Cennet, 81,82; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 13; İbn Mâce, Zühd, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 293,315.

<sup>328</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 215.

<sup>329</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 215.

<sup>330</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 297, 304.

<sup>331</sup> Buhârî, Cenâiz, 37; Müslim, Vasiyet, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 173, 177.

makamına ulaştırır. “Lütfun da hoş, kahrın da hoş” anlayışıyla Rab olarak Allah’tan razı olan kimselerden Allah da razı olur. Bir hadiste de ifade edildiği gibi, Allah, ancak kendisine ibadetlerle ve kulluğuyla yakın olan kimseleri sever. Sevdiği kimseler kendisinden bir şey isterse verir ve kendisine sığınarlarsa onları korur.<sup>332</sup> Bu iki hadisten çıkan neticenin aynı olduğu görülmektedir: Her durumda Allah’tan razı olan ve O’na hüsnü zan besleyen kimseler Allah’a yaklaşırlar ve O’nun sevgisini kazanırlar. Allah da sevgisine nail olan kullarını korur ve dileklerinin karşılığını verir.

Hz. Peygamber, Allah’ın affına mazhar olabilmek için O’nun hakkında hüsnü zan beslemenin ne kadar önemli olduğunu şu örnekle ortaya koymaktadır: “Bir adam insanlara borç verir ve ödemeleri hususunda müsamahalı davranır onları sıkıştırmazdı. Çocuğuna, ‘Borca sıkışan biri gelirse onu bağışla (borcunu affet) belki bu sayede Allah da bizi bağışlar’ der ve bundan başka iyilik yapmadan Allah’a kavuşur (ölür). Allah Teâlâ, ‘Bağışlama hususunda biz senden daha çok hak sahibiyiz.’ der ve adamı bağışlar.”<sup>333</sup> Bu hadisi, Mekkî şu şekilde vermektedir: Meşhur bir haberde şöyle anlatılır: İnsanlara borç veren bir adam vardı. Sıkıntıda olan (borcunu ödeyemeyen) kimsenin borcunu bağışlardı. Bundan başka iyilik yapmadan Allah’a kavuştu (öldü). Allah Teâlâ, “Bu bağışlama hususunda biz senden daha çok hak sahibiyiz” dedi. Onu hüsnü zannı ve recâsından dolayı affetti.<sup>334</sup> Mekkî’nin rivâyetinin son kısmındaki “hüsnü zannı ve recâsından dolayı onu affetti” kısmı önceki rivâyette zâhîrî olarak geçmemekle birlikte affedilmesinin sebebinin bu düşünce olduğu anlaşılmaktadır. Önceki rivâyetteki, “çocuğuna tavsiye” kısmı da Mekkî’nin rivâyetinde yer almamaktadır.

Hadiste zikredilen adam, başka bir iyiliği olmadığı halde bağışlanmıştır. Bağışlanmasının sebebi, sıkışık durumdaki borçlunun borcunu bağışlaması gibi görünse de asıl sebep, bu yaptığı davranış sayesinde Allah’ın kendisini bağışlayacağı zannına sahip olması ve Allah’a güvenip sığınmasıdır. Bu kişi bağışlandığı için, mümin olması konusunda bir tereddüt söz konusu olamaz. Zaten onun bu davranışı ve bu davranışa iten sebep imanının saflığını göstermektedir. Hz. Peygamber’in, “Yaptığı iyilikler kendisini sevindiren ve yaptığı kötülükler de kendisini üzen kimse mümindir.”<sup>335</sup> sözü de, bu adamın durumuna ışık tutmaktadır.

<sup>332</sup> Buhârî, Rikâk, 38.

<sup>333</sup> Buhârî, Enbiya, 54; Müslim, Musâkât, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 331.

<sup>334</sup> Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 218.

<sup>335</sup> Elbânî, *Sahîhu’l-Câmi’i’s-Sağîr*, II, 1079.

Görüldüğü gibi, Allah hakkında hüsnü zan sahibi olmak müminin özelliği, su-i zan sahibi olmak da inanmayanların özelliğidir. Bu tespiti Hasan Basrî'nin şu açıklamalarında da bariz bir şekilde görmek mümkündür: İnsanların ameli ancak Rableri hakkındaki düşüncelerine göredir. Mümin, Allah hakkındaki zannı ve ameli güzel olandır. Kâfir ve münafık ise, Allah hakkında su-i zanda bulunan kimsedir.<sup>336</sup>

### 3.5. Umutlandırıran Mesajlar

Yukarıda açıkladığımız gibi umut, iman gereğidir. Ümitsizliğe düşmek ise, Allah'ın ğafûr ve rahîm sıfatlarını inkâr etmek ve Allah'ın affına güvenmemek anlamlarına gelir ki, bu da kişiyi küfre sürükler. Dinî naslar (âyetler ve hadisler) incelendiğinde ümitsizliğe düşmeyi gerektiren hiçbir veriye ulaşılmadığı gibi, umutlanmak için ne kadar çok sebep olduğu anlaşılır.

“Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.”<sup>337</sup> âyeti, Allah'ın rahmetinden ümitvar olmanın (recânın), iman gereği olduğunu; Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin ise küfre götürdüğünü ortaya koyan önemli bir uyarıdır.

“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar.”<sup>338</sup> Bu âyette Allah, kendisine ortak koşmanın dışında dilediği her günahı affedeceğini beyan etmiştir. Ortak koşmak, başka birini ilah tanımaktır, yani iman meselesidir. Demek ki imanı tam olan kişinin her ne günahı olursa olsun affedilebilir. Bazı hadisler, “kul hakkını” kapsam dışında bıraksa da bu âyet, şirk dışında hiçbir günahı kapsam dışı bırakmamıştır.

“Dedi ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.”<sup>339</sup>

Âyette belirtilen “haddi aşmak” yargısı, günahta ileri gittiklerinden dolayı mıdır? Yoksa Allah'ın rahmetinden ümit kestikleri için midir? Bu ifadenin her iki sebepten dolayı da kullanıldığı düşünülebilir. Günahta ileri gitmek, haddi aşmaktır. Allah'tan ümit kesmek de haddi aşmaktır. Birinin diğer bir kimse hakkında, “Allah seni asla affetmez!” şeklindeki ithamı ise, haddi aşmanın da ötesindedir. Toplumda bu tür

<sup>336</sup> Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, s. 225.

<sup>337</sup> Yusuf, 12/87.

<sup>338</sup> Nisâ, 4/48.

<sup>339</sup> Zümer, 39/53.

ithamlar hiç de az değildir. Bu tür davranışta bulunanlar, adeta kendilerini affedicinin (Allah'ın) yerine koyup kesin yargıya varmaktadırlar. Hâlbuki Allah, âyetin son kısmında “bütün günahları” bağışlayacağını ifade etmektedir. “Bütün günahlar” ifadesi, hiçbir günahı kapsam dışında bırakmamıştır. Allah Teâlâ, bu (af) yetkisini de hiçbir kimseye vermemiştir.

Âyette işaret edildiği gibi, Allah'a ortak koşmanın dışında affedilmeyecek günah bulunmamaktadır. Âyetlerin en önemli yorumcusu tabii ki Hz. Peygamberdir. Onun açıklamasına ve yorumuna uymayan bütün yorumlar batıldır. Hz. Peygamberin şu sözleri, O'nun bu âyeti ne kadar güzel yorumladığını bize göstermektedir: “Allah'tan başka ilah olmadığını ve Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu gönülden tasdik eden kimseye Allah cehennemi haram kılar.”<sup>340</sup>

Hz. Ali, günahlarının korkusuyla ümitsizliğe düşüp aklını kaçıran bir adama, “Seni bu gördüğüm duruma düşüren şey nedir?” diye sorar. Adam, “büyük günahlarım” diye cevap verir. Hz. Ali, “Vah sana! Allah'ın rahmeti günahlarından daha büyüktür.” dediğinde, adam, “Günahlarım hiçbir şeyin örtemeyeceği kadar büyük.” diye karşılık verir. Hz. Ali, “Senin Allah'ın rahmetinden ümit kesmen, günahlarından daha büyüktür.”<sup>341</sup> diyerek, adamın büyük günahlardan daha büyük bir sorunla karşı karşıya olduğunu vurgular. Bu durum, Allah'tan ümit kesmeye sevk eden bir îtikad sorunudur.

Şu kutsî hadis de, günahların çokluğunun affedilmesine engel olmadığı ve asıl tehlikenin Allah'tan ümit kesmek olduğu konusunda Hz. Ali'nin ne kadar haklı olduğunu göstermektedir: “Kul bir günah işler ve günahları gök boşluğunu dolduracak dereceye varsa bile benden af dilediği ve umduğu müddetçe onu affederim.”<sup>342</sup>

Hz. Ali'nin ifadesinde de görüldüğü gibi, Allah'tan ümit kesmek bütün günahlardan daha büyük günahdır. Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü gibi, Allah'tan ümit kesmek bir iman problemi olup insanı küfre götürür. Af, mümin için söz konusudur. Müminin günahları ne kadar çok olursa olsun affedilebilir. Kâfirin günahlarının affedilmesi ise asla söz konusu değildir. Kâfirin ne kadar iyiliği olursa olsun fayda vermez. Bu bakımdan ümitsizliğe düşmeden, imanı koruyarak affedilme yollarını aramak en doğru iştir. “Allah, müminlere karşı çok merhametlidir.”<sup>343</sup> âyetine bakarak bu anlayışın doğruluğu daha iyi kavranabilir.

<sup>340</sup> Buhârî, İlim 4.

<sup>341</sup> Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, s. 215, 241; Gazâlî, *İhya*, IV, s. 145.

<sup>342</sup> Tirmizî, *Da'avât*, 98; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 167, 172.

<sup>343</sup> Ahzab, 33/43.

Mümin, günah işlese de ümitsizliğe ve küfre sürüklenmeden gerekli manevraları yaparak istikametini düzeltmeyi ve af yoluna girmeyi bilen kimsedir. Müminin bu durumu âyette gâyet açık bir şekilde izah edilmektedir: “Onlar, çirkin bir iş yaptıkları veya nefislerine zulmettikleri zaman Allah’ı hatırlayıp günahlarının affedilmesini isterler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki. Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler.”<sup>344</sup>

Allah’ın affı bol ve geniştir.<sup>345</sup> Bu konuda, hiçbir kimsenin O’nunla mukayese edilemeyeceği Süfyânü’s Sevrî’nin şu sözüyle daha iyi anlaşılmaktadır: “Ben hesabımın anne ve babama bile bırakılmasını arzu etmem. Çünkü Allah Teâlâ’nın bana onlardan daha merhametli olduğunu biliyorum.”<sup>346</sup> Aynı zamanda bu söz, Sevrî’nin Allah’a ne kadar yakın olduğunu ve O’na ne kadar çok güvendiğini göstermektedir. Allah’a en yakın olan ve O’nu en iyi tanıyan şüphesiz ki Hz. Peygamberdir. Onun şu sözleri, Allah’ın kullarına karşı ne kadar merhametli olduğunu göstermektedir: “Kim bir günah işler de Allah onun günahını dünyada gizlerse, Allah dünyada gizlediği bir şeyi ahrette ortaya çıkarmayacak kadar kerem sahibidir. Kim bir günah işler ve bu yüzden dünyada cezalandırılırsa, yüce Allah, ahrette ikinci kez onu cezalandırmayacak kadar adalet sahibidir.”<sup>347</sup>

Allah Teâlâ, kullarına karşı kerem ve adaletini şöyle ifade etmektedir: “Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise, onun cezasını adaletle verir.) İyilik olursa onu katlar (kat kat artırır) kendinden de büyük mükâfat verir.”<sup>348</sup> Allah’ın mükâfatı katlayarak vermesi ve afta ne kadar istekli olduğu Hz. Peygamber’in bir bedevî ile yaptığı diyalogda daha iyi görülmektedir:

H. Peygamber, “Kul bir günah işlediği zaman aleyhine olarak günahı yazılır.” dediğinde, bir Bedevî,tevbe ederse ne olur? Diye sorar. Hz. Peygamber, “Sayfasından silinir.” diye cevap verir. Bedevî, aynı soruyu tekrar sorduğunda aynı cevabı alır.Bedevî,bu ne zamana kadar böyle devam eder? Diye sorduğunda da Hz. Peygamber, “Kul tevbe ve istiğfarda bulunduğu müddetçe. Çünkü kul, af dilemekten bıkmadığı müddetçe, Allah affetmekten bıkmaz.” diyerek, Allah’ın afûv sıfatının inceliklerine işaret eder. Bu diyalogdan sonra Hz. Peygamber sözlerine şöyle devam eder: “Kul bir iyilik yapmak istediği zaman, sağındaki melek onu iyilik olarak yazar.

<sup>344</sup> Âl-i İmrân, 3/135.

<sup>345</sup> Necm, 53/32.

<sup>346</sup> Mekki, *Kûtü’l-Kulûb*, s. 213.

<sup>347</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 99, 159.

<sup>348</sup> Nisâ, 4/40.

Ancak niyet ettiği şeyi yaparsa on kat sevap yazar, sonra yedi yüze kadar çıkarır. Bir hata yapmaya niyet ettiği zaman, bir şey yazmaz. Yapmayı düşündüğü kötülüğü yaparsa, kendisi için bir günah yazılır. Bunun da ötesinde Allah'ın güzel affı vardır.”<sup>349</sup>

Allah'ın, rahmetinin yüzde doksan dokuzunu kıyamet gününe tahsis ettiğini bildiren hadis insanı daha çok ümitlendirmektedir: “Allah'ın 99 rahmeti vardır. Bunlardan bir tanesini dünyada ortaya çıkardı. Bu bir rahmetle bütün yaratılmışlar birbirlerine şefkat gösterirler. Anne çocuğuna, hayvan yavrusuna bu bir rahmetle şefkat gösterir. Kıyamet günü olduğunda bu bir rahmeti 99 rahmetle birleştirir ve bütün mahlûkata yayar.”<sup>350</sup>

Allah'ın bu bir tek rahmetiyle, dünyadaki geçmiş ve gelecek olan (insan-hayvan) bütün mahlûkat birbirine rahmet etmekte, sevgi ve şefkat göstermektedirler. Bu bir tek rahmetle bütün yaratılmışlar birbirlerine merhamet ettikleri gibi aynı zamanda Allah da bu bir rahmetiyle bütün yarattığı mahlûkata merhamet etmekte ve onları koruyup gözetmektedir.

Hadisin ikinci kısmında, Allah'ın geriye kalan 98 rahmeti ile bu bir rahmetin kıyamet günü birleşeceği ve Allah'ın 99 rahmetini bütün mahlûkata yayacağı belirtilmektedir. Kıyamet günü haşrolacak insanlar için (şefaathah sahipleri dışında) mahşerde amel söz konusu olmadığı için bu 99 rahmetle muamele edecek olan kişinin sadece Allah olduğu anlaşılmaktadır. Allah bu 99 rahmetiyle insanlara yönelecek, onlara acıyıp merhamet edecek ve bağışlayıp affedecek demektir. Bir rahmetiyle, dünya hayatında tevbe edip af dileyenleri affeden Allah, kıyamet gününde 98 kat daha büyük rahmeti ile kullarına muamele edecek demektir ki insanların ümitlenmesi (recâ sahibi olmaları) için bu büyük bir müjdedir. Aynı zamanda bu hadis, Allah'ın affediciliğine tereddütsüz olarak güvenmenin en önemli referanslarından biridir.

Kıyamette Allah'ın merhametinin ve affının dünyadakinden 98 kat daha fazla olacağını şu rivâyet de desteklemektedir: Malik b. Dinar, karşılaştığı bir kimseye, “Daha ne zamana kadar insanlara ruhsattan bahsedeceksin? (Allah'ın affı hakkında kolaylık sağlayacaksın)” der. O adam da şöyle cevap verir: “Ey Ebû Yahya! Ben ümit ediyorum ki kıyamet günü Allah'ın affının çokluğunu gördüğünde sevinçten elbiseni yırtacaksın.”<sup>351</sup>

<sup>349</sup> Buhârî, Rikâk, 31; Müslim, İman, 203, 204, 206; Tirmizî, Tefsir Sûre, 6, 10; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 227, II, 234, III, 149.

<sup>350</sup> Buhârî, Edeb, 19; Müslim, Tevbe, 17, 20.

<sup>351</sup> Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, s. 222.

“Siz rahmeti, saf ve muttakî olanlara has görüyorsunuz. Hâlbuki o, günaha bulaşmış ihlâslı kimseler içindir.”<sup>352</sup> diyen Hz. Peygamber, “şefaatinin ümmetinden büyük günah işleyenlere sakladığını”<sup>353</sup> bildirmiştir. Bu hadiste görüldüğü üzere Hz. Peygamber, şefaatinin sonraya saklamıştır. Dünya hayatında tevbe edip de tevbesi kabul olan kimseler zaten şefaatten önce affa uğramış olurlar. Bu durumda şefaatin, sadece günahkârın yalvarmasının yeterli olmadığı, affedilmeyen büyük günahlar için söz konusu olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber’in ümmeti için af dilemesi, sadece ahrette şefaet etmesi ile sınırlı olmayıp dünya hayatında da ümmeti için af dilediği bilinmektedir.

Gazâlî’nin aktardığı bir rivâyet şöyledir: Hz. Peygamber, ümmeti için af dilemeye devam ederken kendisine şöyle denilir: “Doğrusu insanlar kötülük ettikleri halde Rabbin onlar için mağfiret sahibidir.”<sup>354</sup> âyeti sana indirildiği halde sen hala razı olmuyor musun? Daha sonra şöyle denilir: Ümmetinden bir tek kişi dahi cehennemde oldukça Hz. Muhammed razı olmaz.<sup>355</sup>

Affetmek, Allah’ın “ğafûr ve rahîm” sıfatlarının neticesidir. Allah affedici (afuv) ve tevbeleri kabul edicidir (tevvâb). Görüldüğü gibi affedicilik O’nun birçok sıfatının tecellisidir. Eğer affetmeyecek olsaydı, ilahlığında birçok sıfat eksik kalmış olacaktı.

Allah Teâlâ’nın Hz. Davud’a şöyle buyurduğu söylenir: “İnsanları, benim onlardan faydalanmam için değil, onların benden faydalanmaları için yarattım.”<sup>356</sup>

Bir hadiste de şöyle buyrulur: “Siz günah işlemeseydiniz, Allah günah işleyecek bir halk yarattı ki onları bağışlasın.”<sup>357</sup> Bu hadis ve yukarıdaki rivâyet, Allah’ın sıfatlarının tecellilerinin ilahlığında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki hadislerin günaha teşvik ettiği anlaşılmamalıdır. Kulun günahlarından pişmanlık duyarak tevbe etmesi ve yalvararak Allah’a yönelmesi; acziyetini ve kulluğunu hissetmesi, aynı zamanda Allah’ı tanıması ve O’nun hükümranlığını kabul etmesi demektir. Allah’ın, kulun tevbesini kabul etmesi ve kulunu affetmesi de ilahlığının bir nevi tahakkukudur.

“Kul bir günah işler de tevbe ederse yüce Allah meleklerine, ‘şu kuluma bakın, bir günah işledi, kendisinin, bağışlayan, günahları cezalandıran bir Rabbi olduğunu

<sup>352</sup> Buhârî, Cihad, 164; Müslim, Cihad, 5.

<sup>353</sup> Buhârî, Tevhid, 31; Müslim, İman, 334, 345.

<sup>354</sup> Ra’d, 13/6.

<sup>355</sup> Gazâlî, *İhya*, IV, s. 147.

<sup>356</sup> Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 569; Kuşeyrî, *Risale*, s. 137.

<sup>357</sup> Müslim, Tevbe, 9.

bildi (de tevbe etti) şahit olun, ben onu bağışladım!’ der.”<sup>358</sup> Bu hadis, günah ve tevbenin, kişinin kulluğunun farkına varmasına ve Allah’ı tanımaya vesile olduğunu açıklamaktadır.

“Kâfir Allah’ın rahmetinin genişliğini bilseydi, (kâfir de dâhil) hiçbir kimse Allah’ın rahmetinden ümit kesmezdi.”<sup>359</sup> hadisi, ümitsizliğe düşmenin bir bilgisizlik sorunu olduğunu eğer bu bilgiye ulaşılsaydı ümitsizliğin adeta imkânsız olacağını belirtmektedir.

“Allah Teâlâ, kıyamet günü şöyle buyuracaktır: ‘Arpa tanesi ağırlığı kadar kalbinde imanı olanları cehennemden çıkarın.’ Sonra şöyle buyuracaktır: ‘Kalbinde hardal tohumu ağırlığınca imanı bulunanları cehennemden çıkarın.’ En nihâyet şöyle buyuracaktır: ‘İzzetime ve celalime yemin ederek diyorum ki; bana iman edenleri, gecenin veya gündüzün bir anında bile bana iman etmeyenlerle aynı muameleye tabi tutmam.”<sup>360</sup>

Bu kutsî hadiste, imanı olan kimselerin cehennemden belli bir zaman (ceza çektikten) sonra çıkarılacağına işaret vardır.

“Lâ ilahe illallah diyen cennete girer. Son kelimesi Lâ ilâhe illallah olan kimseyi cehennem ateşi görmez ve şirksiz öbür dünyaya göçen cehennemde kalmaz.”<sup>361</sup> hadisinde de, Allah’a ortak koşmadan ölen kimsenin cehennemde sürekli kalmayacağı müjdelanmaktadır. Bu büyük müjde mümini rehavete sokup ibadetten uzaklaştırmamalıdır. Çünkü iman ağacı ibadetlerle sulanıp güçlendirilmezse ve kavurucu sıcaklara maruz bırakılırsa, yaprakları dökülüp kuruyabilir ve köklerini kurt yiyip çürütebilir. Sürekli günahlar içinde olmak, imanı bitirebilir. Önemli olan imanla bu dünyadan göçebilmektir. Bu bakımdan, “nasıl olsa imanım var, ne kadar günah işlesem de affedilir!” düşüncesi ve bu düşünceyle günahlara dalmak da çok yanlış bir davranıştır.

### 3.6. Havf ve Recâ Dengesi

Havf ve recâ, müminde bulunması gereken iki özelliştir. Müminin sağlıklı bir dinî hayat sürmesi ise bu iki özelliğin dengeli olmasına bağlıdır. Bir kimsede havf

<sup>358</sup> Müslim, Tevbe, 29.

<sup>359</sup> Buhârî, Rikâk, 19; Müslim, Tevbe, 23; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 334.

<sup>360</sup> Buhârî, İman, 13; Müslim, İman, 302.

<sup>361</sup> Müslim, İman, 43; Tirmizî, Cenaiz, 7; Hâkim, *Müstedrek*, I, 143.

hâkim olursa (sadece havf sahibi olursa); “nasıl olsa affedileceğim yok” deyip günahlara devam eder veya affedilmeme korkusu onu perişan edip sürekli endişeye sevk eder. Bir kimseye eğer recâ hâkim olursa; “nasıl olsa affedileceğim,” diyerek tembellleşir, ibadetlerden uzaklaşır ve rehavetle günahlara devam eder.

Schimmel, korku ve umudun tasavvuf hayatının temeli olduğunu, ilk zahitlerin umuttan çok korku üzerinde dururken zamanla mutasavvıfların korkudan çok umuda yer verdiklerini belirterek şöyle demiştir: Tasavvufta aşk temsilcisi olan Ruzbihan Baklî (ö. 606/1209), “Allah korkusunu, Tanrısal gücün kamçısı” olarak görmüş ve övmüştür. Zamanla mutasavvıflar, umuda korkudan daha çok yer vermişlerdir. Ancak onların korkusu ne yargı, ne de cehennem korkusuydu. Onların korkusu, Allah’ın sınamasının korkusuydu. Bir mutasavvıf, mükemmel bir mutluluk anında, Allah’ın kendisini, kibir ve kendini beğenmişlik sınavından geçirmediğinden emin olamaz. Kurtuluşa ereceğinden kim emin olabilir ki? İnsan ümit edebilir elbet, fakat bu korkusuz bir umut değildir. Bununla birlikte sonraki sûfiler Rûmî’nin (ö. 672/1273) şiirinde olduğu gibi daima umut ilkesine güvenmişlerdir.<sup>362</sup>

Var mıdır ol kişi ki bu toprağa umut tohumu ekmiş de  
Kerem kaynağından yüz mislini almamış olsun!

Tasavvuf erbabı, daima “Allah’ın mekri” (tuzağı) ve sınamasından çekinmiştir. Çünkü Kur’an, birçok peygamberin de sınamadan geçirildiğini bildirmektedir. Bunlardan en dikkat çekicisi de Hz. Yunus’un başına gelenlerdir. Allah’ın kendisini sıkıştırmayacağı ve sınamayacağı duygusunun verdiği rahatlık, balığın kendisini yutmasıyla, onu olabilecek en büyük sıkıntıya sokmuştur:

“Zunnûn’u da (Yunus’u da) zikret. O öfkeli bir halde geçip gitmişti, bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihâyet karanlıklar içinde; ‘Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!’ diye niyaz etti.”<sup>363</sup> Bu âyet, tamamen ümitvar ve emin olmanın tehlikesine işaret etmiştir. Korkuyla ümit arasında yaşamak, tehlikenin uzağında yaşamak demektir.

Havf ve recâ, birbirinin zıttı değil tamamlayıcısıdır. Sehl Tüsterî: “Korku erkek, ümid ise dişidir. Bu ikisinin birleşmesinden iman hakikati doğar”<sup>364</sup> demiştir. Gazâlî:

<sup>362</sup> Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s.117, 118.

<sup>363</sup> Enbiyâ, 21/87.

<sup>364</sup> Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s.148; Sühreverdî, *Avârif*, Terc. Yahya Pakiç, Dilaver Selvi, s. 469.

“Havf ve recâ ayrılar iki haslettir. Zira sevdiğini umud eden kişi, elbette onun elden kaçmasından korkar. Eğer elden kaçmasından korkmazsa onu sevmiş olmaz”<sup>365</sup> diyerek, kulda her iki hasletin birlikte olması gerektiğini belirtirken, her ikisinin de gerekliliğini şu sözlerle açıklamıştır: “Rahman’ın yakınlığına ve cennetinin genişliğine (orada kendine de yer olacağı fikrine) ancak recâ gemi insanoğlunu çekebilir. Cehennem ateşinden, elemli azaptan, ancak korku kamçıları menedici olur. Ümit, rağbet yoluyla teşvikçi olduğu gibi, havf da korku yoluyla başka bir teşvikçidir.”<sup>366</sup>

Vâsî (ö. 320/932), “Havf ve recâ, kötü edepten men edici iki dizgindir.”<sup>367</sup> derken Ahmed b. Ata da (ö. 369/979), “Havf ve recâ, nefsin iki dizginidir ki, o sayede nefis doğru yolda olur, ümitsizlik ve ye’s’e kapılmaz.”<sup>368</sup> demiştir.

Havf ve recâ, nefsi dizginleyip doğru istikamette gitmesini temin ettiği gibi, günahları engelleyen iki fren ve ibadetlere sevk eden iki teşvikçi olarak da görülmektedir.

Sûfîler, hayat yolunu ince bir ipe benzetmişlerdir. İp üzerinde dengeyi sağlamak için bir yana ümidi, diğer yana da korkuyu yerleştirilmişlerdir. Bu ince ip üzerinde, korku ve ümidin ortasında bulunmakla denge sağlanır. Sûfînin yeri “beyne’l-havf ve’r-recâ”dır (havfla recâ arası)<sup>369</sup>

Mutaarraf’ın, “Müminin havf ve recâsı tartılacak olsa ikisi birbirine eşit olurdu.” sözü, denge esasını teyit etmektedir.

Bazı sûfîler, havf ve recâyı kuşun iki kanadına benzetmişlerdir. Kuşun kanatlarından biri olmadan uçamayacağı veya bir kanadında eksiklik olduğunda rahat ve doğru bir şekilde uçamayacağı gibi; havf veya recâ, kulda tek taraflı olarak bulunduğu veya biri diğerine biraz fazla galebe çaldığı zaman, kulun istikameti ve kulluğu düzenli bir şekilde yürütmesi de mümkün olmaz. Sühreverdi: “Korku ve ümit, imanin iki kanadı gibidir. Korkan, aynı zamanda ümit ettiği gibi, ümit eden de korkar. Çünkü korku da, ümit de imandan kaynaklanmaktadır.”<sup>370</sup> derken Gazâlî, “Havf ve recâyı, Allah’a yakın olanları güzel makamlara uçuran iki kanat” olarak ifade etmiştir.<sup>371</sup>

<sup>365</sup> Gazâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-Din*, Terc. Ali Arslan, IX, s. 21, 22.

<sup>366</sup> Gazâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-Din*, Terc. Ali Arslan, VIII, s. 426-430.

<sup>367</sup> Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 98.

<sup>368</sup> Serrâc, *el-Lüma*, Terc. Hasan Kamil Yılmaz, s. 61.

<sup>369</sup> Yüce, *Râzî’nin Tefsirinde Tasavvuf*, s. 238.

<sup>370</sup> Sühreverdi, *Avârîf*, Terc. Yahya Pakış, Dilaver Selvi, s. 470.

<sup>371</sup> Gazâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-Din*, Terc. Ali Arslan, VIII, s. 426.

Kur'an-ı Kerîm'de, havf ve recâ dengesinin gözetildiğini görmek mümkündür:

“Doğrusu biz seni Hak (Kur'an) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”<sup>372</sup>âyetinde, Hz. Muhammed'in takip edeceği yol ve strateji bildirilmiştir. Sadece korkutan veya sadece müjdeleyen ve ümit ettiren değil, her ikisini birlikte ve dengede yürüten bir peygamber profili öngörülmüştür.

Hz. Muhammed, havf ve recâ dengesini gözettiği gibi, diğer peygamberler de aynı yolu tutmuşlardır. Enbiya suresinde birçok peygamberin iyi amellerinden bahsedildikten sonra genel bir tespit yapılarak şöyle denilmiştir:

“Onlar (bütün bu peygamberler), hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı. Onlar bize karşı son derece saygılıydılar.”<sup>373</sup>Bu âyet, bütün peygamberlerin Allah'a dua ve ibadetlerinde havf ve recâ dengesini gözettiklerini göstermektedir. Kur'an, peygamberlerin örnek olarak bu davranışı sergileyip buna teşvik ettiklerini belirttiği gibi, müminlerin de bu dengeyle Allah'a yöneldiklerini belirtmiştir:

“Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için) vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.”<sup>374</sup>

Tebliğ metodunda, havf ve recâ dengesine dikkat edilmesi önemlidir. Allah, “Rahmetim gazabıma üstün gelecektir.” dediği halde, hep Allah'ın azabından bahsedip korkutan ve O'nun rahmetine değinmeyenler az değildir. Bu durum, müminleri tek taraflı, yani sadece havf sahibi yapmakta ve bunun doğuracağı tehlikelere maruz bırakmaktadır.

Hz. Ali, “Âlim ancak o kimsedir ki, halkı Allah'ın rahmetinden ümitsiz kılmadığı gibi azabından da emin kılmaz.”<sup>375</sup>diyerek, tebliğdeki metodu açıklamıştır.

Gazâlî, korkunun dozunu ve havf-recâ dengesini şu şekilde açıklamıştır: Dinen övülen korku, ortanca ve normal olan korkudur. Şiddetlenip hududunu aşan korku, ümitsizliğe götürür. Bu durum men edilmiştir. Çünkü bu durum, iyi amelden uzaklaştırır. Çok korkan ve ümitsizliğe düşen kişi, günahlara devam eder. Şiddetli korku; bazen hastalık, dehşet, zafiyet ve akli gidermeye yol açabilir. Hâlbuki korkunun

<sup>372</sup> Bakara, 2/119.

<sup>373</sup> Enbiyâ, 21/90.

<sup>374</sup> Secde, 32/16.

<sup>375</sup> Gazâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-Din*, Terc. Ali Arslan, VIII, s. 436.

gayesi, kamçıdan ne kast olunuyorsa odur. O da amele sevk etmektir. Hedefe götürmeyen, haddi aşan, insanın aklına ve azalarına zarar veren korku menedilmiştir.<sup>376</sup>

Ümit, korkunun yapacağı zararları önleyip kişiyi rahatlatarak beden sağlığını korur. Sağlıklı bir vücuda, sağlıklı bir akıl ve ruh yapısına sahip olmayan kişiler, istenilen dinî hayatı nasıl sürdürebilirler ki! Aklı olmayanın imanı tam olamayacağı için, akıldan yoksun olanlar sorumlu tutulmamışlardır. Akla zarar veren şeylerin dine uygunluğunu savunmak, abesle iştigalden başka bir şey değildir.

Ebû Bekir Verrak (ö. 280/893), “Recâ, havf ehlinin kalbine Allah’tan gelen bir ferahlama ve rahatlama. Eğer recâ olmasa onlar helak olur, akılları başlarından giderdi.” diyerek, havfın, recâ ile birlikte olursa istenilen istikamette yürüteceğini ve istenilen hedefe ulaştıracağını ifade etmiştir.<sup>377</sup>

---

<sup>376</sup> Gazâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-Din*, Terc. Ali Arslan, IX, s. 9, 11.

<sup>377</sup> Gökcan, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 263.

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### SONUÇ

Sakınmak, çekinmek ve korkmak anlamlarına gelen “havf”, istenmeyen bir şeyin başa gelmesi veya sevilen bir şeyin kaybedilmesi endişesi içerisinde olmaktır. “Recâ” ise, ümitsizliğin zıttı olup, ümit (umut) anlamındadır; ayrıca bir şeyin olmasını beklemek ve istemek anlamlarına da gelmektedir. Korku da ümit de gelecekle ilgilidir. Müminin korkusu ve ümidi, bu dünya hayatıyla ilgili olduğu gibi özellikle ahret hayatıyla ilgilidir.

Allah korkusunun karşılığı havfullah ve haşyetullah kelimeleri olsa da, tasavvufta havf kelimesi Allah korkusu anlamında kullanılmaktadır. İnsanoğlunun doğuştan itibaren sahip olduğu genel korku duygusu, Allah korkusunu elde etmesinde kolaylaştırıcı bir unsurdur. Allah’ın yarattığı varlıklardan ve bu varlıkların meydana getirdiği bir takım hâdiselerin neticesinden korkan insan, Allah’tan çok daha fazla korkmalı ve O’nun kendisine hem bu dünyada hem de ahrette yapabileceklerini düşünerek ürpermelidir.

İnsanlar tabii afetlerden, başlarına bir musibet gelmesinden, sevdiklerini ve sahip oldukları nimetleri kaybetmekten korkarlar. İnanan insanlar bilirler ki; tabii afetleri devam ettirmek de sona erdirmek de Allah’ın elindedir. O halde, bu afetlerden korkan kişinin aslında Allah’tan korkması gerekir. Allah korkusunun hâkim olduğu basiret sahibi kimseler, musibeti değil musibeti vereni görerek musibetten değil Allah’tan korkarlar ve dilediğinde zarar verebilecek, dilediğinde de zararı kaldırabilecek yegâne güç sahibinin Allah olduğunu bilirler.

Allah korkusu, O’nun zatından veya vereceği cezadan korkmak şeklinde olur. İnsanları en çok endişeye sevk eden şey elbette ki akıbet düşüncesidir. Bu bakımdan, cehennemde ceza görme kaygısı, günahı uzaklaşmada en etkin sebeplerden biridir. Cehennem korkusu, Allah’ın zatından korkmaktan farklıdır, fakat Allah korkusunun kapsamı dışında olmayıp onun bir türüdür. Cehennem, Allah’ın gücünün göstergelerinden biridir.

Bazı kimseler güzellikle yola gelirken, bazı kimseler de zorla, korkuyla yola gelirler. Cehennem ve oradaki azabı hatırlamak, doğru yoldan sapan ve günahlara dalan kimseleri, içinde bulundukları gaflet uykusundan uyandıran en önemli faktördür. Bu

korkuyla gafletten uyanıp doğru yola giren kimseler, yolun gereği olarak, emredilenleri yapmaya yönelirler ve yasaklananlardan kaçınırlar.

Ceza, günahların işlenmesinde caydırıcı bir unsur olmasına rağmen kesin çözüm değildir. İsteyerek, Allah’tan utanarak ve O’na karşı duyulan derin saygıdan dolayı O’ndan çekinerek günahlardan uzak durulmasının bu konuda daha etkili olacağı şüphesizdir. Allah’ın zatından korkmak, azabından korkmaktan çok daha üstündür. Allah’ın zatından korkmak, O’na yakın olmayı uman kimsenin O’ndan uzak kalmaktan korkmasıdır.

Allah’a yakın olmak, tasavvufta önemli bir hedeftir. Allah’a ancak Allah sayesinde yaklaşılır, O’nun razı olduğu farz ve nafileleri yapmakla yaklaşılır. O istemezse bu yakınlaşma gerçekleşemez. Cehennem korkusu da, Allah’ın zatından korkmak da Allah korkusudur. Fakat birincisi genel, ikincisi ise özeldir. Asıl hedef, Allah’ın zatından korkmak olmalıdır. Bu hedefe ne kadar yaklaşılsa Allah korkusu o kadar mükemmel olur.

Mutasavvıflar, havfı derecelendirirken havf, haşyet, takva, kabz ve heybet terimlerini kullanmışlardır. Mutasavvıfların havfı derecelendirmelerinde birbirine yakın değerlendirmeler olduğu gibi aralarında bazı farklılıklar da olabilmektedir.

Havf şiddetlenince kabz haline, kabz hali de şiddetlenince heybet haline ulaşılmaktadır. Kabz halinde, korkunun şiddetiyle kalbin daralması ve sıkışması söz konusudur. Heybet halinde, korku en üst seviyeye çıkar ve kişiyi gaybet haline sokar.

Her ne kadar havfullah ve haşyetullah kelimeleri “Allah korkusu” anlamında kullanılsa da aralarında bir fark vardır. Haşyetullah, Allah’ı bilerek, tanıyarak O’ndan korkmak anlamına gelmektedir. Allah’ın zatından korkmak demektir ve saygıya dayalı bir korkudur. Havfullah ise, ceza verici olması itibarıyla Allah’tan korkmayı yani ceza endişesi taşıyan bir korkuyu ifade etmektedir. Havfullah, genel manada bir Allah korkusu, haşyetullah ise özel anlamda bir Allah korkusudur.

Takva, korkmak, sakınmak ve korunmak gibi anlamlara gelmektedir. Takva, havf kelimesiyle de bire bir açıklanmıştır. Bu durum, havf ile takvanın yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Takva, havfın gereğini yapmak anlamını da taşımaktadır. Korkan kişi, korktuğuna itaat edecek ve günahlardan uzaklaşacaktır.

Havf, kesin bir imandan sonra meydana gelir. Allah’a şüphe götürmeyecek bir imanla inanan kişi Allah’tan korkar. Allah’ı tanımayan, ona inanmayan kişi, tabii ki O’nun Kur’an’da haber verdiği cehenneme de cennete de inanmaz. Dolayısıyla

kendisinde Allah korkusu da cehennem korkusu da olmaz. Cennet ümidini de taşımaz. Allah’a inanmadığı için, O’nun affından da ümitvar olamaz.

Âlimler, sahip oldukları özelliklerin ellerinden alınmasından korkarlar. onlar, marifet sahibidirler ki bu marifet sayesinde Allah’ı yakîn olarak tanırlar ve gerçek manada O’ndan korkarlar. Âlimler, Allah’tan uzak kalmaktan, firkatten korkarlar. Müritler, iman korkusu ile günahlardan uzaklaşırken, âlimler, günah olduğu şüpheli olan şeylerden dahi uzaklaşırlar. Bu davranış, onların havf derecelerinin üstünlüğünün sebebini ortaya koymaktadır.

Rıza makamına ulaşmış ve böylece vuslata ermiş kimseler ise Allah’ın rızasını kaybetmekten korkarlar. Bu kimseler, yaptıkları her işte Allah’ın rızasını gözetirler ve kulluklarını devam ettirirken herhangi bir şeyde Allah rızasının dışına çıkmaktan korkarlar.

Peygamberlerin korkusu “tazim” korkusudur. Peygamberlerin ikab korkusu yoktur. Peygamberler, dünya hayatında da Allah’la oldukları için dünyevî bir akıbet endişesi taşımazlar. Peygamberlerin ahret endişeleri de yoktur. Onlar, cennetin en müstesna yerlerinin kendileri için hazırlandığı ve öbür dünyada da Allah’la olacakları müjdesinden haberdardırlar. Onların korkusu, kendilerini böyle seçkin bir konuma getiren Allah’ı hak ettiği büyüklükte tazim edememek ve yüceltememektendir. Bütün peygamberlerde bu tazim korkusunu görmek mümkündür.

Korkuyla bakmayan kalp iyiyi kötüden ayırt edemez. Korkuyla, şüpheyile dikkatlice bakıldığında kamufle edilmiş tehlikeler fark edilir. İlk bakışta güzel ve hoş görünen şeylerin, dikkatlice tetkik edildiğinde kötülükleri, çirkinlikleri ve tehlikeleri görülebilir. Göz, bir şeyin dış kısmını görür. Fakat kalp o şeyin gerçek halini, iç yüzünü görür. Böyle derinliğine görmeye basiret denilir. Ancak kalbi aydınlık olanlar, kalbi havf lambasıyla aydınlanmış olanlar basiret sahibi olabilirler.

Allah, “Korkulandan kaçılır.” ortak yargısının tek istisnasıdır. Allah’tan korkan kişi O’ndan kaçmaz aksine O’na sığınır. Çünkü sığınacağı başka bir liman, gideceği başka bir kapı yoktur. Derdinin dermanı ancak O’dur. Azap görme endişesinden dolayı Allah’tan korkan kimse, O’nun azabını gerektirecek davranışlardan yani yasakladığı şeylerden kaçınmalıdır. Emredilenleri yapmak suretiyle de Allah’a yaklaşmanın yollarını aramalıdır. Ancak böyle bir davranışla Allah’ın bağışlamasına ve rahmetine kavuşmak mümkün olur. Bu durum kavrandığı zaman Allah’a kaçışın, azabından affına ve rahmetine kaçış olduğu anlaşılır.

Allah korkusu, sadece dünyevî problemlerden kurtulup, dünyevî hedeflere ulaşmada değil aynı zamanda uhrevî sıkıntıların giderilmesinde ve ebedî saadete ulaşmada da en büyük etkindir. Korkulandan emin olmanın da, umulana nail olmanın da yolu Allah korkusudur.

Güvenilir olmak, Allah korkusunun neticesidir. İbadet, insanı güzel haslet sahibi yapmalıdır. Ahlaken yüce değerlere sahip olmayan ve davranışlarına bu ahlakîlik aksetmeyen kimsenin ibadeti amacına ulaşmamış demektir.

Eğer insan, ilişkisi bulunan ve sorumluluğunu taşıdığı kişilerin hak ve hukukunu koruma konusunda bir korkuya sahip olursa, bu hususta daha dikkatli olur ve sorumluluklarını titizlikle yerine getirir. Yöneticilerin sorumluluğu çok olduğu için korkularının da daha çok olması gerekir. Çünkü hem kendileri için hem de yönettikleri her birey için korkmaları söz konusudur.

Gülmek sevincin, gözyaşı da üzüntünün eseridir. Üzüntünün sebebinin ilâhî olması gözyaşını önemli kılmaktadır.

Övünmeyi ve kibri ortadan kaldıran gözyaşı havfın ve huşûnun eseridir. Gözyaşı kalpteki pası sildiği gibi şeytanın silahından olan övünme, kibir, gurur gibi nefsanî duyguları da silip atmaktadır. Bu durum, gözyaşının, kalbin temizlenmesinde ve nefsin törpülenmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Cehennemde çekilecek azap yanında her musibetin hafif kalacağını idrak eden ariflerin kalplerinin titremesi, bazılarının kendinden geçmesi tabiidir. Allah'ın yarattığı varlıklardan ve meydana getirdiği birtakım hâdiselerin neticesinden korkan insan, elbette Allah'tan çok daha fazla korkmalı ve O'nun, kendisine hem bu dünyada hem de ahrette yapabileceklerini düşünerek ürpermelidir.

Kalp kalesini ele geçirmek için nefisle büyük bir savaş (mücadele) yapılmaktadır. Bu savaşı nefis kazanır ve kaleyi elde ederse insana hâkim olur ve onu kendisine esir eder. Eğer kişi, nefsine karşı galip gelirse onu kendi esiri yaparak hâkimiyeti ve kontrolü altına alır.

Kişinin hevasına, yani nefsinin süflî isteklerine uyması onu Hakk'tan ve hakikatten uzaklaştırır. Tasavvufta Hakk, Allah'tır. Hakikat ise Hakk'a ait şeylerdir. Nefsin isteği ile Allah'ın isteği ters orantılıdır. Allah'ın istediğini nefis istemez, nefsin istediğini de Allah istemez. Fakat nefsin isteği ile şeytanın isteği doğru orantılıdır. Her ikisinin isteği de örtüşür. Dolayısıyla Allah'a yakın olan nefsten ve şeytandan uzak olur. Şeytan ve nefse yakın olan da Allah'tan uzaklaşır ve şeytanın pençesine düşer.

Allah’a ve O’nun bildirdiklerine iman kalbî bir tasdiktir. Allah’ı kalbiyle tasdik eden kişi, O’ndan korkmak gerektiğine de kalben karar verir. Kalp, hem korkuya karar verilen yer hem de korkunun yaşandığı yerdir. Korkunun gereği olan ameller de vücudun diğer organlarıyla gerçekleştirilir. Amellerin kalitesi korkunun da kalitesini gösterir.

Allah korkusu bir kalbe yerleştikten sonra iş kolaylaşır. Teyakkuz halindeki kalp, her tuzağı ve tehlikeyi basiretle fark ederek gereken önlemleri alır.

Havfın insanlar üzerindeki etkisi farklı farklıdır. Havfın cahil kişiye hâkim olması onu ilme götürmekte, yani ilim sahibi yapmaktadır. Bu ilim, Allah hakkında bilgi sahibi yapan yani marifetullahı ulaştıran ilimdir. Allah’ı yakîn olarak tanıyan marifet sahibi kişi, âriftir, âlimdir.

Havf, âlime hâkim olduğunda onu zühde götürmekte ve zühd sahibi yapmaktadır. Zühd sahibi, mâsivâyâ kalbinde değer vermeyen kişidir. Allah’ı her şeyden üstün gören ve her şeyden çok O’na değer veren kişidir. Bu durumdaki kişinin önceliği her zaman için Hak ve hakikatlerdir.

Havf, ibadet veya muamelat türünden bir kulluğu icra eden kimseye hâkim olduğunda onu ihlâsa ulaştırır. Havf, kişiyi namazında, orucunda, zekâtında, haccında velhasıl tüm ibadetlerinde ihlâslı olmaya sevk ettiği gibi tüm davranışlarında da ihlâslı olmaya, Allah rızasından başka bir şeyi hedeflememeye ulaştırır. Şüphesiz ki Allah katında makbul ibadetler, ihlâsla ve rızasına uygun olarak yapılan ibadetler ve davranışlardır.

“Recâ”, ümitsizliğin zıttı olup, ümit (umut) anlamındadır; ayrıca bir şeyin olmasını beklemek ve istemek anlamlarına da gelmektedir.

Ümit edilen şey, Allah’ın affı, rahmeti ve lütfudur. İnsanlar ümitle yaşarlar. Af ümidi, nedametle tövbe ederek günahlardan uzaklaşmaya ve Allah’a yaklaştıran ibadetlere yönelmeye sevk eder. Ümitsizlik ise, karamsarlığa, bedbahtlığa veya boş vermişliğe sürükler. Ümitsiz kişinin hayattan bir beklentisi olmadığı gibi ahretten de bir beklentisi olmaz. Affedilmeyeceği düşüncesinin sürekliliği, akıl sağlığına bile zarar verebildiği gibi kişiyi tamamen boş vermişliğe sevk ederek “günahları terk etmesine gerek kalmadığı” düşüncesiyle tamamen günahlara daldırabilir.

Recâ, ummak-ümit etmek anlamlarına geldiği gibi, bir şeyden “korkmak” anlamına da gelir.

Buradan anlaşılacağı üzere, recânın içerisinde gizli olarak havf da bulunmaktadır. Recâ’da Allah’ın affına ulaşma ümidi olduğu gibi, Allah’ın affına

ulaşamama korkusu ve endişesi de vardır. Affedileceğini garanti görmek ve affedileceğinden emin olmak, kişiye rehavete sokarak günah işlemekten ekinmemeye sevk edebilir. Affedileceğini ummak, aynı zamanda affedilmeyeceği endişesi ve korkusunu da taşımadır. Böyle bir recâ anlayışı, kişiye sadece günahları terk etmekle bırakmayıp, ibadetlerde ve itaatte yoğunlaştırarak yaptıklarını yeterli görmeme olgunluğuna ulaştırır.

Recâ şiddetlenince bast haline, bast hali şiddetlenince üns haline ulaşılır.

Bast, korkuyla daralan kalbin genişlemesi ve rahatlamasıdır. Artık korkunun yerini ümit almış ve kalp ferahlamıştır. Kalbin güzel muamele göreceğini beklemesini recâ; bu sebeple sevinç içerisinde olmasını da bast olarak değerlendirmek mümkündür. Recâ ve bast birbirinden ayrılmayan ve çoğu kez de i içe zikredilen kavramlardır. Bastın recâdan sonra geldiği ve recânın meyvesi-neticesi olduğu da gayetâşıkadır.

Üns, kişide ümit halinin yerleşmesi ve artması demektir. Ümit hali derecelendirilecek olursa; recâ, bast ve üns şeklinde bir sıralama ortaya çıkar.

Üns hali, kulun Allah’la birlikte olduğu bir haldir (bekâ hali). O’nunla birlikte olan kişi, büyük bir neşe içerisinde olup kalbi huzur ve skn içerisinde olur. O’nunla olma lütfuna nail olan kişi, bundan sonrası için de benzeri lütufların beklentisinde olup asla ümitsizliğe düşmez. Allah’la ünsiyet halinde olan kişinin tek korkusu, O’ndan ayrı kalma endişesidir.

Recânın en değerlisi, “Allah’tan ümitvar olmaktır.” Bu durumdaki kişi, ne kendi işlediği amellere ümit bağlar ne de bir başka kişiye veya bir başka şeye ümit bağlar. Sadece her şeyin maliki olarak tanıdığı ve olayların her türlü tahakkukunda Rab olarak kabul ettiği Allah’a ümit bağlar. Allah’tan ümitvar olmak, bizatihi O’nun zatından ümitvar olmaktır.

Ameline güvenmek, kişiye gevşetir ve yaptıklarını yeterli görmeye yol açar. Yaptıklarına güvenmek, yaptıklarıyla gururlanmaya ve kibirlenmeye de sevk edebilir. Ahrette kişiye kurtaracak olan amellerinden ziyade Allah’ın kendisidir. Allah’ın verdiği nimetler karşısında ne yapılsa az geleceği âşıkardır. İbadetlerin kabul edilip edilmemesi, yeterli görülüp görülmemesi de tamamen Allah’a aittir. Hatasız ve günahsız kul olamayacağına göre, herkes Allah’ın affına muhtaçtır. Allah, dilerse affeder, dilerse azap eder. İbadetlerine güvenmek, kendisine güvenmek demektir. Bu durumun tehlikeli yn, gurur ve kibre kapılmaktır. Aslolan, yaptığı ibadete değil, ibadeti yaptığı kimseye güvenmektir.

İbadetle de olsa bir kimsenin öğünmesi veya övülmeyi sevmesi kişiyi gurura sevk eder ki bu nefsin, dolayısıyla şeytanın tuzağına düşmek demektir ve son derece tehlikelidir.

Allah'ın rahmetinden ümitvar olmak ile Allah'tan ümitvar olmak arasında fark vardır. Allah'tan ümitvar olan kişi, sadece Allah'ın kendisine güvenmektedir. Allah'ın kendisi, Allah'ın zatıdır. Allah'ın rahmeti ise Allah'ın sıfatıdır. Allah'ın rahmetine güvenen kişi O'nun sıfatına güvenmektedir. Allah'ın zatı, sıfatından önce gelir. Dolayısıyla Allah'ın zatına güvenmekle sıfatına güvenmek arasında fark vardır.

Allah'ın rahmetinden ümitvar olup rahmetine güvenmek de; amellere vereceği mükâfata güvenip bel bağlamaktan daha üstündür. İşlediği ameline güvenen ve ondan bir şeyler bekleyen kimse, duanın karşılığını kendisinden beklemiş gibi olur ki bunun da anlamsız olduğu âşikardır. Ameline güvenen kişi, Allah'tan değil amelinden istiyor demektir.

Amellere verilecek mükâfattan ümitvar olmak, sadece amellere güvenmek şekliyle algılanmamalıdır. Yapılan ibadetlere mükâfat verecek olan Allah'tır. Mükâfat, karşılık yine Allah'tan beklenmektedir. Eğer amellere güvenip de Allah'a güvenilmezse bu şirk olur. Kişi amelini, dolayısıyla kendisini ilahlaştırmış olur. Burada güvenilen ve ümit bağlanan ibadetler değil yine Allah'tır.

Recânın netice vermesi için gerekli şartları yerine getirmek gerekir. Recânın sahih olabilmesi için en önemli şart, iman sahibi olmak ve Allah'a ortak koşturmadır. Ancak, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmadan inanan müminler af kapsamı içerisine girerler. Allah'a inanmayanların yaptıkları iyi işler boşa gittiği ve değerlendirmeye tabi tutulmayacağı naslarda ifade edilmektedir. Hiçbir gayret ve çaba sarf etmeden Allah'ın affını ummak saflık olur. Emeksiz yemek olmaz. Allah'ın affına layık olmak için, affa sebep olacak birtakım iyi niyet ve davranışlar içerisinde olmak gerekir. Allah'ın affını ümit etmek için, günahları terk etmek ve Allah'ın istediği salih amelleri icra ederek O'nun yoluna girmek gerekir. Günahları terk etmek için de öncelikle tevbe etmek gerekir.

Recâ sahibi olabilmek için, öncelikle Allah'ın affediciliğine inanmak ve güvenmek gerekir. Ümit, iman gereğidir. Ümitsizliğe düşmek ise, Allah'ın gafûr ve rahîm sıfatlarını inkâr etmek ve Allah'ın affına güvenmemek anlamlarına gelir ki, bu da kişiyi küfre sürükler. Dinî naslar incelendiğinde ümitsizliğe düşmeyi gerektiren hiçbir veriye ulaşılamaz. "Allah'ın rahmetinden ancak kâfirlerin ümit keseceği, Allah'a ortak koşturmanın dışındaki bütün günahların affedileceği, kalbinde arpa tanesi kadar iman

olanın cehennemden çıkartılacağı” müjdeleri umutlanmak için ne kadar çok sebep olduğu ortaya koymaktadır. “Hesabının anne ve babasına dahi bırakılmasını istemeyen, Allah’ı onlardan daha merhametli gören” anlayış sahipleri bu müjdeleri gerçek manada kavrayan kimselerdir.

Havf ve recâ, müminde bulunması gereken iki özelliştir. Müminin sağlıklı bir dinî hayat sürmesi ise bu iki özelliğin dengeli olmasına bağlıdır. Bir kimsede havf hâkim olursa; “nasıl olsa affedileceğim yok” deyip günahlara devam eder veya affedilmeme korkusu onu perişan edip sürekli endişeye sevk eder. Bir kimseye eğer recâ hâkim olursa; “nasıl olsa affedileceğim,” diyerek tembelleşir, ibadetlerden uzaklaşır ve rehavetle günahlara devam eder.

Havf ve recâ, nefsi dizginleyip doğru istikamette gitmesini temin ettiği gibi, günahları engelleyen iki fren ve ibadetlere sevk eden iki teşvikçi olarak da görülmektedir.

Sûfîler, hayat yolunu ince bir ipe benzetmişlerdir. İp üzerinde dengeyi sağlamak için bir yana ümidi, diğer yana da korkuyu yerleştirilmişlerdir. Bu ince ip üzerinde, korku ve ümidin ortasında bulunmakla denge sağlanır.

Bazı sûfîler, havf ve recâyı kuşun iki kanadına benzetmişlerdir. Kuşun kanatlarından biri olmadan uçamayacağı veya bir kanadında eksiklik olduğunda rahat ve doğru bir şekilde uçamayacağı gibi; havf veya recâ, kulda tek taraflı olarak bulunduğunda veya biri diğerine biraz fazla galebe çaldığı zaman, kulun istikameti ve kulluğu düzenli bir şekilde yürütmesi de mümkün olmaz.

Tebliğ metodunda, havf ve recâ dengesine dikkat edilmesi önemlidir. Allah, “Rahmetim gazabıma üstün gelecektir.” dediği halde, hep Allah’ın azabından bahsedip korkutan ve O’nun rahmetine değinmeyenler az değildir. Bu durum, müminleri tek taraflı, yani sadece havf sahibi yapmakta ve bunun doğuracağı tehlikelere maruz bırakmaktadır.

## KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafâ*, I-II, Beyrut 1405.
- Ahmed, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul 1992.
- Arûsî, Mustafa, *Netâicü'l-Efkârî'l-Kudsiyye*, Beyrut 2000.
- Attar, Feridüddin, *Tezkiret-ül-Evliya*, Haz. Mehmet Zâhid Koktu, İstanbul 1982.
- Aydın, Mehmet, *İslâm Dini İlmihali*, Konya 1981.
- Âyid, Ahmed ve Diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Esâsî*, Aleco 1989.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabu'l-Îmân*, I-VIII, Beyrut, 1410.
- , *Sünen*, Dekkan trs.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr, *Müsned*, I-X, Medine 1994
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VII, Beyrut 1410/1990.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyân*, İstanbul 1330 h.
- Bustânî, Abdullah, *el-Bustân*, Beyrut 1992.
- Camî, Molla, *Nefehâtü'l-Üns*, Çev. Kâmil Candoğan, Sefer Malak, İstanbul 1971.
- Cur, Halil, *Larûs*, Paris 1973.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Hiz. Rabia'tül-Adeviyye*, İstanbul 1976.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-III, Beyrut 1409/1988. Davud
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Esfiya*, Beyrut 1988.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Musennâ el-Mevsilî, *Müsned*, Dimeşk 1404/1984.
- Elbânî, Muhammed Nâsuriddîn, *Sahîhu'l-Camii's Sağîr*, I-IV, Beyrut 1990.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1997.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, Düzenleyen Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1986.
- , *Safahat*, M.E. B.Yay. Haz. Cemal Kurnaz ve Diğerleri, İstanbul 1996.
- Gazâlî, *İhyâ*, Terc. Ahmet Müftüoğlu, İstanbul 1978.
- , *İhya-i Ulûm-id-Din*, Terc. Ali Arslan, İstanbul 1975.
- , *Kimyâ-yı Saâdet*, Terc. Salih Uçan, İstanbul 1989.
- , *İhyau Ulûmi'd Din*, Beyrut Trs. İhya
- Gökcan, Mehmet Mansur, *Temel Ahlakî Prensipleriyle Tasavvuf*, Adana 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1992.
- Güzel, Abdurrahman, *Hacı Bektaş Velî ve Makâlât*, Ankara 2002.

- Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, Haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ankara 2007.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen, *Nevâdiru'l-Usûl*, I-IV, Beyrut 1992.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, I-IV, Beyrût 1411/1990.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev. Said Mutlu, İstanbul 1972.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud, *Tefsir'u-l-Vâdîh*, Terc. Mehmet Keskin, İstanbul Trs.
- Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, Riyad 1991.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Muhammed el-Kûfî, *Musannef*, I-VII, Riyad 1409.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrût 1379.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belbân*, I-XVIII, Beyrût, 1414/1993.
- İbn Hişam, *Siretü İbni Hişam*, Hz. Muhammed'in Hayatı, Huzur Yayınevi, İstanbul 1995.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenu İbni Mâce*, I-II, Kahire trs.
- , *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Kahire 1979.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1998.
- Karaman, Hayrettin ve Diğerleri, *Kur'an Yolu*, Ankara 2007.
- , *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara 1997.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr, *et-Ta'âruf*, Beyrut 1993.
- , *Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1992.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme, *Müsnedü's-Şihâb*, I-II, Beyrut 1407/1986.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut 1997.
- , *Kuşeyrî Risâlesi*, Terc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1999.
- Kübra, Necmüddin, *Tevîlât-ı Necmiyye*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, No: 7165, Vr. 15a.
- , *Usûlu Aşere (Tasavvufî Hayat)*, Haz. Mustafa Kara. İstanbul 1996.
- Mekkî, Ebû Talib, *Kûtü'l-Kulûb*, Kahire 1892.
- Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, Terc. Yusuf Kara ve Diğerleri, İstanbul 1991.

Muhâsibî, Hâris b. Esed, *Risâletü'l-Müsterşidîn*, Kahire 2000.

-----, *er-Riâye*, Beyrut Trs.

Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, I-V, Beyrût trs.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenu'n-Nesâî*, I-VIII, Beyrût 1409/1988.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Mekke 1976.

Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Çev. Ender Gürol, İstanbul 1982.

Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, *el-Luma*, Beyrut 2001.

-----, *el-Lüma (İslam Tasavvufu)*, Çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul 1996.

Sofuoğlu, Mehmet, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul 1987.

Sunar, Cavit, *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*, Ankara 1978.

Sühreverdî, Şihabüddin, *Avârîf*, Terc. Yahya Pakiş, Dilaver Selvi, İstanbul 1988.

Sülemî, Ebû Abdu'r Rahmân, *Sülemî'nin Risaleleri*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara 1981.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbâs el-Muttalibî el-Mekkî *Müsned*, Beyrût, trs.

Şârânî, Abdülvehhab, *Tabakât*, Mısır, trs.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Kahire 1415.

-----, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, Musul 1404/1983.

Taftâzânî, Ebû'l-Vefa, "İslâm Tasavvufuna Giriş," Çev. Mehmet Demirci, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1986.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre, *Sünenu't-Tirmizî*, I-V, Beyrût trs.

-----, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

-----, *Şemâilu'n-Nebî*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.

Yafiî, Ali b. Süleyman, *Neşrû'l-Mehâsini'l-Ğâliyye*, Beyrut 2000.

Yüce, Abdülhakim, *Râzî'nin Tefsirinde Tasavvuf*, İzmir 1996.

Zebîdî, *Tacu'l-Arûs*, Beyrut 1986.

Zebîdî, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifi'z Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Çev. Kamil Miras, Ankara 1978.

## ÖZGEÇMİŞ

### KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı : Mehmet Mansur GÖKCAN  
 Doğum Yeri ve Yılı : Erzin/HATAY/01.06.1953  
 Telefon : 03223386060/2636-05308863034  
 E-Posta : [mgokcan@cu.edu.tr](mailto:mgokcan@cu.edu.tr)

### EĞİTİM DURUMU

2011-2012 : Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler  
 Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, ADANA  
 1988-1989 : Kahire Üniversitesi (Staj), Kahire/MISIR  
 1970-1974 : Yüksek İslam Enstitüsü, KAYSERİ  
 1970 : Erkek Lisesi, ADANA  
 1963-1970 : İmam Hatip Lisesi, ADANA  
 1959-1963 : Atatürk İlk Okulu, Erzin/HATAY

**YABANCI DİL** : Arapça, İngilizce

### İŞ TECRÜBESİ

1998- :Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim  
 Görevlisi, ADANA  
 1996-1998 : İmam Hatip Lisesi Müdürü, Erzin/HATAY  
 1994-1996 : Kız Meslek Lisesi, Erzin/HATAY  
 (1995-1996 İmam Hatip Lisesi Müdür Vekili,  
 Erzin/HATAY)  
 1977-1994 : İmam Hatip Lisesi, OSMANİYE  
 (1986-1988 İmam Hatip Lisesi Müdür Yardımcılığı,  
 1987-1988 OSMANİYEMilli Eğitim Şube Müdür  
 Vekilliği)  
 1977-1977 :Ceyhan Lisesi, Ceyhan/ADANA  
 1974-1975 :İmam Hatip Lisesi, Yahyalı/KAYSERİ